

Tuula Immonen, Juha Ahonen (toim.)

Hyvinvoinnin haasteet **ja työelämä**

*Mielekäs Elämä! -ohjelma
Mielenterveyden ja työllistymisen edistämisen
asiantuntijatyöryhmän julkaisu*

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Helsinki 2002

TIIVISTELMÄ

Hyvinvoinnin haasteet ja työelämä. Toim. Tuula Immonen ja Juha Ahonen.
Helsinki, 2002. 95 s. (Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä, ISSN 1236-2115;
2002:14.) ISBN 952-00-1231-1

Tämä julkaisu on osa Mielekäs Elämä! –ohjelman (1998 – 2002) toteutusta. Ohjelman perusajatuksen mukaan mielenterveystyön tulee kattaa yksilön psyykkisen hyvinvoinnin, toimintakyvyn ja persoonallisen kasvun edistäminen sekä mielisairauksien ja muiden mielenterveyden häiriöiden ehkäiseminen, parantaminen ja lievittäminen. Väestön elinolosuhteiden tulee olla sellaiset, että ne ehkäisevät ennalta mielenterveyden häiriöiden syntyä, edistävät mielenterveystyötä ja tukevat mielenterveyspalvelujen järjestämistä.

Ohjelma toteutettiin yhdeksän ministeriön, Kuntaliiton, työmarkkinajärjestöjen, mielenterveysjärjestöjen, Stakesin ja muiden asiantuntijoiden sekä paikallisten toimijoiden verkoston yhteistyönä. Ohjelman yhteydessä toiminut Mielenterveyden edistämisen ja työllistymisen asiantuntijatyöryhmä on tämän teoksen toteuttaja. Ryhmän tehtävänä oli pohtia työelämän ja maaseudun ongelmia sekä yleisellä tasolla yhteiskuntapolitiikan linjauksia mielenterveyden edistämisen näkökulmasta.

Julkaisun avausartikkelissa tutkimusprofessori Ville Lehtinen pohtii mielenterveyden ja hyvinvointipolitiikan kytkentöjä ja avaa näkökulmaa siihen, mitä merkitsee mielenterveyden huomioon ottaminen yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa.

Suomalaisen yhteiskunnan muutoksia valotetaan apulaisosastopäällikkö Reijo Väärälän johdantoartikkelissa yleisesti, kun taas dosentti Raija Julkunen paneutuu erityisesti sosiaalipolitiikan linjanmuutoksiin 1990-luvulla. Kuvaa täydentää lehtori Tuula Helne, joka problematisoi syrjäytymiskäsitteen ja tarkastelee yhteiskuntaa, joka syrjäyttää.

Verkostoitumisen etuja ja ongelmia sekä vaikeasti työllistyvien kuntoutumismahdollisuuksia analysoi sosiaali-työntekijä Jukka Vinnurva Tampere 2000 –verkoston kokemusten pohjalta.

Työelämää eri puolilta tarkastelevat projektijohtaja Tuulikki Petäjäniemi (työhyvinvointi Työssä jaksamisen ohjelman kokemusten perusteella), elämyskouluttaja Paavo Kärkkäinen (oman työuupumuksen analyysi), psykoterapeutti Marja-Liisa Dunder (voimaantumisen mahdollisuudet työelämässä) ja projektipäällikkö Eeva-Marja Loukola (mielenterveyskuntoutujien työllistymisen tukimenetelmät).

Näköalan maaseudun ongelmiin avaavat tutkijat Tuija Mononen ja Tiina Silvasti artikkelissaan ruoan tuottamisen globalisoituvista ehdoista. Maaseudun ihmisten elämän muutoksia ja mielenterveyden uhkia valottaa projektipäällikkö Auli Sulin. Vastaava tukihenkilö Pirjo Kulhomäki puolestaan kertoo, mitä uhkien torjumiseksi on tehty vapaaehtoisvoimin toimivassa Maaseudun tukihenkilöverkostossa.

Asiasanat: globalisaatio, hyvinvointi, mielenterveystyö, muutos, sosiaalipolitiikka, syrjäytyminen, työelämä, työllistäminen, vajaakuntoiset, vapaaehtoistyö

SAMMANDRAG

Välfärdens utmaningar och arbetslivet. Red. av Tuula Immonen och Juha Ahonen. Helsingfors, 2002. 95 s. (Social- och hälsovårdsministeriets rapporter, ISSN 1236-2115; 2002:14.) ISBN 952-00-1231-1

Denna publikation är en del av realiseringen av programmet Ett meningsfullt liv (1998-2002). Programmets grundtanke är att mentalhygien skall täcka främjandet av individens psykiska välfärd, funktionsförmåga och personliga tillväxt samt motverkandet, botandet och lindrandet av psykiska sjukdomar och andra psykiska störningar. Befolkningens livsomständigheter skall vara sådana att de förebygger uppkomsten av störningar i den psykiska hälsan, främjar mentalhygienarbetet och stöder organisationen av mentalvårdstjänster.

Programmet förverkligades inom ett samarbetsnätverk i vilket ingick nio ministerier, Finlands Kommunförbund, arbetsmarknadsorganisationerna, organisationerna för mentalhygien, Stakes och andra sakkunniga samt lokala aktörer. Sakkunniggruppen för främjandet av mentalhygien och sysselsättning som verkade i samband med programmet har sammanställt denna publikation. Gruppens uppgift var att begrunda problemen i arbetslivet och på landsbygden samt på allmän nivå de samhällspolitiska riktlinjerna ur perspektivet främjandet av den mentala hälsan.

I publikationens öppningsartikel begrundar forskningsprofessor Ville Lehtinen kopplingar mellan den psykiska hälsan och välfärdspolitiken och för fram en synvinkel som medför att psykisk hälsa beaktas i samhällspolitisk beslutsfattning.

Biträdande avdelningschef Reijo Vääräläs inledande artikel belyser ändringarna i det Finländska samhället allmänt, medan docent Raija Julkunen däremot fördjupar sig särskilt i förändringarna i socialpolitikens riktlinjer på 1990-talet. Bilden kompletteras av lektor Tuula Helne, som problematiserar begreppet utslagning och granskar samhället ur vilket man blir utslagen.

Fördelarna och problemen med nätverksbildningen samt rehabiliteringsmöjligheterna för svårt sysselsatta analyseras av socialarbetare Jukka Vinnurva på basis av erfarenheterna från Tampere-2000 nätverket.

Tuulikki Petäjämäki granskar olika sidor av arbetslivet (på basis av erfarenheterna från programmet Orka arbeta), upplevelseutbildare Paavo Kärkkäinen (analys av den egna arbetsutmattningen), psykoterapeut Marja-Liisa Dunder (möjligheterna för egenmakt i arbetslivet) och projektchef Eeva-Marja Loukola (stödåtgärder för sysselsättandet av de som deltar i rehabilitering för personer med mentalhälsoproblem).

En utblick över landsbygdens problem ges av forskarna Tuija Mononen och Tiina Silvasti i deras artikel om förbehållen i produktionen av föda som globaliseras. Livsändringar och hot mot den psykiska hälsan belyses av projektchef Auli Sulin. Pirjo Kulhomäki, ansvarig stödperson, berättar om det som gjorts för att motverka hoten inom landsbygdens stödpersonsnätverk som fungerar på frivilligbasis.

Nyckelord: Arbetsliv, begränsat arbetsföra, frivilligarbete, förändring, globalisering, mentalhygien, socialpolitik, sysselsättning, utslagning, välbefinnande

SUMMARY

The challenges of welfare and the work life. Ed. by Tuula Immonen and Juha Ahonen. Helsinki, 2002. 95p. (Reports of the Ministry of Social Affairs and Health, ISSN 1236-2115; 2002:14.) ISBN 952-00-1231-1

This publication is part of the Meaningful life! Programme (1998-2002). According to the basic idea of the programme, mental health work should include the psychological wellbeing of the individual, the promotion of functional capacity and personal growth as well as the prevention, healing and alleviation of mental illnesses and other mental disorders. The living conditions of the population should be such that they prevent the emergence of mental disorders, promote mental health work and support the organisation of mental health services.

The Programme was carried out in co-operation within a network of nine Ministries, the Association of Finnish Local and Regional Authorities, labour market organisations, mental health organisations, the National Research and Development Centre for Welfare and Health and other experts and local actors. The expert working group on the promotion of mental health and employment that has been working in connection to the project has compiled of this publication. The task of the group was to contemplate the problems of the work life and the countryside and at a general level the definitions of social policy from a perspective of promoting mental health.

In the opening article of the publication Research Professor Ville Lehtinen contemplates connections between mental health and welfare policy and puts forth a point of view that allows mental health to be taken into consideration in decision-making within social policy.

Deputy Director-General Reijo Väärälä's introductory article sheds light on the changes in Finnish society in general, while Docent Raija Julkinen, on the other hand, examines especially the changes in social policy trends in the 1990s. The image is supplemented by Lecturer Tuula Helne, who presents the problem with the concept exclusion and studies the society from which one is excluded.

The advantages and disadvantages of the formation of networks and the possibility for receiving rehabilitation for those who have difficulty gaining employment are analysed by Social Worker Jukka Vinnurva based on experience from the Tampere-2000 network.

Tuulikki Petäjäniemi looks at different aspects of the work life (based on experience gained in the Coping at work Programme), Experience Instructor Paavo Kärkkäinen (analysis of his own burn-out), Psychotherapist Marja-Liisa Dunder (possibilities of empowerment in the work life) and Project Manager Eeva-Marja Loukola (support measures for employing people in rehabilitation for people with mental health problems).

An overview of the problems of the countryside is provided by Researchers Tuija Mononen and Tiina Silvasti in their article on the terms of food production that are be-

coming more globalised. Life changes and threats to mental health are presented by Project Manager Auli Sulin. Pirjo Kulhomäki, responsible support person tells of measures taken to prevent the threats to the network of support persons in the countryside that functions on a voluntary basis.

Key words: Change, employment, exclusion, disabled persons, globalisation, mental health work, social policy, voluntary work, wellbeing, work life

"Mielenterveystyöllä tarkoitetaan yksilön psyykkisen hyvinvoinnin, toimintakyvyn ja persoonallisen kasvun edistämistä sekä mielisairauksien ja muiden mielenterveyden häiriöiden ehkäisemistä, parantamista ja lievittämistä ... Mielenterveystyöhön kuuluu myös väestön elinolosuhteiden kehittäminen siten, että elinolosuhteet ehkäisevät ennalta mielenterveyden häiriöiden syntyä, edistävät mielenterveystyötä ja tukevat mielenterveyspalvelujen järjestämistä" (Mielenterveyslaki 1990).

LUKIJALLE

Tämä julkaisu on osa Mielekäs Elämä! –ohjelman (1998 – 2002) toteutusta. Ohjelman juuret yltävät 1980-luvulle, jolloin käynnistettiin mielenterveyspalvelujen rakenneuudistus laitos- ja erikoissairaanhoidokeskeisestä avohoito- ja peruspalvelupainotteiseen järjestelmään. Suunnitelmallisesti käynnistynyt muutosprosessi jäi 1990-luvun laman jalkoihin eivätkä laitospaikkojen vähenemisestä vapautuneet resurssit ohjautuneet avopalveluiden kehittämiseen; mielenterveyspotilaiden asemassa tapahtui heikentymistä. Sosiaali- ja terveysministeriö antoi vuonna 1996 Stakesin pääjohtaja Vappu Taipaleelle mielenterveyspotilaiden asemaan ja palveluihin liittyneen selvitystehtävän, jonka tuloksena käynnistettiin useita laaja-alaisia mielenterveystyön kehittämishankkeita, yhtenä näistä Mielekäs Elämä! -ohjelma.

Selvityksessään Taipale nosti esiin välttämättömyyden ymmärtää mielenterveystyö laaja-alaisesti poikkihallinnollisena yhteistyönä: "mielenterveys ei ole sosiaali- tai terveysasia. Se on laaja-alainen osa elämän laatua ja koskettaa kaikkien toimijoiden, myös kuntien ja eri ministeriöiden työtä. Vain entisenlaisia palveluja lisäämällä tilanteeseen ei saada korjausta. Tarvitaan uudenlaista toimintaa. Tarvitaan yli hallinnon alojen yli ulottuvaa sitoutumista yhteisiin tavoitteisiin ja nykyisten voimavarojen entistä koordinoidumpaa käyttöä" (Taipale, V. Mielekäs elämä. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1996:20, Helsinki 1996). Tämä mielenterveyslakiinkin sisältyvä näkemys on ollut Mielekäs Elämä! -ohjelman perustana.

Ohjelma toteutettiin yhdeksän ministeriön, Kuntaliiton, työmarkkinajärjestöjen, mielenterveysjärjestöjen, Stakesin ja muiden asiantuntijoiden yhteistyönä. Yhtenä toimintamuotona olivat valtakunnalliset asiantuntijaryhmät, joista yksi, Mielenterveyden ja työllistymisen edistämisen ryhmä on tämän teoksen toteuttaja. Ryhmä päätti toiminnassaan keskittyä niiden mielenterveyden näkökulmasta merkittävien asioiden esille tuomiseen, joiden käsittelyyn ryhmästä löytyi asiantuntemusta ja jotka eivät nousseet esiin muussa ohjelman toteutuksessa. Näin ryhmän työn "yläotsikoksi" tuli mielenterveyden edistämisen ja hyvinvoinnin yhteyksien pohtiminen työelämässä, maaseudulla ja yleisellä tasolla yhteiskuntapolitiikan linjauksissa. Mainittuihin aihealueisiin liittyen ryhmä järjesti Tampereella 21.11.2001 Hyvinvoinnin haasteet -seminaarin, jossa pidetyt alustukset ovat osa tätä julkaisua. Lisäksi pyydettiin joitakin artikkeleita seminaarin ulkopuolisilta asiantuntijoilta täydentämään aihealueiden käsittelyä.

Mielenterveyden ja työllistymisen edistämisen asiantuntijatyöryhmä kiittää artikkeleiden kirjoittajia, jotka avaavat monta näkökulmaa ihmisten hyvän voinnin ja mielekkään elämän mahdollisuuksien pohdintaan. Työryhmä on tarkoittanut julkaisunsa ajankohtaiseksi tietopaketiksi ja keskustelun virittäjäksi. Kysymyksiä ehkä herää enemmän kuin valmiita vastauksia löytyy; vastauksia saattaa löytyä yhteisen keskustelun ja toiminnan kautta.

Tuula Immonen ja Juha Ahonen

SISÄLLYSLUETTELO

LUKIJALLE.....	9
KIRJOITTAJAT	12
JOHDANTO	13
<i>Reijo Väärälä</i>	
I HYVINVOINTI JA MIELENTERVEYS	19
MIELENTERVEYS OSANA HYVINVOINTIPOLITIikkaA	19
<i>Ville Lehtinen</i>	
II HYVINVOINTI, SYRJÄYTYMINEN, SELVIYTYMINEN?.....	26
SOSIAALIPOLITIikan LINJANMUUTOKSET	26
<i>Raija Julkunen</i>	
HARHOISTA JA HARHAOPPISISTA: SYRJÄYTYNEET MARKKINATALOUDEN YH- TEISKUNNASSA	39
<i>Tuula Helne</i>	
SYRJÄYTYMISEN UHKAT JA SELVIYTYMISSTRATEGIAT: TAMPERE 2000 -VERKOS- TON KOKEMUKSIA.....	45
<i>Jukka Vinnurva</i>	
III HYVÄÄ VOINTIA TYÖELÄMÄÄN.....	58
HYVINVOINTIA TYÖELÄMÄÄN	58
<i>Tuulikki Petäjäniemi</i>	
VOIMAANTUMINEN - AVAIN HYVINVOINTIIN	63
<i>Marja-Liisa Dunder</i>	
MIKSI TYÖNILO KATOAA JA VOIKO SEN LÖYTÄÄ UUDESTAAN?.....	66
<i>Paavo Kärkkäinen</i>	
UUDET MENETELMÄT MIELENTERVEYSKUNTOUTUJAN TYÖLLISTYMISSÄN TUKENA	69
<i>Eeva-Marja Loukola</i>	
IV MAASEUTU MUUTTUVISSA OLOISSA	76
RUUANTUOTTAMISEN MUUTTUVAT EHDOT JA SUOMALAINEN MAASEUTU	76
<i>Tuija Mononen ja Tiina Silvasti</i>	
MIELENTERVEYDEN UHKATEKIJÄT MAASEUDULLA	87
<i>Auli Sulin</i>	
MAASEUDUN TUKIHENKILÖVERKOSTON KOKEMUKSIA	91
<i>Pirjo Kulhomäki</i>	

KIRJOITTAJAT

Apulaisosastopäällikkö Reijo Väärälä
Sosiaali- ja terveysministeriö

Tutkimusprofessori Ville Lehtinen
Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus

Dosentti Raija Julkunen
Jyväskylän yliopisto

Lehtori Tuula Helne
Helsingin yliopisto

Sosiaalityöntekijä Jukka Vinnurva
Tampere 2000 –verkosto

Projektijohtaja Tuulikki Petäjaniemi
Työministeriö

Elämyskouluttaja Paavo Kärkkäinen

Psykoterapeutti, työnohjaaja Marja-Liisa Dunder

Projektipäällikkö Eeva-Marja Loukola
Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus

Tutkija Tuija Mononen
Joensuun yliopisto

Tutkija Tiina Silvasti
Helsingin yliopisto

Projektipäällikkö Auli Sulin
Maatalousyrittäjien eläkelaitos

Vastaava tukihenkilö Pirjo Kulhomäki
Maaseudun tukihenkilöverkosto

Toimittajat:
Projektikoordinaattori Tuula Immonen
Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus

Projektitutkija Juha Ahonen
Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus

JOHDANTO

Reijo Väärälä

Tämä artikkelikokoelma on syntynyt osana mielenkiintoista pohdintaa mielenterveyden edellytyksistä yhteiskunnassamme. Keskustelu on liikkunut laajoista yhteiskunnan ja hyvinvointipolitiikan kehyskysymyksistä työelämän ja maaseudun ongelmiin ja kehitysnäkyymiin. Tämä moninaisuus löytyy myös artikkelikokoelmasta. Näkökulmien runsaus muistuttaa meitä siitä, että mielenterveys on sidoksissa kaikkiin ihmisen elämän areenoihin.

Pekka Kuusi pohti 60-luvun sosiaalipolitiikka -teoksessa sitä kuinka olemme tulleet uudenlaiseen yhteiskuntaan, jossa sosiaalinen motiivi alkaa hallita yhteiskuntapolitiikkaa. Sosiaalisuus ei siis enää toteudu vain sosiaalipolitiikan alueella, vaan myös muilla yhteiskuntapolitiikan lohkoilla otetaan huomioon sosiaalinen vastuu. Kuusen ajattelun perustelut lähtivät kristillis-sosiaalisesta huolenpidosta ja solidaarisuudesta sekä toisaalta teollisen yhteiskunnan uudesta vaiheesta, jossa talouden ja sosiaalisen tasapainoinen kehittäminen tuli yhä välttämättömämmäksi. Kuusen teos oli eräänlainen ohjelma myöhemmälle yhteiskuntapolitiikalle, ennen kaikkea sosiaalipolitiikalle, ja siitä muodostui merkittävä hyvinvointivaltion kehittämislinjojen viitoittaja.

Haasteena yksilöityminen ja työelämän muutokset

Pekka Kuusen ajoista Suomi on kokenut monia suuria muutoksia, joilla on merkityksensä arvioitaessa hyvinvoinnin edellytyksiä. Tarkastelen tässä näistä kahta: yhteisöjen muutosta ja yksilöitymistä sekä työelämän muutosta.

On tullut tavaksi sanoa, että voimakkaimman muuttoliikkeen aikana yli miljoona ihmistä muutti kotiseudultaan toisenlaisiin oloihin. Muuttoliike on jatkunut ja aivan viime vuosina kiihtynytkin. Tällaisen rakennemuutoksen seuraukset ihmisten elinympäristöihin, ihmisten keskinäisiin suhteisiin, yhteisöihin, sosiaaliseen pääomaan jne. ovat olleet suuret. Irtaantuminen perinteisistä siteistä ja kiinnittyminen uuteen on tuonut mukanaan uudenlaista yksilöitymistä, jonka seurauksia emme vielä tarkkaan tiedä. Kokemuksesta tiedämme, että sukusiteet ovat muuttuneet ja osin löystyneet. Monien sukupolvien yhdessä eläminen edes suhteellisen lähellä toisiaan on yhä harvinaisempaa. Tällä on merkittäviä vaikutuksia kasvatuskäsityksiin ja jälkipolvien sosiaalistumiseen sekä kulttuuriin siirtymiseen sukupolvelta toiselle.

Perinteisten yhteisöjen rapautuminen on luonnollisesti vapauttanut ihmisiä ahtaiden yhteisöjen kahleista, mutta samaan aikaan tuonut turvattomuutta ja tilapäisyyttä ihmis-suhteisiin. Lähiyhteisöt eivät toimi samassa määrin turvamekanismeina kuin ennen. Perheen, suvun ja lähiyhteisön kulttuuria välittävän ja siirtävän merkityksen heikkeneemisellä voi olla vaikutuksensa myös siihen, että avuttomuus selviytyä normaaleissa arjen pulmatilanteissa on lisääntynyt. Opettajat ja palvelujärjestelmien ammattilaiset kertovat tänään yhä enemmän tarinoita avuttomuuden kasvusta.

Yhteisöllisten muutosten rinnalla kulkee toisaalta yksilöitymisen kehitys. Sen kulttuuriiset juuret sisältyvät tietysti koko länsimaisen ajattelun ja elämän perusjuoneen ja pyrkimykseen tulla itsenäisiksi persoonallisuuksiksi. Toisaalta osittain globaalin talouden kehityspiirteisiin liittyen yksilöitymisprosessi näyttää entisestään tiivistyneen. Yksilöityvässä maailmassa jokaiselta vaaditaan yhä pidemmälle menevää omaa ja itsenäistä elämäntien suunnittelua, päätöksentekoa ja vastuunottoa. Tätä tukee kulutusorientoitunut kulttuuri. Sitä vaatii epävakaa ja joustoa edellyttävä työelämä. Yksilöitymisen ajattelu leviää myös kasvatus- ja koulutusajatteluun. Kasvatusjärjestelmien eetos on luonnollisesti kiinni ympäristön keskeisissä arvostuksissa. Oman elämän suunnittelu, yksilöksi tuleminen ja yksilöllinen vastuunotto on tänään yhä vahvemmin ja yhä aikaisemmin mukana lasten ja nuorten kasvatuksessa.

Hyvinvoinnin kannalta yhteisöllisten sidosten muutokset ja uudenlainen yksilöityminen muodostavat uusia ristiriitoja ja haasteita. Voidaan ajatella, että monet mielenterveyden riskit ovat yhteydessä yksilöitymisen asettamiin haasteisiin. Yksilöityminen tuottaa myös itsessään vaikeutta suhteuttaa omaa elämää toisten maailmaan, elämä muuttuu helpommin monologiksi. Lähiyhteisöjen puuttuessa auttamisjärjestelmien on toimittava dialogin käynnistäjänä ja elämän suhteuttajana.

Uudenlaiset haasteet luovat uusia riskejä myös työelämässä. Työn markkinoistuminen on markkinoistanut ihmisten elämää. Kun joustavoittamisen kohteena on ollut ihmisten työ on joustavoittamisen kohteena ollut käytännössä koko elämä. Koko elämän alistuminen työlle näyttää tuoneen seuranaan mm. sen, että perhe-elämän on ollut muututtava. Samoin arjen muu organisoituminen joutuu alistumaan yhä enemmän työlle. Tietenkin vahvimmin elämää ja arkea jäsentävä tekijä viime vuosina on ollut työn puute. Uloslyönti työmarkkinoilta on ollut eräs muoto joustavoittaa työtä.

Työelämän tarpeet vaikuttavat myös tehtäessä päätöksiä kasvatus- ja koulutusjärjestelmässä. Ne vaikuttavat paitsi epäsuorasti organisoimalla perheen arkea niin myös suoraan asettamalla vaatimuksia kasvatuksen suuntaamisesta työelämän tarpeiden mukaan. Tästä esimerkkejä ovat aloitteet koulunkäynnin aloitusajan aikaistamisesta ja varhaisemmasta työelämään siirtymisestä.

Yhteisvastuu

Kuusen ihmiskeskeinen yhteiskuntapolitiikka nojaa ihmisarvoon, ihmisyksilön varauksettomaan arvostukseen. Periaatteessa tämä on hänen mielestään selvää, mutta ongelmat seuraavat siitä, miten käytännössä harjoitetaan sosiaalista kansanvaltaa. Perheen *yhteistunto* (käsite on Pekka Kuusen) on laajentunut kylän ja ammattikunnan yhteistunnoksi, siitä kunnan ja yhteiskuntaryhmän yhteistunnoksi ja nyt koko kansaa koossa pitäväksi ja sen kehitystä sääteleväksi yhteistunnoksi. Minkä muodon sosiaalinen kansanvalta lopulta saa ratkeaa jatkuvassa intressikamppailussa.

Nähdäkseni Kuusi ajatteli tässä yhteydessä juuri sitä, että sosiaalinen ajattelu ja sitä kautta saavutetut sosiaaliset sopimukset ikään kuin laajensivat sosiaalista vastuuta perinteisen sosiaalipolitiikan ulkopuolelle. Sosiaaliset näkökohdat tuli siis ottaa enemmän huomioon investointi-, vero-, teollisuuspolitiikassa sekä asunto-, työ-, koulutus- ym.

politiikoissa. Näin kansanvalta oli siis laajentunut sosiaalisesti kansavallaksi, jossa tasa-arvoajattelu ja sosiaalinen vastuu oli entistä laajempi.

Tämän päivän katsannossa Kuusen havainnoilla oli tärkeä merkitys. Laajentuva sosiaalinen vastuu ei ollut mikään suurella yksimielisyydellä saavutettu poliittinen konsensus, vaan pikemminkin ankarien poliittisten kamppailujen kautta muotoutunut yleinen perspektiivi, jolla pohjoismaista hyvinvointivaltiota rakennettiin. Tämä sosiaalinen hyväksyntä, sosiaaliset sopimukset loivat tilaa sellaisille käytännön toimille, joilla: a) Tuettiin maaseutuväestön elinolojen kohentumista maa- ja metsätalouteen kohdistuvilla tukitoimilla sekä aluepoliittisilla toimilla. b) Luotiin vähitellen tie mittavalle kouluuudistukselle, jolla pyrittiin korvaamaan säätyläisyhteiskunnan koulutusjärjestelmä modernin yhteiskunnan tasa-arvoajattelua tukevalla yhtenäiskoulujärjestelmällä. c) Luotiin koko kansan terveyttä edistämään pyrkivä kansanterveysajattelu ja sitä vastaavat rakenteet. d) Luotiin muille politiikan lohkoille elementtejä, joiden eräänä lähtökohtana oli sosiaalinen tasoitus, tasa-arvon edistäminen ja sosiaalisen vastuun otto.

Näillä sosiaalisen ajattelun muodoilla on tärkeä kiinne kohta siinä keskustelussa mitä nyt käydään köyhyydestä ja syrjäytymisestä. Voidaan kysyä onko sosiaalinen vastuu ja Kuusen kuuluttama sosiaalinen ajattelu väistymässä nyt yhteiskuntapolitiikasta? Jos aluepolitiikan ja maaseudun tulontasauksen tavoitteet korvautuvat vaatimuksilla alistua markkinoiden vaatiman kilpailun ehtoihin, onko syrjäalueiden ihmisillä silloin muuta mahdollisuutta kuin muuttaa keskuksiin. Jos tasa-arvoajattelua korostavan koulutuspolitiikan tilalle kasvaa yhä voimakkaampi koulutusmarkkinoiden edellyttämä kilpailu, muuttuuko koulu entistä valikoivammaksi myös sosiaalisesti? Jos kilpailuelementit valtaavat entistä enemmän terveyspolitiikan, kasvavatko väestön terveyserot entisestään? Jos sosiaalipolitiikan sisään kasvaa sosiaalisen vastuun politiikan sijaan kunkin oma vastuu, tukeeko sosiaalipolitiikka itsessään syrjäyttäviä tendenssejä? Onko kyse siitäkin, että koko kansan yhteistunto on vähentymässä ja sitä puolustellaan syyttämällä yksilöä vastuuttomuudesta ja perhettä ja lähiyhteisöä yhteistunnon puutteesta?

Hyvinvoinnin perusta taloudellisen ja sosiaalisen tasapaino

Juuri äskettäin julkaistussa Castellsin ja Himasen (2001) suomalaista tietoyhteiskuntamallia hyvin positiiviseen sävyyn esittelevässä kirjassa korostetaan voimakkaasti hyvinvointivaltion kaksoisroolia yritystoiminnan edellytysten turvaajana ja toisaalta sosiaalisen turvan tuottajana.

Kirjoittajien mukaan yritysmaailman suorituskyykyä on tukenut ja stimuloinut valtio kaksoisroolissaan kehitysvaltiona ja hyvinvointivaltiona. Valtio uudisti säädösympäristön deregulaatiolla, liberalisaatiolla ja yksityistämisellä. Samoin valtio on tukenut voimakkaasti innovaatiotoimintaa sekä suoralla rahoituksella että teknologiapainotteisella yliopistokoulutuksella. Valtio on kirjoittajien mukaan vakiinnuttanut teollisia suhteita luomalla järjestelmän, jossa työtä ja pääomaa edustavat yhteiskunnalliset osapuolet voivat sopia kilpailukykyä lisäävistä strategioista työntekijöiden tarpeet huomioiden.

Castells ja Himanen korostavat, että hyvinvointivaltio tuottaa kansalaistyöntekijöitä, jotka ovat hyvin koulutettuja ja sosiaalisesti suojattuja. Heillä on hyvä ja kattava terveydenhoitojärjestelmä, tarjolla on hinnoiltaan kohtuullisia asuntoja, tehokas julkinen lii-

kenne, päivähoito ja julkisia kaupunkipalveluja. Suojaverkkona on järjestelmä työttömyyden ja sairauden varalle niin, että perustoimeentulo ei vaarannu, vaikka maa kävisi läpi suuriakin yhteiskunnallisia ja taloudellisia muutoksia. Koska muutoksiin sisältyvä henkilökohtainen ja yhteiskunnallinen riski ovat rajoitettuja, muutosvastarinta on pienempää.

Kirjoittajien mukaan valtio nauttii kolmesta lähteestä tulevaa legitimitettä: järjestelmä on demokraattinen; järjestelmä siirtää tuloa tavalla, jota ihmisten enemmistö pitää myönteisesti tasa-arvoistavana ja sosiaalisesti suojaavana; ja valtio nähdään kansallisen selviytymisprojektin edustajana. Suomalaisessa yhteiskunnassa nämä identiteetin ja yhteenkuuluvuuden siteet ovat yhteiskunnallista ja etnistä homogeenisuutta lujittaneen selviytymishistorian kautta erityisen vahvat. Valtion suojelemien ja vahvaan identiteettiin nojaavien kansalaistyöntekijöiden yhteiskunta on sosiaalisesti hyvin vakaa ja tarjoaa yritystoiminnalle ennustettavan ympäristön ja tarvittaessa mahdollisuuden rakenne-muutoksiin.

Castellsin ja Himasen perusajattelua leimaa sama talouden ja sosiaalisen tasapainottamisen ajatus mitä Kuusi myös edusti. Erityisen mielenkiintoisen lisän kirjoittajat tuovat siihen keskusteluun, mikä koskee tuotantotoiminnan uudelleenmuotoutumista ja verkostoituvan talouden sosiaalisia ehtoja. Suomen perusvahvuus liittyy vahvaan valtion mukaantuloon niin tuotantotoiminnan välittömien edellytysten luonnissa kuin yhteiskunnan sosiokulttuurisen ennustettavuuden luojana. Suomalainen teollissosiaalinen rakenne on tässä suhteessa ainutlaatuinen mahdollisuus ja sosiaalisen eheyden ja inklusion varmistaminen olisivat jatkossakin yhteiskunnallisen vakauden perusta.

Teoksen sisällöstä

I Hyvinvointi ja mielenterveys

Julkaisun tuottanut asiantuntijaryhmä on tarkastellut valitsemiaan aihepiirejä - yhteiskuntapolitiikan, työelämän ja maaseudun muutoksia - mielenterveyden näkökulmasta. Tähän tarkastelutapaan johdattaa lukijan **Ville Lehtinen**, joka artikkelissaan pohtii mielenterveyden ja hyvinvointipolitiikan kytkentöjä. Hän hahmottelee, minkä tyyppisistä asioista on kyse, kun mielenterveys otetaan huomioon yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa. Lehtinen toteaa suotuisten yhteiskunnallisten ja elinolosuhteiden edistävän ja vahvistavan mielenterveyttä - epäsuotuisat olosuhteet puolestaan kuluttavat tätä voimavaraa. Lehtinen avaa näkökulman tarkastella, millaisia hyvän mielenterveyden mahdollisuuksia ja uhkia jäljessä seuraavista artikkeleista nousee esiin.

II Hyvinvointi, syrjäytyminen, selviytyminen?

Raija Julkunen analysoi artikkelissaan sosiaalipolitiikan linjanmuutoksia 1990-luvun leikkausten ja karsintojen kautta muodostuvana kuvana. Hyvinvointivaltion rakenteiden voi sanoa säilyneen, mutta jo 1980-luvulla alkanut hyvinvointivaltiota markkinaehtois-tava muutos mahdollistui ja nopeutui taloudellisen kriisin oloissa. Hyvinvointivaltion tulevaisuus on edelleen ratkaisematta, radikaaleja muutoksia tuskin on odotettavissa,

mutta hiipivät muutokset voivat muokata edelleen hyvinvointivaltion sisältöä vähin erin ja huomaamattomasti edeten.

Osana hyvinvointivaltion ideologista muutosta olemme omaksuneet aktiivisanastoomme joukon uusia termejä, kuten syrjäytyminen, inkluusio, aktivointi ja kannustaminen. Tuula **Helne** problematisoi artikkelissaan koko syrjäytymisen käsitteen ja tarkastelee myös sitä yhteiskuntaa, joka syrjäyttää ja aktivoi sekä esittelee muualla Euroopassa käytyä keskustelua syrjäytymisestä. Helne tunnistaa syrjäytymispuheen asettuvan toisaalta osaksi uusliberalistista hallintaa, mutta pitävän toisaalta sisällään solidaarisuuden aineksia.

Solidaarisuuden aineksia löytyy Tampere 2000 -verkostosta, jonka esittelee **Jukka Vinnurva**. Verkosto perustettiin aikanaan kiinteyttämään köyhyyden ja syrjäytymisen vastustamista ajavien kansalaisryhmien ja -järjestöjen sekä viranomaisten yhteistyötä. Monenlaisia toimintoja on kehitetty; tässä yhteydessä tutustumme Monet-hankkeeseen.

III Hyvää vointia työelämään

Työelämän tarkasteluun johdattelee **Tuulikki Petäjäniemi**, joka Työssä jaksamisen ohjelma (2000 - 2003) taustanaan tarkastelee suomalaisen yhteiskunnan muutosten mukanaan tuomia työelämän haasteita ja mahdollisuuksia niihin vastaamiseen. Työssä jaksamisessa ei ole kyse vain henkilökohtaisesta kunnon ylläpidosta, vaan esimerkiksi myös työyhteisön toimivuudesta.

Marja-Liisa Dunder paneutuu työyhteisöjen kehittämisen perusasioihin artikkelissaan pohtiessaan voimaantumisen (empowerment) mahdollistumisen edellytyksiä. Havahduttaminen nousee työhyvinvoinnin ydinkäsitteeksi: sekä johtajien että työntekijöiden on havahduttava näkemään oma osuutensa voimaantumisen mahdollistumisessa - johtajat ovat kuitenkin avainasemassa. Artikkelia voi lukea myös asiakastyön näkökulmasta: miten luoda sellainen asiakastyöilmapiiri, jossa asiakkaan voimaantuminen mahdollistuu.

Paavo Kärkkäinen on kokenut työuupumuksen. Artikkelissaan hän paneutuu loppuun palamisen "tuhkan" erittelyyn omia kokemuksiaan tutkimustietoon yhdistellen. Uupumuksesta selviytymisen prosessiin sisältyi oman itsensä kuulemista ja tutkimustietoon tutustumista. Lopulta osoittautui, että uupuminen palveli uuden elämän löytymistä.

Eeva-Marja Loukola esittelee menetelmiä, joita on kehitetty tukemaan mielenterveyskuntoutujien työllistymistä. Samat tai samantyyppiset menetelmät voivat olla kenelle tahansa vaikeasti työllistyvälle avuksi. Ensimmäinen mielenterveyskuntoutujien klubitaho käynnisti toimintansa 1995; nyt niitä löytyy joka puolelta Suomea. Sosiaaliin yrityksiin liittyvä lainsäädäntö on kehitteillä ja tuetun työllistymisen menetelmää sovelletaan paikoitellen. Tukea työllistymiseen ei kuitenkaan ole riittävästi tarjolla.

IV Maaseutu muuttuvissa oloissa

Tuija Mononen ja **Tiina Silvasti** tarkastelevat artikkelissaan suomalaisen maaseudun ongelmien ja haasteiden kytkeytymistä globalisoituvaan ruuan tuotantoon. Kun ruoka on oikein halpaa, olisi syytä kysyä, millaisissa ympäristö- ja sosiaalisissa olosuhteissa se on tuotettu ja mitkä ovat vaikutukset näihin olosuhteisiin. Millaiseksi maaseutu muotoutuu, jos EU:n ja kansallisen maatalouspolitiikan vastaus globalisoitumisen haasteeseen on tilojen vähentäminen, tilakokojen suurentaminen ja tehotuotanto? Kuluttajien kiinnostus lähellä tuotettuun turvalliseen ruokaan on lisääntynyt eikä luomutuotanto ole Suomessakaan enää marginaalista vaihtoehtotoimintaa, mutta riittääkö se globalisoitumisen haastajaksi?

Suomen liittyminen Euroopan unionin jäseneksi aiheutti tuntuvia muutoksia maaseudun ihmisille ja maatalouspoliittiset valinnat konkretisoituvat ihmisten arjessa. **Auli Sulinin** kuvauksessa monenlaisten muutosvaatimusten täyttämään arkeen kuuluvat uupuminen, masennus ja ihmissuhdeongelmat sekä yksinäisyys yhteisöllisyyden vähetessä maaseudun autioitumisen myötä. Sulin muistuttaa kuitenkin, että maaseutuun ja maatalousyrittäjyyteen sisältyy edelleen myös mielenterveyttä ylläpitäviä aineksia eivätkä maaseutualueet ja tilat ole samanlaisia. Maaseudulla voidaan sekä hyvin että huonosti, kuten kaikkialla.

Vastaukseksi arjen ongelmiin ja maaseudun ihmisten hätään perustettiin maaseudun tukihenkilöverkosto, jonka toimintaa kuvaa **Pirjo Kulhomäki**. Verkoston tarpeen laukaisti maaseudun murrostilanne EU:iin liittymisen myötä, kun pelot toimeentulon loppumisesta askarruttivat ihmisiä. Pian selvisi, että maaseudun ihmisten murheet olivat paljolti samoja kuin muunkin väestön: ihmissuhdeongelmat, sairaudet, taloudelliset vaikeudet ja mielenterveysongelmat. Verkosto toimii vapaaehtoisvoimin ja sen työ on osoittautunut hyödylliseksi. Toiminnan jatkuvuus - tukihenkilöiden määrän lisääminen sekä rahoitus matkoihin ja koulutukseen - tulisi turvata.

Hyvinvoinnin haasteet artikkelisarjan artikkelit edustavat kunkin kirjoittajan omia näkemyksiä eikä sosiaali- ja terveysministeriö ole ottanut niihin kantaa. Toivomme, että artikkelit avaavat uusia kysymyksiä ja uusia näkymiä hyvinvointipolitiikan tekemisessä ja mielenterveyden edistämisessä.

I Hyvinvointi ja mielenterveys

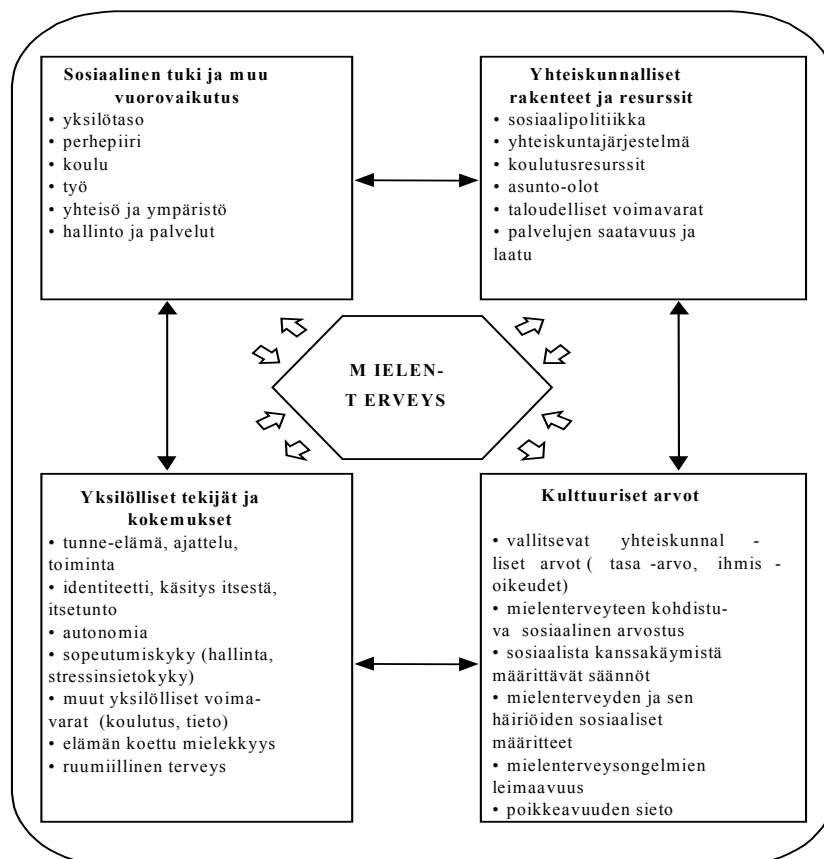
MIELENTERVEYS OSANA HYVINVOINTIPOLITIIKKAA

Ville Lehtinen

Mielenterveys on merkittävä sekä yksilöiden ja perheiden että koko yhteiskunnan kannalta. Sillä on merkitystä ihmisten hyvinvoinnille, mutta se vaikuttaa myös koko yhteiskunnan toimintaan ja tuottavuuteen. Mielenterveysongelmat ja -häiriöt puolestaan ovat huomattava taakka yhteiskunnille, perheille ja yksilöille. Mielenterveyttä on verrattu uusiutuviin, mahdollisesti jopa lisääntyviin luonnonvaroihin. Suotuisissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa mielenterveyden resurssi voi kasvaa, mutta epäsuotuisat olosuhteet voivat kuluttaa tätä voimavaraa enemmän kuin on sen luontainen uusiutumiskyky. Näin ollen on selvää, että mielenterveyden merkitys osana laajaa yhteiskunta- ja hyvinvointipolitiikkaa on tärkeä.

Mitä mielenterveys on?

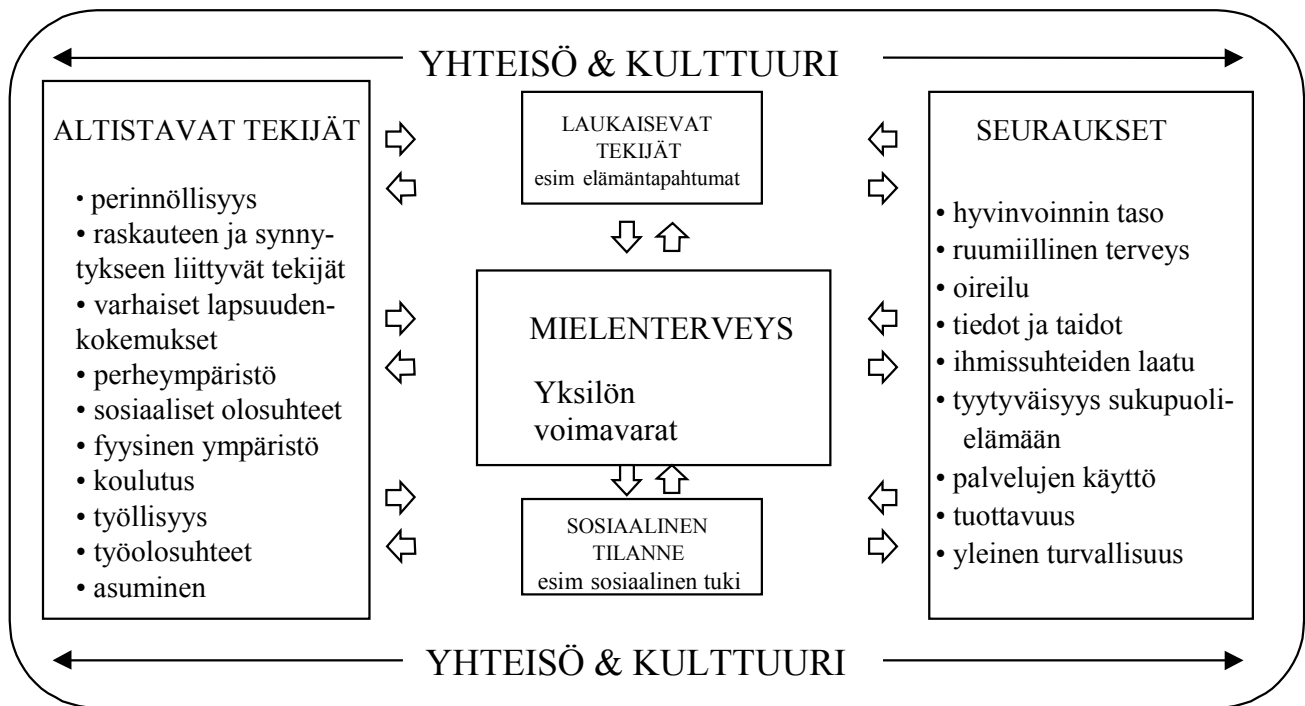
Mielenterveys on nähtävä laajana käsitteenä, johon sisältyy useita erilaisia näkökulmia. Sen määrittely ei välttämättä ole yksiselitteistä. Oman määrittelyni lähtökohtana on se,

Kuvio 1. Positiivisen mielenterveyden malli

että mielenterveys on ensinnäkin oleellinen osa yleistä terveyttä, joka puolestaan on osa yleistä hyvinvointia. Mielenterveyden voidaan myös sanoa heijastavan yksilön ja ympäristön välistä, alati muuttuvaa tasapainoa. Mielenterveyttä määrittävät tekijät voidaan jakaa seuraaviin neljään osa-alueeseen (ks. Kuvio 1): 1) yksilölliset tekijät ja kokemukset, 2) sosiaalinen vuorovaikutuskehä, 3) yhteiskunnan rakenteet ja resurssit ja 4) kulttuuriset arvot.

Toisaalta mielenterveys voidaan nähdä myös prosessina, johon kuuluu altistavia, ajankohtaisia laukaisevia ja tukevia tekijöitä sekä erilaisia seurauksia ja lopputulemia (ks. Kuvio 2).

Kuvio 2. Mielenterveyden prosessimalli

Mielenterveyteen kuuluu kaksi eri dimensiota, positiivinen ja negatiivinen. Perinteisesti mielenterveydessä on nähty vain sen negatiivinen puoli eli mielenterveyden häiriöt ja ongelmat, mutta hyvinvointipolitiikan kannalta nimenomaan positiivinen mielenterveys on keskeinen.

Positiivinen mielenterveys tarkastelee mielenterveyttä voimavarana. Siihen kuuluu myönteinen hyvinvoinnin tunne, tietyt yksilölliset valmiudet (omanarvontunne, optimismi, hallinnan tunne jne.), kyky kestäviin ja tyydyttäviin ihmissuhteisiin sekä kyky tarvittaessa selviytyä elämänvaikeuksissa. Positiivinen mielenterveys on näin ollen keskeinen yleisen hyvinvoinnin kannalta. Terveet henkiset kyvyt ja toiminnot auttavat meitä kokemaan elämän mielekkääksi ja mm. toimimaan luovina ja tuottavina yhteiskunnan jäseninä. Positiivisen mielenterveyden merkitys ihmisten hyvinvoinnin kannalta on keskeinen.

Mielenterveystyö

Mielenterveyden alueella hyvinvointipolitiikka toteutuu käytännössä mielenterveyspolitiikan ja mielenterveystyön kautta. Mielenterveystyö on paljon enemmän kuin mielenterveyden häiriöiden hoito. Mielenterveystyön tavoitteiksi voidaan esittää ainakin seuraavat tehtävät:

- ihmisten mielenterveyden kannalta suotuisan sosiaalipolitiikan toteuttaminen
- järjestelmällinen mielenterveysvaikutusten arviointi osana yleistä terveysvaikutusten arviointia mielenterveyden kannalta tärkeässä yhteiskunnallisessa suunnittelussa ja päätöksenteossa
- mielenterveyden edistämisen huomioiminen kaikissa asiaankuuluvissa yhteyksissä
- mielenterveysongelmien riskien vähentäminen
- mielenterveysongelmista kärsivien terveyden ja sosiaalisen toimintakyvyn parantaminen
- asianmukaisten palvelujen tarjoaminen ongelmien varhaiseksi tunnistamiseksi sekä hoidon, hoivan ja kuntoutuksen järjestämiseksi
- mielenterveysongelmista kärsivien ennaltaehkäisyä ja kuolleisuuden vähentäminen
- leimautumisen vähentäminen
- kaikkien kansalaisten, erityisesti mielenterveysongelmista kärsivien, ihmisoikeuksien ja ihmisarvon turvaaminen.

Mielenterveystyön toimintapuitteet

Mielenterveyden hyväksi tehtävät toimet kattavat promotiivisen (terveyttä edistävän), preventiivisen (ennaltaehkäisevän), kuratiivisen (hoitavan), rehabilitoivan (kuntouttavan) lähestymistavan ja kuolleisuuden ehkäisyä, jotka ovat kohdennettavissa eri tasoille, kuten yksilöihin, perheisiin, ryhmiin, yhteisöihin ja yhteiskuntaan. Mielenterveystyön eri osa-alueista voidaan näin muodostaa matriisimalli, joka muutamane esimerkkeineen on esitetty kuviossa 3.

Mielenterveyspolitiikan tehtävänä on luoda mielenterveystyön toteuttamiselle suotuisat toimintapuitteet. Ainakin seuraaviin osa-alueisiin on tällöin kiinnitettävä huomiota:

- mielenterveyden huomioiminen muilla yhteiskunnan sektoreilla
- sosiaali- ja terveydenhuollon palveluosiot
- tukea tarjoava infrastruktuuri
- ohjausmekanismit

Koska tässä artikkelissa tarkastelen mielenterveyttä osana yleistä hyvinvointipolitiikkaa, en puutu sosiaali- ja terveydenhuollon vastuualueisiin ollenkaan. On kuitenkin huomattava, että mielenterveyspolitiikan rinnalle tarvitaan myös sen toimeenpano-ohjelma määrällisine prosessi- ja tulostavoitteineen. Tämän lisäksi tarvitaan toteutusaikataulu sekä huomattavaa poliittista tahtoa ja tukea.

MIELEN- TERVEYS- TOIMET	Yhteiskunnallinen taso	Paikallisyhteisöt/ryhmät	Yksilöt/perheet
Mielenterveyden edistäminen	Mielenterveyden arvon ja näkyvyyden parantaminen Ihmisoikeuslain-säädäntö Leimautumisen estäminen	Proaktiivinen yhteisötoiminta Mielenterveyden arvostus kouluissa (yleistavoitteet, luku-suunnitelma, koulu-työ) Mielenterveyden arvostus työpaikoilla Lasten ja perheiden vapaa-aika Turvallinen ja viihtyisä elinympäristö	Pääsy koulutukseen ja työhön Osallistuminen vapaa-ajan harrasteisiin, rentoutumiseen, kuntoiluun ja harrastuksiin Hyvää mielenterveyttä koskevan ymmärryksen lisääminen Terveyskasvatus ja -tiedotus
Primaaripreventio	Sosiaalisen syrjäytymisen ehkäisy työelämys-, koulutus- ja asuntopolitiikassa Uusien hankkeiden mielenterveysvaikutusten säännöllinen arviointi	Vanhemmuuden tukeminen ja opettaminen Sosiaalinen tuki riskiryhmille, kuten vanhukset, yksinhuoltajat	Proaktiivinen ja reaktiivinen tuki uhkaavia elämäntilanteita tai kroonista sairautta kokeneille
Sekundaaripreventio	Varhaisen tunnistamisen ja hoidon suuntaviivat ja odotukset	Pääsy palveluihin, jotka mahdollistavat varhaisen tunnistamisen ja hoidon	Sairauksien varhainen toteaminen ja hoito Uudelleensairastumisen ehkäisy
Parantava / kuntouttava ote	Integroitujen sosiaali- ja terveystalvelujen kehittäminen	Yhteistyö terveys- ja sosiaalipalveluiden, työvoimatoimistojen, koulujen, vankiloiden jne. välillä mielenterveysongelmaisten hyväksi	Psykologiset, sosiaaliset ja lääketieteelliset hoitokeinot
Kuolleisuuden ehkäisy	Kansalliset itsemurhien ehkäisystrategiat Kansalliset ohjelmat, jotka varmistavat mielenterveysongelmaisten tarvitsemat fyysisen terveyden edistämisen ja hoitopalvelut	Paikallisesti räätälöity itsemurhien ehkäisyohjelmien toimeenpano Mielenterveysongelmaisten pääsy terveyden edistämisen ja hoidon piiriin	Pääsy välittömästi kriisiapuun Itsemurhaa yrittäneiden aktiivinen seuranta

Kuvio 3. Mielenterveystyön matriisi esimerkkeineen

Mielenterveystyö muilla yhteiskunnan sektoreilla

Väestön mielenterveys riippuu paljon muustakin kuin vain sosiaali- ja terveystaloudesta. Siksi kansallisella tasolla tulisi varmistaa kaikkien asianomaisten hallinnonalojen ja viranomaisten olevan perillä mielenterveyden merkityksestä väestölle ja siitä, mikä vaikutus niiden toimilla saattaa olla mielenterveyteen. On myös tärkeää huolehtia sektorienvälisen yhteistyön edellytyksistä.

Seuraavassa kuvataan lyhyesti työllisyys-, koulutus-, asunto-, ympäristö- ja tasa-arvopolitiikan yhteyttä mielenterveyteen. Tässä mainittujen sektoreiden lisäksi mielenterveyskysymyksiä tulisi pohtia itse asiassa kaikilla yhteiskuntalohkoilla, kuten esimerkiksi kaupan ja teollisuuden, kulttuurin, sisäasiainministeriön toimialan ja poliisin, vankeinhoidon ja rikosoikeusjärjestelmän, puolustusvoimien sekä liikenteen ja viestinnän piirissä.

Työllisyys: Työllä, työttömyydellä ja työelämän erikoisolosuhteilla on todettu olevan huomattava vaikutus mielenterveyteen ja mielenterveyspalvelujen käyttöön. Sairastuvuus on yleisempää työttömien kuin työllisten keskuudessa. Työpaikat muodostavat keskeisen ympäristön niin henkisen kuin ruumiillisenkin terveyden edistämiseksi, ja siksi sekä työntekijöitä että työnantajia tulisi rohkaista liittämään mielenterveys osaksi työterveystoimintaa.

Koulutus: Puutteellinen koulutus vaikuttaa mielenterveysongelmiin ja sosiaaliseen syrjäytymiseen, mikä johtuu työnsaantivaikeuksista ja ongelmista toimia täysipainoisesti muissakin sosiaalisissa yhteyksissä. Alhainen koulutustaso on selvässä yhteydessä mielenterveysongelmien yleisyyteen. Siksi koulut ovat merkittävä ympäristö mielenterveyden edistämiseksi, ja mielenterveysopetuksen tulisi sisältyä koulun terveys- ja kansalaistaidon opetusohjelmiin. Koulujen on myös sitouduttava edistämään ja vaalimaan oppilaiden, opettajien ja muun henkilökunnan henkistä ja ruumiillista terveyttä.

Asuminen: Heikon asumistason ja asunnottomuuden on osoitettu kytkeytyvän mielenterveyden ongelmiin, kun taas parannukset asumistilanteeseen edistävät mielenterveyttä.

Ympäristö: Fyysisellä ja sosiaalisella ympäristöllä voi olla huomattava vaikutus mielenterveyteen. Tämän päivän keskeinen haaste on se, miten voidaan taata fyysisesti ja psyykkisesti hyvä ja terveellinen ympäristö sekä kaupunki- että maaseutuolosuhteissa.

Tasa-arvo: Tasa-arvo ja syrjinnän poistaminen vaikuttavat myönteisesti mielenterveyteen. Joitakin aloitteita on tehty esim. EU:n tasolla kaikenlaisen syrjinnän kieltämiseksi sukupuolen, rodun, ihonvärin, etnisen tai sosiaalisen alkuperän, perinnöllisten ominaisuuksien, kielen, uskonnon tai vakaumuksen, poliittisen tai muun mielipiteen, kansalliseen vähemmistöön kuulumisen, omaisuuden, syntyperän, vamman, iän tai seksuaalisen suuntautumisen takia. Koettu syrjintä minkä tahansa edellä luetellun seikan vuoksi voi aiheuttaa tai pahentaa mielenterveysongelmia ja syrjäytymistä.

Riittävä koordinaatio tärkeimpien sektorien välillä on tärkeää parannettaessa eri toimien mielenterveysvaikutusten hahmottamista. Sektorienvälistä yhteistyötä tulee vahvistaa. Mielenterveysvaikutusten arvioinnin tulisi olla vakiomenettely kaikessa yhteiskunnallisesti merkittävässä päätöksenteossa, vaikkapa ydinvoimaratkaisussa.

Tukea tarjoava infrastruktuuri

Mielenterveyden seuranta: Maassamme tulisi luoda asianmukainen mielenterveyden seurantajärjestelmä, jonka tulee perustua yhteisesti sovittuihin määritelmiin ja keruun menetelmiin ja integroitua yleiseen terveyden seurantajärjestelmään. Seurantajärjestelmän tulee kattaa psykiatrinen sairastuvuus, positiivinen mielenterveys ja terveystalouden tarjoama tieto. Muitakin tietoja, kuten sosiaalisia tekijöitä, tulisi olla käytettävissä. Järjestelmän tulee kattaa myös tietojen analysoinnin ja hyödyntämisen.

Tutkimus ja kehittäminen: Mielenterveyspolitiikan osaksi tarvitaan kestävä tutkimus- ja kehittämisstrategia tukemaan mielenterveyspolitiikan valmistelua ja toimeenpanoa. Arviointitutkimus, epidemiologia ja mielenterveyskysymyksiin kohdistuva terveystaloustutkimus ovat avainasemassa.

Henkilöstöresurssit: Mielenterveyspolitiikan toteuttamiseksi pitäisi luoda henkilöstöstrategia, jonka tulee kattaa kaikki osa-alueet: mielenterveyden edistäminen, primaari- ja sekundaaripreventio, hoito ja kuolleisuuden ehkäisy. Tätä varten tarvitaan suunnitelma henkilöstön saannin turvaamiseksi ja sen perus- ja jatkokoulutuksen järjestämiseksi terveys- ja sosiaalsektorilla, kouluissa, työpaikoilla ja muissa yhteyksissä.

Kansalaisjärjestöjen, palvelunkäyttäjien ja omaishoitajien mukaanotto: Kansalaiset, mielenterveysongelmaiset, heidän perheensä ja omaishoitajansa sekä väestö kokonaisuudessaan muodostavat mielenterveyspalveluiden asiakaskunnan. Heidän mukaanottonsa voi huomattavasti parantaa palvelujen suunnittelua ja tarjontaa, sillä varsinaiset asiakkaat voivat havaita puutteita ja ongelmia sekä kertoa, mikä toimii ja mihin tarvitaan parannuksia. Kansallinen tuki mielenterveysjärjestöille on kustannustehokas tapa edistää asiaa.

Ohjausmekanismit

Termi 'ohjausmekanismit' viittaa valtiovallan harjoittamiin yleisiin ohjausmenetelmiin. Eräillä erikoisalueilla kansalliset toimet ovat erityisen tärkeitä ja vaikuttavia. Näitä ovat:

Lainsäädäntö: Lainsäädäntö on voimakkain yhteiskunnan käyttämä ohjantakeino. Nykyinen mielenterveyslakimme on vuodelta 1990, mutta sitä on uudistettu sen jälkeen useamman kerran, viimeksi vuonna 2002, jolloin erityisesti hoidossa toteutettavista pakkokeinoista annettiin tarkempia säädöksiä. Tässä on entistä tarkemmin otettu huomioon kansainväliset ihmisoikeussäädökset. Mielenterveyskysymyksiä, joita lainsäädännön tulisi koskea, ovat esimerkiksi yksilöiden suojaaminen, syrjinnän estäminen, vammaisuus ja sosiaaliset etuudet.

Rahoitus: Kun otetaan huomioon mielenterveyden painoarvo ja ongelmien suuruus sekä palvelujen järjestämisestä vastaavien kuntien taloudelliset vaikeudet, on välttämätöntä varmistaa riittävä rahoitus sekä mielenterveyden edistämistoimille että mielenterveyspalveluille.

Tiedon ja hyvien käytäntöjen levittäminen: Informaatio-ohjaus on eräs valtiovallan käytettävissä oleva ohjauskeino. Kansanterveysstrategian tulisikin sisältää kattava

suunnitelma tiedon ja näyttöön perustuvien hyvien käytäntöjen levittämiseksi kaikkien palveluntuottajien edustajille.

Kirjallisuus:

Lavikainen, Juha, Lahtinen, Eero & Lehtinen Ville (toim.) Public Health Approach on Mental Health in Europe . Gummerus. Saarijärvi 2000.

II Hyvinvointi, syrjäytyminen, selviytyminen?

SOSIAALIPOLITIIKAN LINJANMUUTOKSET

Raija Julkunen

1990-luvun tilinpäätös

Suomella ja suomalaisilla on takanaan tiheä ja dramaattinen vuosikymmen: avautuminen globaaliin talouteen, EU-integraatio ja rahaliiton jäsenyys, syvä taloudellinen ja sosiaalinen kriisi. Etukäteen kaikkien näiden on pelätty murentavan hyvinvointivaltiomme pohjaa. Mutta takanamme on myös seitsemän vuotta hyvää talouskasvua, IT-sektorin nousua ja kohentunutta talouden kilpailukykyä. Eikö seitsemän lihavaa vuotta ole riittänyt paikkaamaan neljää laihaa?

Vuosikymmenen tilinpäätökseksi on vakiintunut seuraava *puolivirallinen tulkinta*. Lama asetti sosiaaliturvan testiin, josta se selvisi. Sosiaaliset suojaverkot kantoivat kansalaiset laman yli. Laman aiheuttamat menetykset kohdistuivat liki kaikkiin kansalaisryhmiin, ja sosiaaliturva esti toimeentuloerojen kasvamisen. Myös peruspalvelut säilyivät. Taloudellisessa ahdingossaan kunnat asettivat ne etusijalle. Hyvinvointivaltion suuret rakenteet säilyivät koskemattomina. Entiset järjestelmät antavat nyt niukempia, silti kohtuullisia etuuksia. Julkisten menojen ja sosiaaliturvan karsinta pelasti meidät kuilun partaalta ja auttoi säilyttämään institutionaalisen sosiaalipolitiikan ydinrakenteet. Tulot ja sen mukana ns. pientuloköyhyys kääntyivät kasvuun laman jälkeisen nousudynamiikan voimasta. Kaiken kaikkiaan suomalainen yhteiskunta osoitti sopeutumiskykyä: kävimme kuilun partaalla mutta tulimme pelastetuiksi.

Jos kysytään, säilyikö suomalainen hyvinvointivaltio vai romahtiko se 1990-luvulla, niin siihen on tietysti vastattava sen säilyneen. *"Säilyminen" tai "rakenteiden säilyminen" ei kuitenkaan ole koko kuva*. Sosiaalipolitiikkaa ei pelkästään niukennettu vaan sitä myös linjattiin uudestaan, lisäksi jo etuuksien karsinta voi muuttaa hyvinvointivaltion kasvoja ja luonnetta. Itse asiassa, näin väitän, hyvinvointivaltion uudelleenmuotoilu alkoi jo 1980-luvulla, lamasta riippumatta ja jatkui koko 1990-luvun. Täten hyvinvointivaltion reformia ei tule nähdä vain laman pakottamana sopeutumisena, mistä palataan takaisin normaaliin, vaan laman kiihdyttämänä prosessina (Julkunen 2001 a; b). Laman luoma kriisitietoisuus teki mahdolliseksi politiikan, joka ilman sitä ei olisi ollut mahdollista.

1980-luvun perintö

"Suurta lamaa" edeltänyt vuosikymmen, 1980-luku, oli kaksijakoinen. *Yhtäältä* sosiaalisia oikeuksia laajennettiin. Toimeentuloturva, kuten kansaneläkkeitä, työttömyysturvaa, toimeentulotukea ja lasten kotihoidon tukea, kohennettiin. Varhaista eläkkeelle siirtymistä helpotettiin, uusia palveluja ja subjektiivisia oikeuksia niihin pystytettiin. Suomalainen hyvinvointivaltio saavutti pohjoismaista tasoa. Tämä oli sikäli merkittä-

vää, että yleisesti teollisuusmaissa tällöin jo etsittiin jarruja hyvinvointivaltion laajenemiselle.

Suomalainen sosiaalipolitiikka näytti taloudellisesti kestävältä ja tehokkaalta. Eurooppalaisittain keskinkertaisella veroasteella ja sosiaalimenoilla saatiin aikaan tasainen tulonjako ja matala köyhyys. Tähän vaikuttivat suotuisat peruspilarit: jokseenkin velaton valtio, naisten ansiosta korkea työllisyys ja matala työttömyys. Silti Suomessakin monet tahot ajattelivat 1980-luvun lopussa julkisen sektorin kasvun ja kuntien tehtävien ja aktiivisuuden menneen jo liian pitkälle. "Pöhöttynyttä" julkista tai suljettua sektoria kohetaan esiintyi paljon kritiikkiä.

Toisaalta rinnan sosiaalisten oikeuksien laajentamisen ja sosiaaliturvan tason kohentamisen kanssa laitettiin liikkeelle Suomea markkinaehtoistava ja kansainvälisessä markkinaliberalismissa mukana pysyttävä reformiprosessi. Rahamarkkinoiden liberalisointi ja eurooppalaisen, matalan inflaation rahapolitiikan omaksuminen käynnistyi vuosikymmenen puolivälissä.

Samaten hyvinvointivaltion toimintatapoja ja rakenteita muokkaava julkisen sektorin reformi laitettiin liikkeelle samaan aikaan, vaikka tärkeimpien muutosten toimeenpano sattui ajoittumaan lama-aikaan (Harrinvirta 2000). Reformilla on tähdätty sekä julkisten toimintojen rajoittamiseen ja yksityistämiseen että markkinaperiaatteiden omaksumiseen julkisen sektorin sisällä. Suomessa reformin kivijalkoja olivat valtion virastojen liikelaitostaminen, tulosohejaus sekä valtio-kunta-suhteen uudelleenmuotoilu. Hyvinvointivaltion laajentamisen toteuttaneita instituutioita kuten keskusvirastot, keskitetty ohjaus sekä vanha valtionosuusjärjestelmä purettiin ja uudelleen muotoiltiin.

Kasvusta pysäytykseen

Vaikka monet uudistukset käynnistyivät lamasta riippumatta, lamalla on olennainen rooli 1980- ja 90-luvun reformien ketjussa. Lama itsessään oli seurausta rahamarkkinoiden reformista, talouspolitiikan suunnanmuutoksesta ja Suomen talouden avautumisesta (Kiander 2001).

Lama merkitsi äkillistä käännettä sekä talouden peruspilareihin että politiikan suuntaan. Työllisyys romahti, työttömyys viisinkertaistui, samoin valtion velan suhde kansantuotteeseen. Poliitiikan suunta muutettiin nopeasti vuonna 1991. Vielä paria vuotta aikaisemmin mahdolltomaksi osoittautunut säästöpolitiikka (sitä oli tavoiteltu suhdannesyistä, ylikuumenemisen hillitsemiseksi) alkoi nyt kriisitietoisuuden avulla mennä läpi. Laman aikana toteutettiin kireää finanssipolitiikkaa, mikä Kianderin (2001) arvion mukaan syvensi osaltaan lamaa ja kasvatti työttömyyttä. Tiukkuuden politiikkaa kesti koko vuosikymmenen. Heikki Lehtosen ym. (2001) mukaan talouden, työllisyyden ja sosiaalipolitiikan lamat ovat seuranneet toisiaan kuin aaltolina ja kaksi jälkimmäistä on kestänyt ensimmäisen jo väistyttinä.

Uusiksi rajoitteiksi julkiseen talouteen jäivät aikaisempaa korkeammat työttömyys- ja velkamenot. Valtion velan kasvulla perusteltuja lamasäästöjä seurasivat muut perusteet. Valtion talouden tasapainotuttua tarjolla oli kolme toimintavaihtoehtoa, sosiaaliturvan ja palvelujen valikoitu kohentaminen, verotuksen palauttaminen takaisin eurooppalaiselle

keskitasolle tai EMU-ajan vaatiman ylijäämän luominen julkiseen talouteen. Kaksi jälkimmäistä tavoitetta ohittivat ensimmäisen.

Ruotsin kehityskulku kriisiin ja siitä ylös muistuttaa paljon Suomea, vaikka eroja löytyy niin lamapolitiikasta kuin laman jälkeisestäkin politiikasta (Kautto 2001). Myös Ruotsissa toteutettiin - ilman EMU-jäsenyyttä - tuloksekas julkisen talouden tasapainotus julkisiin menoihin tehtyine säästöineen. Se ajoittui kuitenkin oikeaoppisemmin laman jälkeen. Kun Suomessa "jalka on pidetty jarrupolkimella" mahdollisimman pitkään, Ruotsissa alettiin talouden tasapainotuttua palauttaa etuuskien tasoa ja tehdä satsauksia julkisiin palveluihin. Toisaalta Ruotsissa yksityisen työllisyyden romahdus, ehkä osin väljemmän finanssipolitiikan vuoksi, ei ollut yhtä raju kuin Suomessa. Täten siellä tapahtui selvempi rakennesiirtymä julkisesta yksityiseen työllisyyteen. Hyvinvointivaltion ekspansioikauden päättymisen signaalina ruotsalaiset tutkijat ovat pitäneet jo vuoden 1988 verouudistusta.

Suomalainen reformi

Suomalainen sosiaalipolitiikan reformi ei poikkea yleisistä suuntaviivoista. Silti se kääntein äkillisyydessä, pienten askelten johdonmukaisuudessa, säästöpolitiikan mitta-kaavassa ja vastarinnan puuttumisessa etsii vertaistaan - kuten etsii lamakin syvyydessään. Vertailu radikaaleimpana pidettyyn Uuden-Seelannin uudistuspolitiikkaan on vaikeaa. Jo lähtökohtana olevat sosiaalipolitiikat poikkeavat suuresti toisistaan. Ehkä suurin ero Uuden-Seelannin ja Suomen välillä löytyy työmarkkinareformista. Suomessa ammattiyhdistysliike säilytti 1990-alun uhasta huolimatta entisen institutionaalisen asemansa. Paikallisen sopimisen läpimurto tyydytti joustavuusvaateet (Julkunen 2001 b). Asemansa säilyttänyt ammattiyhdistysliike myös asetti rajan karsinnoille, eivätkä työnantajat ja valtiovarainministeriö saaneet läpi kaikkia haluamiaan asioita. Tunnetuin esimerkki tästä on ansiosidonnaisen työttömyysturvaan haettu alenema. Sen vastustamisesta muodostui ammattijärjestöille eräänlainen pyhä kynnyskysymys.

Seuraavaan listaan on tiivistetty Suomen 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi (tarkemmin Julkunen 2001a; Anttonen & Sipilä 2000; Kiander 2001; Lehtonen ym. 2001). Se on siis muutakin kuin sosiaaliturvaetuuksien tason madaltamista.

1. Sosiaaliturvaetuuksien karsinnat ja sosiaaliturvaan sisäänpääsyn vaikeuttaminen (esim. ansiosidonnaisen työttömyysturvan työssäoloehdon tiukentaminen). Noin satakunta merkittävämpää heikennystä ja maksujen korotusta.
2. Rahoitusrakenteen muutos vakuutettujen omien vakuutusmaksujen tai kansalaisten oman panoksen suuntaan tavoitteena työnantajien maksuosuuden supistaminen. Vuonna 1993 otettiin ilman palkka- tai verokompensaatiota käyttöön palkansaajien eläke- ja työttömyysvakuutusmaksut. Asiakas- ja palvelumaksuja otettiin käyttöön ja korotettiin. Terveysmenoissa kansalaisten oma vastuu kasvoi merkittävästi.
3. Julkisten palvelujen säilyminen palvelujärjestelmän runkona; samalla voimavarojen niukentuminen, henkilöstön kuormitus ja palkkatason mataluus. Palvelujen osittainen rapistuminen, tason puutteet (vanhusten pitkäaikaishoito, päivähoito), riittä-

mättömyys ja suuntaaminen työmarkkinakelpoisille (mielenterveyspalvelut, päihdepalvelut).

4. Sosiaali- ja terveyspalvelujen palvelurakennemuutoksen kiihtyminen, palvelujen tiukempi kohdentaminen ja rationalisointi. Tinkiminen hoivapalveluista akuuttisairaanhoidon ja päivähoidon hyväksi. Siirtymä kohti monituottajamallia, hoivayritysten, kolmannen sektorin ja omaishoidon integrointi kunnalliseen palvelukokonaisuuteen.
5. Kannustavuusopin läpäisy eli verotuksen, sosiaaliturvan ja palvelumaksujen muotoilu työntekoa suosivaksi. "Työnteon pitää aina kannattaa" -vaatimus oikeutti työnteon kanssa kilpailevan sosiaaliturvan leikkauksia. Työnteoka suosivan linjan läpäisy yleisemminkin (esim. varhaiseläkepolitiikan käänös, lasten kotihoidontuen leikkaukset yhtä aikaa päivähoito-oikeuden laajentamisen kanssa).
6. Perusturvan alueen kaventuminen, siirtymät kahteen suuntaan, yhtäältä ansiovaakuutusklubin, siis ansioiden vakuuttamisen suuntaan (eläketurva, sairausvakuutus, työttömyysturva) ja toisaalta huono-osaisten tarveharkintaklubin suuntaan. Huono-osaisten klubissa tendenssi sosiaalivakuutuksesta poikkeaviin pelisääntöihin, so. sosiaaliturvan vastikkeellistamiseen ja tiukempaan valvontaan. Huono-osaisten jättäminen viime sijassa kirkon ja vapaaehtoissektorin varaan.
7. Aktiivisen sosiaalipolitiikan painotus ja keinojen etsintä.
8. Aktiivisen työvoimapolitiikan keinojen uudelleenajattelu, työttömän identiteetin vaihtaminen aktiiviseksi työnhakijaksi sekä vähimmäis- ja perusturvan käyttö aktiivisen sosiaalipolitiikan välineenä.
9. Eläketurvan rationalisointi ja tulevan eläkemenon merkittävä leikkaus. Keinot osin näkyviä ja kiisteltäviä, osin näkymättömiä, kansaneläkkeen pohjaosan poistaminen niiltä, joilla on riittävä työeläke, työttömyys- ja varhaiseläkkeiden reivaukset, indeksimuutokset ja julkisen sektorin eläkkeiden yhtenäistäminen yksityisen sektorin eläkkeiden kanssa.
10. Vapaaehtoissektorin, järjestöjen ja kirkon roolin vakiintuminen erityisesti huono-osaisten politiikassa. Kolmannelta sektorilta on odotettu vaikeasti työllistyvien työllistämistä, hyvinvointipalvelujen tuottamista sekä sosiaalisten siteiden tarjoamista syrjäytetyille. Verkostoihin ja kumppanuuteen perustuvien, yksityisiä ja julkisia toimijoita yhdistävien paikallisten toimintamuotojen yleistyminen tavoitteena "työn luominen".
11. Suomen paluu määrällisesti, so. julkisilta hyvinvointiresursseiltaan entiselle paikalleen, missä "se seurailee vaatimattomalla tasolla pohjoismaista mallia" (Jorma Sipilä).

Reformi on edellä esitetty yhtenä kokonaisuutena, vaikka itse asiassa laman (Ahon) ja laman jälkeinen (Lipposen) hallitus tekivät joissain suhteissa aika erilaista politiikkaa. Vuosikymmenen alkupuolella arvostelu kohdistui julkiseen sektoriin ja palveluihin sekä ansiosidonnaiseen sosiaaliturvaan, sen sijaan perusturva pyrittiin säilyttämään. Vuosi-

kymmenen lopun hallitus omaksui työ- ja kannustinkeskeisen politiikan ja sen merkeissä kavensi myös perusturvaa. Kritiikin kärki siirtyi palveluista tulonsiirtoihin, "jakopolitiikkaan". Julkisten palvelujen merkitystä työllisyydelle, työhön osallistumiselle, talouselämälle ja kilpailukyvyllä alettiin painottaa.

Nyt 2000-luvun alussa järjestelmien uudistaminen edellisten suuntaviivojen mukaan jatkuu. Tavoitteena jo neuvotelluissa eläke- ja työttömyysturvauudistuksissa on edelleen muokata järjestelmien sekä työnantajille että työntekijöille sisältämiä työnteon kannustimia ja palkita työnteosta.

Kahden kerroksen Pohjoismaita

Hyvinvointivaltion kasvun pysäytys on yleinen suuntaus, mutta se on tapahtunut hyvin erilaisilla julkisen kulutuksen tasoilla. Vaikka talouden kansainvälistyminen ja pääomien vapaa liikkuvuus selittävät kasvun pysäytystä, se ei näytä vaativan yleistä "amerikkalaistumista". Ruotsi menestyy kansainvälisessä taloudessa liki kaksinkertaisella julkisten menojen kansantuoteosuudella Yhdysvaltoihin verrattuna.

Hyvinvointimenojen tasoltaan Pohjoismaat ovat kahden kerroksen väkeä. Tanskan 1980-luvun "perunakuurista" ja Ruotsin 1990-luvun säästöpolitiikasta huolimatta Tanska ja Ruotsi pitävät julkisten ja sosiaalimenojen kärkeä (yhdessä Hollannin kanssa). Suomi taas on ottanut entisen paikkansa Pohjoismaisen mallin reunalla. Sosiaalimenojen osuus kansantuotteesta on noin neljännes, kuten oli ennen lamaakin.

Julkisiin menoihin tai sosiaalimenoihin tehtyjä leikkaukset ovat moniselitteinen asia. Kuitenkin valtiovarainministeriö itse on esittänyt arvioita siitä, paljonko tehdyt päätökset ovat leikanneet valtion menoja. Kaiken kaikkiaan 1990-luvulla tehtyjen päätösten vaikutus vuositasona on lähemmäs 60 mrd eli n. 8 % vuoden 1999 kansantuotteeseen suhteutettuna. Suurin osa (42 mrd) kohdistui sosiaalipolitiikkaan, suurimpana kuntien valtionosuuksien tasoleikkaus ja indeksikorotusten poisto (14,5 mrd).

2000-luvun alussa Suomen sosiaalimenojen kansantuoteosuus sekä asukasta kohti lasketut sosiaalimenot ovat EU-maiden keskiarvon alapuolella. Erikseen lasketut terveysmenot ovat suhteellisesti vielä matalammat. Vaikka nämä resurssit käytetään tehokkaasti ja vaikka ikärakenne on eurooppalaisessa vertailussa edelleen Suomelle suotuisa, tällä tasolla on vaikea saavuttaa sellaista anteliasta sosiaaliturvaa ja keskiluokkaista palvelujen tasoa, millä pohjoismainen malli itseään markkeeraa. Samalla on syytä muistaa, että suomalainen sosiaaliturva ja palvelujärjestelmä säilyttivät kattavuutensa, ja on harhaanjohtavaa rinnastaa vaikkapa sosiaalipalvelut Etelä-Eurooppamaiseen tasoon.

Suomi siis eroaa "ensimmäisen kerroksen" Pohjoismaista vaatimattomammalla tasollaan. Sen sijaan kaikissa Pohjoismaissa on haettu aktiivista työvoima- ja sosiaalipolitiikan linjaa, kullekin ominaisin tavoin. Tanskassa ja Ruotsissa voi keinojen sanoa olevan pehmeämpiä. Suomessa politiikkaa on tehty paljolti kiristämällä työttömyysturvan tasoa, ehtoja ja sanktioita (Clasen ym. 2001). Suomalainen työttömyysturva saavutti jotenkuten eurooppalaisen tason vasta vuoden 1984 uudistuksessa; kiristäminen alkoi vajaa kymmenen vuotta myöhemmin. Ruotsissa ja Tanskassa ansiosidonnainen työttömyysturva on 80 - 90 % palkasta niin ensimmäisenä kuin kolmantenakin työttömyys-

vuonna, Suomessa 10 000 mk kuukaudessa ansainneella ensimmäisenä työttömyysvuonna 56 %, kolmantena vuonna, työmarkkinatuella putoamisen jälkeen enää 26 % palkasta.

Eetoksen vaihtuminen - kannustavuutta ja julkisen vastuun kaventamista

Yksittäisiä leikkauksia tärkeämpää on mentaalisten mallien vaihtuminen, se että alamme ajatella asioista toisin. 1990-luvulla ottivat yhteen "vanha" (itse asiassa ei kovin vanha, vaan parin edellisen vuosikymmenen) ja uusi sosiaalipoliittinen eetos. Oliko perusturvan taso liian matala vai liian korkea? Vuotiko perusturva vai tarjosiko se kohtuuttoman hyvän toimeentulon? Oliko suurin ongelma kansalaisten sosiaalinen ahdinko vai työnteon kannattamattomuus? Köyhyys vai sosiaaliturvariippuvuus ja sosiaaliturvan väärinkäyttö?

Suomessakin 1990-luvulla pääsi valtaan sosiaaliturvan kannustavuutta, työnteon kannattavuutta, omaa vastuuta, velvollisuuksia, mahdollisuuksia, riskinottoa ja riskien sietoa korostava ajattelu. Ihmisarvo, tasa-arvo, solidaarisuus, oikeudenmukaisuus, turvallisuus alkoivat tuntua vanhanaikaiselta vasemmistolaisuudelta, tai sitten niiden sisältö vaihtui. Kärjistäen: turvallisuus ei assosioitu enää sosiaaliturvaan vaan vartiointiliikkeisiin ja firmojen security-palveluihin, oikeudenmukainen ei enää tasa-arvoon vaan siihen, minkä on itse ansainnut. 1990-luvun suunta merkitsi myös tosiasiallista julkisen vastuun kaventumista, oman ja perheen vastuun lisääntymistä toimeentulosta, selviämisestä ja huolenpidosta.

Eetoksen vaihtuminen koostuu monista palasista. Lamaleikkaukset sinänsä toimivat sopeuttajana. Ne muuttivat horisonttiamme, saivat meidät sietämään sitä, että kaikkiin oikeutettuihin ja kohtuullisiin tarpeisiin ei voi vastata. Lama esitettiin liki talvisotaan verrattuna yhteisenä ponnistuksena, jossa kaikilta vaadittiin uhrauksia.

Joitakin uutta ajattelua rakentaneita palasia voi paikantaa tarkkaan. Tällainen oli ennen muuta Matti Virenin kirjoitus vuodelta 1994. Tässä kirjoituksessa hän osoitti - tai väitti - toimeentulotukinormin olevan kohtuuttoman korkean, niin että vasta n. 20 000 markan kuukausituloissa voi saavuttaa saman toimeentulon. Laskelmien tarkoitushakuisuudesta huolimatta väite jäi elämään totuutena. Samaan suuntaan on vaikuttanut Osmo Soininvaaran (1994) huoli kannustinjärjestelmästä. Kannustavuus, aktiivisuus ja vastuullinen elämä ovat tärkeitä arvoja, joita kaikki voivat kannattaa. Samalla on epäselvää, mitä ne tarkoittavat sosiaalipolitiikaksi muutettuna. Tarkoittaisiko oma vastuu etelä- tai keskieurooppalaiseen mallin vanhempien pidempää vastuuta lapsistaan tai lasten juridista vastuuta omien vanhempien hoidosta ja toimeentulosta? Tarkoittaisiko se omaisuuden (siis asunnon) käyttöä oman hoidon kustannuksiin? Tarkoittaisiko se piintyneen tupakoitsijan keuhkosityövän jättämistä hoitamatta? Tarkoittaisiko se julkisten järjestelmien suuntaamista vain pienituloisille ja maksukykyisen keskiluokan siirtämistä yksityisten palveluiden ja omien eläkevakuutusten varaan?

Myös kannustin- ja työkeskeisellä politiikalla on järkensä, minkä vuoksi sen arvostelu on uskaliaasta. Työllisten ja samalla veronmaksajien lisääminen vahvistaa hyvinvointivaltion rahoituspohjaa, ja työllisyyden kasvaessa on mielekästä tukea työhön siirtymistä myös tuloloukkuja raivaamalla. Mutta tuloloukkujen poistaminen niin, ettei tuoteta suu-

rempaa vahinkoa, on vaikea tehtävä. Nyt on kohtuullinen yhteisymmärrys siitä, ettei kannuspolitiikkaa voi jatkaa enää vähimmäisturvan tasoa madaltamalla.

Kannustavuusoppi myös helposti liioittelee tuloloukkujen muodostaman ongelman mittakaavaa ja kannustinten merkitystä työmotivaatiossa ja työmarkkinoille sijoittumisessa. Työttömyys on edelleen korkea ja työmarkkinat valikoivat. Näissä oloissa aktivointi ja kannustaminen johtavat myös pettymysten kierteseen niiden elämässä, jotka turhaan kolkuttavat työmarkkinoiden portteja. Oikeus arvokkaaseen elämään ilman työntekeä tuli 1990-luvulla mahdottomammaksi ajatukseksi (en tarkoita nyt sairaita ja vammaisia); työn ideologia voimaperäistyi. Suomalaisessa yhteiskunnassa elää vahva työeetos. Se on vankka historiallinen kerrostuma, jonka varassa 1990-luvun työkeistä politiikkaa on voitu tehdä. Kun 1990-luvun oloissa ihmisarvo ja työeetos joutuivat ristiriitaan, ihmisarvo hävisi.

Työnteon kannattavuutta suosiva politiikka asettuu samaan virtaan, joka muutenkin on lisännyt työelämän vaativuutta ja kovuutta. Se suosii työaikojen pidentämistä ja tuloerojen kasvua. Herbert Marcusen 1960-luvulla esittämä unelma olemassaolon rauhoittumisesta karkaa aina vain kauemmas. Tuntuu kuin meillä ei olisi yhteiskuntapolitiittisia välineitä työelämän kehityssuuntien hallintaan.

Eriarvoisuutta ja osattomuutta

Meillä on tulonjakotietoja vuodesta 1966 alkaen. Siitä aina vuoteen 1994 saakka toimeentuloerot kaventuivat ja ns. laskennallinen (alle puolet mediaanista) köyhyys supistui. Vuoden 1994 jälkeen suunta vaihtui, tuloerot kasvoivat ja tulonjakautumaan perustuva köyhyysaste kääntyi nousuun. Kehityksen mekanismit ovat hyvin tiedossa: omaisuustulojen kasvu tulohaitarin yläpäässä, perusturvan jäädyttäminen sekä sosiaaliturvan ja verotuksen vähentynyt kyky tasoittaa tuloeroja (esim. Uusitalo 2001).

Köyhyys on kova käsite eikä köyhyyden mittaaminen ole yksiselitteistä. Erilaiset mittarit antavat toisistaan poikkeavia kuvia. Tulossa oleva EU-tilastoinnin muutos siirtää Suomessa köyhyyden painopisteen nuorista ja lapsiperheistä takaisin "vanhuuteen". Erilaiset mittarit antavat jossain määrin erilaisia kuvia myös trendeistä. Ritakallion (2001) tulosten mukaan vuosina 1995 - 2001 ei tapahtunut köyhyyden kasvua vaan pikemmin supistumista. Mutta köyhyys pysyi korkeana voimakkaasta kasvukaudesta huolimatta ja jäljelle jäänyt köyhyys oli pitkäaikaisempaa ja syvempää.

Köyhyydestä, osattomuudesta ja syrjäytymisestä on tullut yhteisiä eurooppalaisia ongelmia. Myös Euroopan unioni on edellyttänyt jäsenmailta köyhyysohjelmia. Eurooppalaisessa keskustelussa voi paikantaa kolme tulkintaa ongelman ytimeistä ja ongelman "nimestä":

- a. ongelman ydin on rahan puute ja siihen voidaan vastata tulojen uudelleenjaolla;
- b. ongelman ydin on työpaikkojen puute, ja siihen voidaan vastata työllisyys- ja kasvutavoitteisella talouspolitiikalla;
- c. ongelman ydin on sosiaaliturvariippuvuus, moraalinen ja yrittämisen puute ja siihen voidaan vastata velvoittamalla ja aktivoimalla sosiaaliturvariippuvat työhön.

Ajattelu on valunut kohti kolmatta tulkintaa. Työllisyyspolitiikka kaiken kaikkiaan on muuttunut tarjontakeskeisemmäksi, työn vastaanottamisen ja tarjoamisen kynnyksiä madaltavaksi. Tähän linjaan kuuluu myös "työnteon kanssa kilpailevan" sosiaaliturvan karsinta ja siihen sisäänpääsyn vaikeuttaminen (siis ennen muuta työttömyysturva, toimeentulotuki ja kotihoidon tuki). Ajatus, että taloudellista ahdinkoa voitaisiin hoitaa tulojen uudelleenjaolla, on hylätty vanhanaikaisena "jakopolitiikkana". Linja oli yhteinen useimmille EU-maille. Nyt joissakin EU-puheenvuoroissa on alettu huomauttaa, että korkean työllisyyden ohella olisi huomioitava myös työpaikkojen laatu, eikä miten kehoja työpaikkoja tahansa pidä luoda ihan vain työllistämisen ja työmoraalin nimissä.

1990-luvun sosiaaliturvalinjauksilla pitkäaikaistyöttömiä ei siis saisi olla olemassa. Heitä kuitenkin on. Vuonna 1990 meillä oli 3000 pitkäaikaistyötöntä, 1990-luvun puolivälissä luku kävi 140 000:ssa ja seitsemän vuoden nousun jälkeen heitä on edelleen 90 000. Pitkäaikaistyöttömien määrä on siis 30-kertaistunut ja heistä on tullut köyhyyden kova ydin. Näistäkin huono-osaisimmille kasautuvat huono terveys, mielenterveysongelmat, sosiaalisten siteiden katkeaminen ja yleinen epäluottamus yhteiskuntaa kohtaan. Laman aikana taloudelliseen ahdinkoon joutui ja jäi myös uusia ryhmiä (konkursin tehneitä yrittäjiä, ylivelkaantuneita).

Hoivatta jääminen uutena riskinä

Anttonen ja Sipilä (2000) pitävät hoivapalveluja pohjoismaisen hyvinvointimallin ja julkisen vastuun ytimenä. Niillä on tähdätty sosiaaliseen ja alueelliseen tasa-arvoon. Ne ovat myös naisten ansiotyön ja korkean työllisyysasteen kulmakivi. Kansainvälisessä sosiaalipolitiikan tutkimuksessa pohjoismainen sosiaalipolitiikka edustaa ajanmukaisinta mallia nimenomaan sukupuolten tasa-arvon ja naisten työmarkkinoille integroitumisen vuoksi (Esping-Andersen 1999).

1990-luvun resurssien niukkuus jätti jälkensä sosiaali- ja hoivapalveluihin. Taistelussa resursseista voimavarat suuntautuivat sinne, missä on vahvoja ammattikuntia, vahvoja asiakasryhmiä, subjektiivisia oikeuksia ja perusoikeuksien suojaa. Akuutisairaanhoido ja päivähoito imivät resursseja (Lehto & Blomster 2000). Perushoiva ja marginaaliryhmien palvelut (mielenterveyspalvelut ja päihdepalvelut) joutuivat menettäviksi. Vanhusten kotipalvelun kattavuus koki dramaattisen kaventumisen, kun paljon apua tarvitsevia alettiin hoitaa kotona ja kotipalvelu kohdennettiin näille. Yleisesti ottaen palvelutasoa ylläpidettiin kiristynein työehdoin. Julkinen sektori nousi työkiireen ja työn koe-tun epävarmuuden kärkeen.

Voi suorastaan sanoa, että hoivatta jäämisestä tuli uusi riski, ja hoivasta, sekä oikeudesta saada hoivaa että oikeudesta antaa hoivaa, tuli yhä akuutimpi kysymys (Julkunen 1999). Sukupuolen mukaan tasa-arvoistuvassa yhteiskunnassa kaikkien aikuisten, miesten ja naisten, elämään kuuluu yhtä kuin hyvin oikeus ja velvollisuus ansiotyöhön, myös oikeus ja velvollisuus hoivaan.

Osin kysymys on julkisten palvelujen kyvystä houkutella työvoimaa ja tarjota sellaisia olosuhteita, joissa "ihmisen hoitamisen mitta ei tule täyteen" - kun eräs ammattia vaihtanut sairaanhoitaja kuvasi. Toisaalta kysymys on myös hoivan tilasta yksityiselämässä. Vaikka nykyinen työelämä sisältää tiettyä hoivaoikeuksia (äitiys-, isyys-, vanhempain-

ja hoitovapaat), se ei ole kovinkaan herkkäkuuloinen hoivalle ja yksityiselämälle. Viime kädessä vastuu jää yrityksiin ja työpaikoille.

Monivastuisuus, monituottajuus, projektimaisuus

Julkiset palvelut säilyivät 1990-luvun oloissakin sosiaali- ja terveystalouden runkona. Terveystalouden pystyttiin saamaan kuriin nykyisellä järjestelmällä, eikä tilaa ja tarvetta radikaalimpiin muutoksiin ollut, vaikka vuosikymmenen alkupuolella mm. Lääkäriliitto esitti siirtymistä vakuutusperusteiseen (amerikkalais- tai saksalaistyyppiseen) terveydenhuoltoon.

Terveys- ja sosiaalipalveluissa toteutui kuitenkin merkittävä rakennemuutos laitoshoidosta kohti avopalveluja tai -avopalveluttomuutta. Laitoshoidosta säästettyjä resursseja ei näet aina siirretty avopalveluihin. Monien ryhmien osalta siirtyminen laitoksista palveluasumiseen on ollut mielekäs ja elämänlaatua kohentava kehityssuunta, mutta seurauksena on ollut myös jäämistä riittävien palvelujen ulkopuolelle. Perheiden ja omaisten panos sairaiden hoidossa kasvoi mm. siksi, että sairaaloista kotiutetaan entistä nopeammin.

Palvelurakennemuutos teki tilaa myös yksityisille hoivapalveluille ja palveluyrittäjyydelle. Ne eivät yleistyneet siinä määrin, että julkisten palvelujen kokonaiskuva olisi muuttunut. Mutta monilla paikkakunnilla tai sosiaalipalvelujen alueilla (asumispalvelut, lastensuojelu) niistä tuli olennainen osa paikkalista palveluverkkoa.

Sosiaalinen kriisi mobilisoi uusia vapaaehtoisia voimavaroja. Kirkko otti tärkeän roolin sosiaalisten kysymysten ja ihmisarvon esilläpidossa ja suojaverkkojen tilikitsijänä. Innostaviakin esimerkkejä vapaaehtoistyöstä ja uusista toimintamuodoista syntyi. Luvun merkittävin vapaaehtoistyön liike saattoi olla Mummon kammari. Järjestöjen ja julkisten toimijoiden suhde muuttui tasaveroisemmaksi kumppanuudeksi. Vuosikymmen lopulla mm. työministeriön sponsoroima kumppanuushanke vakiinnutti yhteistyötä.

Omaisten ja järjestöjen panoksen tueksi luotiin uusia järjestelyjä, omaisille omaishoidon tuki ja järjestöjen työllistämistehtävään yhdistelmätuki. Kiinnostus yhdistelmätuen käyttöön on kasvanut, vaikka esimerkiksi työllistämiskauden lyhyys harmittaa niin järjestöjä kuin työttömiäkin (Kohti uutta työtä 2000). Puutteita on myös omaishoidon tuen tasossa ja tukipalveluissa.

Viimeistään EU-jäsenyyden ja ESR-rahoituksen myötä viranomaisien, kuntien, maakuntien ja järjestöjen yhteiseen maastoon asettuivat myös lukuisat projektit. Syrjäytymisen ja köyhyyden ehkäisemisessä, työtilaisuuksien luomisessa ja työllisyyspolkujen räätälöinnissä on paikka paikan päällä, projekti projektin päällä. Tämä suuntaus jatkuu ainakin niin kauan kuin ESR-rahoitusta on käytettävissä. Vaikka projektien kykyä tuottaa keksintöjä ja koota energiaa tuskin kukaan kiistää, projektimaisuudessa on myös ongelmansa. Pienin ei ole hyvien ideoiden juurruttaminen ja levittäminen vakiintuneiksi käytännöiksi ja pysyvien rahoituslähteiden varaan.

Hyvinvointivaltion uutta politiikkaa?

Teollisten maiden hyvinvointivaltiot ovat kestäneet kansantalouden vaikeuksia, rahoituskriisejä ja ideologista kritiikkiä. Ne eivät ole noin vain "ajettavissa alas", eikä niihin ole helppo saada aikaan radikaaleja muutoksia. Silti ne ovat liikkeessä, jonka sopivasta nimeämisestä kiistellään kansainvälisessä tutkimuksessa (esim. Bonoli ym. 2000; Sainsbury 2001). Onko se karsintaa (retrenchment), uudelleenmuotoilua (restructuring), reformointia (reforming), säilyvyyttä (survival), elpymistä (resilience)?

Paul Pierson (2001; Julkunen 2001 a; c) puhuu hyvinvointivaltion laajenemisen jälkeisestä ajaksi ja hyvinvointivaltion uudesta politiikasta. Uutta politiikkaa tehdään kypsän hyvinvointivaltion ja pysyvän taloudellisen tiukkuuden oloissa.

Pysyvä tiukkuus tai niukkuus, epätasapaino sosiaalipoliittisten resurssien ja tarpeiden välillä, on jälkiteollisten hyvinvointivaltioiden kohtalo (Pierson 2001). Tarpeiden kasvua pitävät yllä tunnetut muutokset: väestörakenteen ikääntyminen syntyvyyden laskun ja eliniän pitenemisen seurauksena, elämän yleinen medikalisoituminen ja lääketieteen jatkuvat keksinnöt, työttömyys, epävakaat työmarkkinat ja perheet, "pätkeäelämä", oppiminen sosiaaliturvan asiakkaisiksi ja käyttäjiksi. Hyvänä esimerkkinä viimeksi mainitusta ovat työttömyys-, varhais- ja osa-aika-aika-eläkkeet, joita ovat oppineet käyttämään varaventiileinään niin yritykset kuin kansalaisetkin.

Samanaikaisesti resurssien kasvua hidastaa talouskasvun hidastuminen ja epävakaus (verrattuna sodanjälkeisiin vuosikymmeniin), pyrkimys irtautua julkisen talouden alijäämistä, haluttomuus tai kyvyttömyys nostaa enää bruttoveroasteita. Verotuksen rajoittamisen puolesta puhuvat verokilpailu, kasvu ja työllisyys (omaksuttu talousteoriat katsoo verokiilan vaikuttavan kielteisesti kumpaankin). Ikärakenteen muutos tulee nostamaan eläkevakuutusmaksujen osuutta kansantuotteesta ja palkkasummista. Valtion ja kuntien verotuksen madaltamiseen kohdistuu lisää painetta, niin että eläkevakuutusmaksujen nousulle tulisi tilaa ilman bruttoveroasteen kasvua.

Pierson (2001) kuvaa, miten tässä tilanteessa julkinen kulutus on menneiden päätösten, jo rakennettujen järjestelmien, jo annettujen lupausten ja jo otetun velan sitomaa. Koska politiikkaa tehdään marginaaleilla, uusien riskien tunnustamiseen jää vähän resursseja. Suomessa 1990-luvun säästökuurin jälkeen lukemattomat kohteet huutavat lisää yhteisiä resursseja.

Näissä oloissa painottuu kolme tavoitetta. Ne luonnehtivat erilaisia hyvinvointivaltio- ja sosiaalipolitiikkamalleja, ja Suomen 1990-luvun sosiaalipolitiikka on kuin oppikirja-esimerkki näistä suunnista. Poliitiikan keskeiseksi prioriteetiksi on noussut julkisten menojen kasvun patoaminen. Toiseksi kansalaisten toimeentulon ja sosiaaliturvan riippuvuutta ansiotyöstä ja siten markkinoista tiivistetään ja palautetaan. Kolmanneksi sosiaalipolitiikkaa rationalisoidaan ja ajanmukaistetaan. Täten laajenemisen jälkeinen aika ei merkitse pysähtymistä ja muuttumattomuutta. Myös EU:n yhteisissä linjauksissa haetaan Euroopan sosiaalisen mallin modernisointia.

Tulevat suunnat

Kirjani Suunnanmuutos lopuksi hahmottelin kahta tulevaisuuskuvaa lähivuosille, karsintojen tuloksena vahvistunutta hyvinvointivaltiota ja hiipivin muutoksin jatkuvaa reformia. Itse asiassa ne eivät ole poissulkevia vaan limittyvät toisiinsa.

1990-luvun jäljiltä suomalainen sosiaalipolitiikka on halvempaa ja hallittavampaa, siinä mielessä vahvempaa ja kestävämpää ottamaan vastaan taloudellista epävarmuutta ja jälkiteollisia paineita. Hyvinvointivaltiota tukeva kansalaismielipide on vahvistunut vuosi vuodelta sitten vuoden 1992 aallonpohjan, ja erityisesti vuosikymmen sitten arvostelun kohteeksi joutuneet julkiset palvelut ovat nousseet arvoonsa. Karsittu ja köyhiä tiukemmin kontrolloiva sosiaalipolitiikka ei myöskään herätä yhtä paljon eliittiryhmien kritiikkiä kuin 1960-, 70- ja 80-lukujen ekspansiokauden jälkeinen hyvinvointivaltio. 2000-luvun alussa on ollut nähtävissä tietty sosiaalipolitiikan vastaisku. Juuri nyt suomalaisessa sosiaalipolitiikassa eletään eräänlaista suvantovaihetta. Valtiovarainministeriö piti jalkaa jarrupolkimella niin kauan kuin poliittiset paineet sen suinkin sallivat. Nyt jalkaa on vähän nostettu niin valtiovarainministeriössä kuin kunnissakin. Menossa on varovainen, esimerkiksi lastenpsykiatriaan, vanhusten laitoshoidon, sairausvakuutukseen ja peruspäivärahoihin kohdistuva kohdennettu kohennus. Mittakaava on kuitenkin toisenlainen kuin oli leikkauksilla. Nyt puhutaan miljoonista, ei miljardeista.

Mutta 1990-luvun perinnöllä on toisetkin kasvot. Äkilliset radikaalit muutokset eivät ehkä ole mahdollisia, mutta hiipivin muutoksinkin voidaan tuottaa merkittävää suunnanmuutosta. Van Kersbergen puhuu "hiipivästä poisottamisesta" (creeping disentitlement) ja sen seurauksena hyvinvointivaltioiden vähenevästä vastustuskyvystä karsivia ja uudelleenmuotoilevia muutoksia kohtaan. Pärjäävä enemmistö tottuu kasvavaan eriarvoisuuteen, yksityisen ja oman vastuun lisääntymiseen. Ulrich Beck puhuu vähän eri kulmasta kissantassuin hiipivästä toisesta modernista.

Hiipivässä muutostyyppissä on varmasti jokin avain aikaamme. Ajan muutostempo on niin kova, että niitä tehtäessä kiistaa herättäneet ratkaisut ja päätökset muodostuvat jälkeenpäin aikaisempaa nopeammin järkeviksi, välttämättömiksi ja itsestään selviksi. On raskasta sopeutua muutoksiin, mutta myös kertyvä vastustaminen on psyykkisesti raskasta.

Tämänhetkinen "kohdennettu kohennus" ei ole lähivuosien sosiaalipolitiikan koko kuva. Pikemmin oletan 1990-luvun olleen päänavaajan hyvinvointivaltion "uudelle politiikalle". 1990-luvun suuntaviivojen mukainen reformiaalto ja sopeutuminen jatkuu. Yksi osoitus on jo päätetty merkittävä eläkeuudistus. Suvannon päättymisen esityslista on jo esitetty. Talouseliitit ovat voimistaneet verotuksen arvostelua, kauppa- ja teollisuusministeriö ajaa peruspalvelujen pakotettua kilpailuttamista, suurten ikäluokkien eläkeikä lähestyy, sosiaalipolitiikan ulkopuolella koulutusreformit (yliopiston eurooppalaistuminen) jatkuu. Mahdollisesti vuosikymmenen suurimmat kiistat koskevat palveluja. Britannian esimerkki osoittaa, miten tärkeä - ja samalla vaikea - kysymys rapistumaan päästetystä julkisesta palvelusektorista voi tulla. Tony Blair valittiin toiseksi kaudeksi tekemään ihmettä, kohentamaan koulutus- ja terveystaloutta kansalaisten odottamalle tasolle nostamatta kuitenkaan verotusta.

Mutta sekin on selvää, että 2000-luvun sosiaalipolitiikka on entistä monimutkaisempi toimijoiden, organisaatioiden ja areenoiden verkko, jossa ei ole yhtä suuntaa eikä yhtä tahtoa.

Aivan samoin kuin kansalaisyhteiskunnan ajatellaan tarvitsevan sitoutuneita asianajajia, moraalisia ja emotionaalisia kiinnityksiä, niitä tarvitsee myös hyvinvointivaltio.

Kirjallisuus:

Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma: Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Vastapaino, Tampere 2000.

Bardy, Marjatta, Salmi, Minna & Heino, Tarja: Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja lapsipoliittiseen keskusteluun. Stakes, Raportteja 263, Helsinki 2001.

Bonoli, Guiliano, George, Vic & Taylor-Gooby, Peter: European Welfare Futures. Towards a Theory of Retrenchment. Polity Press, Cambridge 2000.

Clasen, Jochen, Kvist Jon & van Oorschoot, Wim: On condition of work: Increasing work requirements in unemployment compensation schemes. Teoksessa Mikko Kautto et al (toim.): Nordic Welfare States in the European Context. Routledge, London & New York 2001.

Esping-Andersen, Gosta: Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford University Press, Oxford 1999.

Harrinvirta, Markku Olavi: Strategies of Public Sector Reform in the OECD Countries. A Comparison. Suomen Tiedeseura, Helsinki 2000.

Julkunen, Raija: Hoiva - yksityinen asia ja osa kansalaisuutta. Hyvinvointikatsaus 1999, 4, 2-5.

Julkunen, Raija: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Vastapaino, Tampere 2001 (a)

Julkunen, Raija: Hyvinvointivaltion hienosäätöäkö? Kun Suomi liittyi globaalitalouteen. Hyvinvointikatsaus 2001,3,53-57.

Julkunen, Raija: Hyvinvointivaltion uusi politiikka. Yhteiskuntapolitiikka 2001, 66, 4, 366-372.

Kautto, Mikko: Diversity among Welfare States. Comparative Studies on Welfare States Adjustment in Nordic Countries. Stakes, Research Report 118, Helsinki 2001.

Kiander, Jaakko: Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki 2001.

Kohti uutta työtä. Uusi työ - kansalaisjärjestöjen yhteinen työllisyysprojekti. Helsinki 2000.

Lehto, Juhani & Blomster, Peter: Talouskriisin jäljet sosiaali- ja terveystaloustalouden järjestelmässä. Teoksessa Hannu Uusitalo, Antti Parpo & Anni Hakkarainen (toim.): Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus. Stakes, Raportteja 250, Helsinki 2000.

Lehtonen, Heikki, Aho Simo, Peltola, Jarmo & Renvall, Mika: Did the Crisis Change the Welfare State in Finland? Teoksessa Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish

economnic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki 2001.

Pierson, Paul: Coping with Permanent Austerity: Welfare State Restructuring in Affluent Democracies. Teoksessa Paul Pierson (toim.): The New Politics of the Welfare State. Oxford University Press, Oxford 2001.

Ritakallio, Veli-Matti: Multidimensional Poverty in the Aftermath of the Recession. Teoksessa Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki 2001.

Sainsbury, Diane: Welfare State Challenges and Responses: Institutional and Ideological Resilience or Restructuring? (A Review Essay) *Acta Sociologica* 2001, 44, 3, 257-266.

Soininvaara, Osmo: Hyvinvointivaltion eloonjäämisoppi. WSOY, Porvoo 1994. Uusitalo, Hannu: Tulonjaon käänne. Teoksessa Timo Piirainen & Juho Saari (toim.) Yhteiskunnalliset jaot - 1990-luvun perintö. Gaudeamus, Helsinki 2001.

Van Kersbergen, Kees: The Declining Resistance of Welfare States to Change. Teoksessa Stein Kuhnle (toim.): Survival of the European Welfare State. Routledge, London & New York 2000.

Viren, Matti: Kannattaako työnteko? Laskelmia verotuksen ja sosiaalietujen vaikutuksesta kotitalouksien käytettävissä oleviin tuloihin. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1994, 90. 4, 440-457.

HARHOISTA JA HARHAOPPISISTA: SYRJÄYTYNEET MARKKINATALOUDEN YHTEISKUNNASSA ^{1/}

Tuula Helne

Menestystarina: luuserista osaajaksi

Syrjäytyminen on masentava asia. Silti syrjäytymisen vastaiset toimenpiteet toisinaan onnistuvat. ”Ehkä en olekaan luuseri” -riemuitsee Kelan sanomien mukaan eräs niistä, joka oli osallistunut syrjäytymisvaarassa olevien nuorten kuntoutukseen. Kuntoutusjakson uutisoidaan olleen onnistunut: se oli vahvistanut itsetuntoa. Syytä olikin, sillä nuorten ”oireina olivat masennus ja ahdistuneisuus, itsetunto-ongelmat, lamautuminen ja aloitekyvyttömyys”. Syrjäytymisen taustalta taas löytyi raskaita elämäntilanteita, laaja-alaisen tukiverkoston tarvetta ja aikuisten antaman hoivan puutetta. ”Kasva siinä sitten markkinatalouden kilpailukykyiseksi osaajaksi”, kirjoittaa toimittaja. (Stenberg 2002a, 2002b.)

Yllä oleva esimerkki on poimittu tähän, koska siinä yhdistyy kaksi asiaa. Ensinnäkin siinä hahmotuu tyypillinen muotokuva niin sanotusta syrjäytyneestä ihmisestä passiivisena ja toivonsa menettäneenä putoajana. Saattaa tietysti olla, että kuva on maalattu syrjäyttämisen prosessin jälkeen, jolloin siinä näkyvät ennen kaikkea syrjäyttämisen sinänsä mahdollisia seuraukset. Kuvaa aletaan silti helposti pitää pikemminkin syrjäytymistä edeltävänä, ikään kuin sen syitä esittävänä. Tällöin sellaisten yksilöllisten seikkojen poistaminen, jotka ovat oikeastaan syrjäyttämisen seurausta, alkaa näyttäytyä koko ongelman ratkaisuna.

Toiseksi esimerkissä tullaan, harvinaista kylläkin, kuvanneeksi myös se yhteiskunta, josta jotkut syrjäytyvät, ja ne ehdot, jotka syrjäytymisestä puhuvat tulevat hyväksyneeksi. Esimerkissä siis paljastuu (vaikkei se mikään salaisuus olekaan) se logiikka, jonka ehdoilla meidän kaikkien, syrjäytyneiden ja syrjäytymättömien (ei-vielä syrjäytyneiden), on elettävä. Samalla siinä kerrotaan, millainen on se yhteiskunta (”hyvä”), josta syrjäydytään (”paha”). Hyvä on, että on markkinatalous, hyvä on olla kilpailukykyinen ja hyvä on olla osaaja.

Lehtijutussa esitelty nuori kasvoi osaajaksi. Onko kaikki siis hyvin maailmoista parhaimmassa?

Ulkopuolisuuden uhka

Syrjäytyneistä ei voi välttyä kuulemasta.

Karkeistaen ja aikamme tilanteeseen sidottuna haemme verkonpaikkaajan neuroottisella logiikalla niitä väestönosia, joita eivät motivoi sellaiset politiikan maagiset sanat kuin tietoyhteiskunta, globalisaatio ja osaamiskeskukset. (Heikkilä 2002, 22.)

^{1/} Kirjoitus jatkaa niistä teemoista, joita käsittelin väitöskirjassani ”Syrjäytymisen yhteiskunta”.

En ole varma siitä, onko niin, etteivät nämä asiat motivoi kaikkia ns. syrjäytyneitä, vai onko niin, että hekin osallistuisivat kernaasti globaalin tietoyhteiskunnan ja sen osaamiskeskusten toimintaan, jos heidät siihen kelpuutettaisiin. Siitä kuitenkin olen varma, että monia yhteiskunnan logiikkaa noudattavia huolestuttaa se mahdollisuus, että joillekin nämä maagiset sanat saattavat olla pelkää siansaksaa. Voisiko toisinkin elää? Onko (mielekästä) elämää osaamiskeskusten ja kehä kolmosen ulkopuolella? Vallitsevan markkinalogiikan mukaan vastaus kysymyksiin on kielteinen tai mitätöivä. Jos elämää osaamiskeskusten ja kehän ulkopuolella – eli elämää inklusion piirin ulkopuolella (ks. Helne 2002, 169–173) – onkin, sen on oltava hyvin ankeaa.

Korostan muotoilua ”on oltava” ja sillä sitä, että elämä eksklusion vyöhykkeellä on kuvattava ankeaksi – ja tehtävä ankeaksi. Esimerkiksi Matti Heikkilä (2002, 23) lukee siteeratussa tekstissään ”syvälle maaseudulle jääneen näköalattoman väestön” syrjäytymisen ja kulttuurisen lohkeamisen kohderyhmiin. Tämä näköalattomuus tuskin voi johtua maaseudulla elämisestä sinänsä, vaan pikemminkin Euroopan unionin harjoittamasta maatalouspolitiikasta, joka tekee elämästä maaseudulla näköalatonta. ”Ankeaksi tekemisestä” kertoo myös se, että vuonna 1998 voimaan tulleen toimeentulotukilain mukaan toimeentulotuella turvataan vähintään välttämätön toimeentulo ihmisarvoisen elämän kannalta. Aiemmissa laeissa ja perusteluissa puhuttiin vielä kohtuullisesta toimeentulosta (Julkunen 2001, 185, 188).

”Syrjäytymisestä” ei siis pidä tehdä houkuttelevaa. Ne, jotka edustavat erilaista elämäntapaa, joko kyvyttömyyttään tai (harvinaisemmin) kapinallisuuttaan, ovat nimittäin sangen vaarallisia – ellei ilmiölle anneta tulkintaa, joka tekee sen vaarattomaksi. Usein kysytään, voiko syrjäytyminen olla vapaaehtoista. Tässä kysymyksenasettelussa on minusta aina ollut jotain häiritsevää. Sanat eivät sovi yhteen. Eiväthän ”vapaaehtoiset” syrjäydy, vaan he pikemminkin syrjäyttävät vallitsevan logiikan (Barel 1984, 46). Kenties kysymyksen esittäminen heijastelee sitä, että vallitsevan urbaanin, ura- ja kulutuskeskeisen mallin vastainen elämä tulkittaisiin kaikissa muodoissaan kernaasti syrjäytymiseksi.

Edesmennyt ranskalainen sosiologi Yves Barel (1984, 31, 33) on kuvannut marginaalisia ihmisiä yhteiskunnan vihollisiksi ja rinnastanut heidät entisajan harhaoppisiin, eriuskoiisiin tai uskonnollisesta yhteisöstä eronneisiin ihmisiin käyttäen sanontaa ”maallistunut harhaoppisuus”. Historian saatossa harhaoppisille on yleensä käynyt huonosti. Kuitenkin juuri heidän olemassaolonsa on auttanut kirkkoa pitämään valtaosan laumastaan yhteydessään. Harhaoppisuus – maallistuneena tai ei – toimii integraation välineenä. Kukapa roviolle tahtoisi, pois inklusion autuudesta?

Mielekästä elämää?

Tehkäämme pika-analyysi suomalaisesta yhteiskunnasta (ja osajamme tulevasta työympäristöstä) turvautumalla sanomalehtien uutisointiin. Ensimmäinen uutinen: lukioiden oppilaanohjaajien arvioiden mukaan joka kymmenes lukiolainen kärsii niin vakavasta stressistä, että tarvitsee ammattilaisen apua (Korva 2002). Toinen uutinen: Sitran raportin mukaan yli puolet tietotyön tekijöistä tekee jatkuvasti yli 40-tuntista viikkoa (Ylitöistä sääntö 2002). Kolmas uutinen: Kelan ja Turun yliopiston sosiaalipolitiikan

laitoksen tutkimus kertoo, että 88 prosenttia suomalaisista kokee stressioireita (Repo 2002). Neljäs uutinen: yli miljoonalla suomalaisella on työhön liittyvää terveydellistä vaivaa tai kokemuksia henkisestä tai fyysisestä väkivallasta työssään (Forsström 2001). Viides uutinen: vakava masennus on yhä yleisempi työkyvyttömyyseläkkeen syy (Kause 2000). Tästä kaikesta joutuvat syrjäytyneet koulupudokkaat ja työttömät jäämään paitsi. Onneksi jää sentään viihde, meille kaikille: ”aivot narikkaan ja viihteelle”, kehottaa tv-tuottaja (Isohella 2002). Mitenköhän tulee George Orwell mieleen?

Uutiset osoittavat, että työelämän ongelmat on huomattu. Näin on hallitustasollakin. Yksi pääministeri Paavo Lipposen toisen hallituksen hankkeista on työelämässä jaksamisen tukeminen. Hankkeessa pyritään siihen, että ”työorganisaation toimivuutta, henkilöstön hyvinvointia, terveyttä ja työkykyä korostetaan yleisinä menestystekijöinä, samoin niiden merkitystä tuottavuuden kehitykselle. Yritysten toiminnassaan tarvitsema joustavuus otetaan myös huomioon.” (Valtioneuvoston kanslia 2002.) Missä onkaan painotus? Viestinä näyttäisi olevan, että ihmisten hyvinvointi on tärkeää ennen kaikkea tuottavuuden kannalta. Voidaan myös epäillä, ovatko ihmisten arjessaan kaipaamat joustomahdollisuudet yhteneväisiä yritysten toivoman joustavuuden kanssa.

Tavalla tai toisella näistä vakavista ongelmista puhutaan. Ei kuitenkaan syrjäytymisestä keskusteltaessa. Uusliberalistisen markkinamekanismin ylistyksen kannalta tämä kai olisikin harhaoppista. Inklusion piiriin on pysyttävä vetovoimaisena. Siksi katseemme suunnataan syrjäytyneisiin ja syrjäytymisvaarassa oleviin, jotka (ja nyt siteeraus kohdistuu jälkimmäisiin) olisi jollain menetelmällä tunnistettava ”jo paljon nykyistä aiemmin, ehkä ala-asteella, päiväkodissa tai neuvolassa” (Otteensa... 2001). Odotan kiinnostuneena tällaisen mittauslaitteen keksimistä.

(Itse)hallinta

Edellisen luvun uutisesimerkit – ja monet muut trendit ja tutkimukset – kertovat kilpailun kiristymisestä. Elämästä on tullut urheilukilpailua, jossa on vain voittajia ja häviäjiä. Ajallemme onkin tyypillistä uusmanikealainen ajattelu (ks. Fitoussi & Rosanvallon 1996, 22-23). Voittajaksi määrittäminen ei ole helppoa: uutisoidaanhan kolmas sijakin nykyisin ”Suomi jäi pronssille” -tyyliin. Menestymättömyys on itse kunkin omaa syytä. Näin vaihtoehtoisiksi suhtautumistavoiksi vakiintuvat itsesyytökset tai moralisointi, mikäli keskustelu käsittelee toisten menestymättömyyttä. Elämme siis ”syntipukkiyh-teiskunnassa” (Beck 1992, 75) tai ”syyksilukemisen demokratiassa”, joka perustuu yksittäisten ihmisten vastuullistamiseen (Rosanvallon 1998, 332).

Kanadassa on havaittu, että syrjäytymisestä (ekskluusiosta) on alettu keskustella silloin, kun vallitseva ilmapiiri on ollut konservatiivinen, yksilön omaa vastuuta korostava (Gauthier 1995, 152). Tämä ei ole sattumaa, ja vielä vähemmän sattumanvaraiselta on alkanut vaikuttaa se konstruktio, joka syrjäytymisestä ja syrjäytyneistä on nykyisessä keskustelussa luotu. Keskustelu konstruktioineen tuntuu nimittäin palvelevan erinomaisesti niitä puhetapoja ja järkeilyjä, jotka ovat tyypillisiä uusliberalistiselle hallinnalle. Tässä markkinoita, yrittäjyyttä, tehokkuutta ja kilpailua peräpäädä ajattelutavassa ihmiseltä edellytetään aktiivisuutta oman elämänsä hallinnassa. (Oletuksena siis on, että elämä on hallittavissa.) En väsy ihastelemaan Ulrich Beckin (1992, 137) havaintoa siitä,

kuinka nykyisessä yhteiskunnassa ihmisten elämänjärjestelyistä tulee järjestelmätasoisien ristiriitojen biografisia ratkaisuja.

Ennen kaikkea syrjäytyneet (ja meidän muut) on aktivoitava työnteekoon. Vaikeampi kysymys on se, minkä työn? Kohtaavatko ”aktivoitavien” osaaminen ja tarjolla oleva työ? Entä kuinka paljon aktivoitavia – lue työtä pakoilevia – itse asiassa on tässä työn yhteiskunnassa, jossa ihmisen identiteetti ja arvostus määräytyy pitkälti hänen tekemänsä työn rankkeerauksen mukaan? Ja jos pinnareiden joukko, vastoin epäilyksiäni, olisi suurikin, olisiko se mikään ihme, kun otetaan huomioon edellä luetellut työelämän epäkohdat?

Nykyhetkelle on tyypillistä, että yhteiskuntaa arvioidaan ja mitataan talouden tunnusluvuilla ja kuvataan talouden kielellä. Todellisuus on siis ekonomisoitunut. (Ks. Kantola 2002, 34, 295.) Niin kuin kirjoituksen ensimmäisestä esimerkistä opimme, tällaisen kielenkäytön valta ulottuu myös yksilöihin, joiden olisi oltava tehokkaita, tuottavia ja kilpailukykyisiä. Tässä epäonnistuvan kohtalona on syrjäytyneen rooli. Näin syrjäytymisdiskurssista tulee tietyllä tapaa tarpeellista, samoin kuin 1990-luvun lama on Anu Kantolan tutkimuksen mukaan päättäjien puheissa lopulta tulkittu hyväksi asiaksi, ope-
tukseksi kansalle, jonka elämän se on saattanut oikealle tolalle tuomalla lisää kuria ja ryhtiä yhteiskuntaan. Myös työttömyydelle löytyy myönteinen tulkinta: se onkin tehokkuuden kasvua. (Kantola 2002, 132, 140, 169, 174.) Eipä ihme, että syrjäytyneet ovat aina keskuudessamme. Asiantilan pysyvyydelle annetaan kuitenkin implisiittisesti toinen selitys. Syrjäytyminen johtuu opituista tai synnynnäisistä vioista luonteessa (ks. Goodin 2001, 13). Mitä yhteiskunnassa näin ollen oikeastaan voitaisiinkin tehdä syrjäytymisen poistamiseksi? Yhtä vähän kuin tälle ”luontaiselle” asialle voimme sellaisille ”luonnonlaeille” kuin globalisaatio, teknologian kehitys ja talouskasvuun sitoutunut yhteiskunta”politiikka”.

Paradoksaalista kyllä, syrjäytyneet yhdistävät meitä kilvoitellessamme mukana ja osajina pysyttelemisessä. Yhdistäminen perustuu kuitenkin vanhaan keksintöön, ”hajota ja hallitse” -periaatteeseen, joka on uusliberalistisessa hallintatavassa löytänyt uuden kodin. Keskustelu syrjäytymisestä saattaa vaikuttaa solidaarisuutta edistävältä (mitä epäilemättä suuri osa keskustelijoista uskoo tai toivoo). Nykyisessä ilmapiirissä puhunta ei valitettavasti aina toimikaan näin, vaan juuri päinvastoin.

Ranskassa eksklusiosta on sanottu tulleen paradigma, josta käsin yhteiskunta tiedostaa itsensä ja dysfunktionsa ja josta käsin se yrittää etsiä ratkaisuja ongelmiinsa. Tämän se tekee kuitenkin kiireellisesti ja hämmentyneesti tai sekavasti. (Paugam 1996, 7.) Syrjäytymisdiskurssia tutkiessani vakuutuin sen monitulkintaisuudesta ja ristiriitaisuudesta. Nämä sen ominaisuudet eivät silti merkitse sitä, että sen synnyssä ja sen saamassa vahvassa asemassa olisi jotain tahatonta. Diskurssi voi palvella vallitsevaa hallinnan tapaa myös kaikessa hämäryydessään – ja ehkä nimenomaan hämäryytensä vuoksi. Syrjäytymispuhuntaa on vaikea vastustaa siihen sisältyvien solidaarisuuden ainesten vuoksi.

Syrjäytymisdiskurssilla voi kenties silti olla erilaisia funktioita. Silloin kun se asettuu osaksi uusliberalistista hallintaa, siihen sisältyy useita vaaratekijöitä. Ensinnäkin se heikentää yhteisyyttä ja yhteisvastuuta, sillä välttyäkseen tulehasta luuseriksi voitontah-
toisten on otettava kyynänpäät esiin. Samalla se kurinalaistaa meitä kaikkia markkina-
talouden ruotuun, oman itsemme yrittäjiksi tai itsemme myyntitykeiksi (ks. Saksa 2001), eli oman itsemme tarkkailijoiksi ja rankaisijoiksi. Lisäksi se määrittelee syrjäy-

tyneet Toisiksi mahdollistaen näin sekä heidän sosiaaliturvansa kaventamisen että sen, että heihin aletaan soveltaa erilaisia sääntöjä kuin inklusion sisäpiiriläisiin: pakkoa, vastikkeellisuutta ja työvelvollisuutta (ks. Julkunen 2001, 26–27). Syrjäytyneitä tarkkaillaan ja rangaistaan myös ulkoa päin.

Utopia

“Inklusiosta” on tullut Euroopan unionin uusi iskusana. Itse asiassa latinan sana *includo* merkitsee sulkemista ja telkeämistä. Voidaankin kysyä, olemmeko syrjäytymistä tuottavan logiikan vankeja? Voidaanko syrjäytymiselle mitään? Utopiat ovat joidenkin katsomusten mukaan tutkijoilta kiellettyjä, joten annan sananvuoron Suomen Syrjäytetyt ry:n toiminnanjohtaja Johan Syrénille (2001, 11):

Meidän tehtävänä on juuri nyt antaa yhteiskunnalle uusi suunta. Uusi suunta merkitsee rahalla mittaamisen lopettamista, työajan lyhentämistä ja inhimillisten arvojen korottamista niille kuuluvaan ylivertaiseen asemaan.

Syrjäytymisen mittaria odotellessamme voimme pohtia näitäkin asioita.

Kirjallisuus:

Barel, Yves (1984) *La dissidence sociale*. Action et recherches sociales (3), 29–50.

Beck, Ulrich (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage.

Fitoussi, Jean-Paul & Rosanvallon, Pierre (1996) *Le nouvel âge des inégalités*. Paris: Éditions du Seuil.

Gauthier, Madeleine (1995) *L'exclusion, une notion récurrente au Québec mais peu utilisée ailleurs en Amérique du Nord*. Teoksessa *Y a-t-il des exclus? L'exclusion en débat*. Montréal: Lien Social et Politiques – RIAC 34, 151–156.

Goodin, Robert (2001) *Perverse Principles of Welfare Reform*. Paper presented to 'European Social Security and Global Politics' Annual International Conference. European Institute of Social Security, Bergen, Norway, 27-29 September.

Heikkilä, Matti (2002) *Muhiiko Suomessa uuden alaluokan siemen? Hiidenkivi* 9 (1), 22–23.

Helne, Tuula (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.

Julkunen, Raija (2001) *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Kantola, Anu (2002) *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Pallas, Loki-kirjat.

Paugam, Serge (1996) La constitution d'un paradigme. Teoksessa Paugam, Serge (toim.) L'exclusion. L'état des savoirs. Paris: Éditions La Découverte, 7–19.

Rosanvallon, Pierre (1998) Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France. Paris: Éditions Gallimard.

Syrén, Johan (2001) Syrjäytynyt vai syrjäytetty? Suru Sydämessä. Suomen Syrjäytetyt ry:n jäsenlehti (1), 10–11.

Valtioneuvoston kanslia (2002) Pääministeri Paavo Lipposen II hallituksen hankkeet: päivitys talvella 2002. <http://valtioneuvosto.fi/resource/7375.pdf>

Sanomalehtiartikkelit

Forsström, Raija (2001) Suomessa yli miljoona sairastunut työssä. Helsingin Sanomat 13.4.

Isohella, Anne-Riitta (2002) Törkyä, saastaa ja humpuukia. Helsingin Sanomat 4.4.

Kause, Pilvikki (2000) Vakava masennus vie yhä useammin eläkkeelle. Helsingin Sanomat 7.10.

Korva, Heidi (2002) Joka kymmenes lukiolainen kärsii kovasta stressistä. Helsingin Sanomat 11.3.

Otteensa menettäneitä nuoria poimitaan kuntoutuspoluille (2001) Helsingin Sanomat 18.10.

Repo, Päivi (2002) Koko ajan on kiire joka paikkaan. Helsingin Sanomat 22.3.

Saksa, Markku (2001) Ole oman itsesi myyntitykki. Helsingin Sanomat 31.12.

Stenberg, Tuula (2002a) Kuntoutusjakso vahvisti itsetuntoa. "Ehkä en olekaan luuseri". Kelan sanomat (1), 16–17.

Stenberg, Tuula (2002b) Turussa etsitään apua nuorten syrjäytymiseen: Monella nuorella varhainen vastuu. Kelan sanomat (1), 16.

Ylitöistä sääntö. Perhe-elämä kärsii, kun töitä viedään kotiin (2002) Metro 3.4.

SYRJÄYTYMISEN UHKAT JA SELVIYTYMISSTRATEGIAT: TAMPERE 2000 -VERKOSTON KOKEMUKSIA

Jukka Vinnurva

Verkottuminen haasteena ja mahdollisuutena

Projektit ja verkottuminen ovat avainsanoja myös köyhyyttä ja syrjäytymistä koskevissa keskusteluissa ja käytännöissä. Projektimaisten kehittämisen läpimurto tapahtui Suomessa 1990-luvulla EU -jäsenyyden myötä. Osa työllisyydenhoitoon ja sosiaalisten olojen kehittämiseen tarkoitetusta tuesta kanavoitui myös sosiaalityöntekijöiden ulottuville, mikä konkretisoitui omalla kohdallani vuodesta 1995 lähtien. Suomen liittyttyä EU:iin syksyllä 1994 suomalaiset kansalaisjärjestöt perustivat Köyhyyden ja syrjäytymisen vastaisen verkoston (EAPN-FiN), joka liittyi European Anti-Poverty Networkin (EAPN) jäseneksi.

EAPN

European Anti-Poverty Network'ssa on tällä hetkellä jäsenenä 15 kansallista verkostoa, joita on kaikissa EU-maissa. Lisäksi jäsenenä on 24 kansainvälistä järjestöä, mm. Pelastusarmeija, Setlementtiliike ja Katulehtijärjestö. EAPN:n toimisto sijaitsee Brysselissä. Euroopan verkoston toimintaan osallistutaan yleiskokouksen, hallituksen, työryhmien, verkostokoulutuksen sekä erilaisten seminaarien kautta. Euroopan verkostossa nostetaan aktiivisesti esille myös Suomen ja Pohjoismaiden kannalta keskeisiä asioita, joten tiedon ja kokemusten välittäminen Suomeen on keskeinen tehtävä. EAPN:n tavoitteena on saada köyhyys- ja syrjäytymiskysymykset EU:n asialistalle ehkäisevän toiminnan tehostamiseksi; tulisi saada selvä vakuutus EU:n ja sen jäsenmaiden halusta köyhyyden ja syrjäytymisen ehkäisyyn.

EAPN-FiN

Osallistuessani Suomen köyhyyden ja syrjäytymisen vastaisen verkoston perustamiseen toimin kentälle jalkautuneena julkisen sektorin sosiaalityöntekijänä käyttäen työvälineenä asiakkaitten kanssa perustettua yhdistystä, kuten nykyisinkin. Suomalaisen järjestöväen mukana sain tilaisuuden osallistua verkostojen toimintaan, perehtyä köyhyys- ja syrjäytymiskysymykseen kansainvälisellä ja kansallisella tasolla sekä tutustua EU:n ohjelmiin ja tavoitteisiin. Kansalaisjärjestöt saivat EAPN-FiN:ssä ja EAPN:ssä mm. tuntumaa EU -hankesuunnitteluun. Aluksi valmistelimme EU:n neljännen köyhyysohjelman toteuttamista Suomessa. Köyhyysohjelmaan liittyen Tampereelle perustettiin 1996 Tampere 2000 -verkosto. Vaikka EU:n köyhyysohjelmaa ei sitten toteutettukaan sen valmisteluprosessissa nousi esille sateenvarjomalli, jossa useat projektit ja toimijat voivat toteuttaa hankkeitaan ja tavoitteitaan saman sateenvarjon alla.

Tampere 2000 -verkostoa perustamassa olleet yhdistykset laativat syyskuussa 1995 EU:n neljännen köyhyysohjelman toteuttamiseen liittyvän hankeselvityksen EAPN-FiN:lle. Perusteluissa todetaan, ettei julkinen palvelujärjestelmä pystyisi vastaamaan

syRJäytymiskehityksen tuomaan haasteeseen ja että on tullut tarve siirtyä uusiin monen-suuntaisiin yhteisöllisiin työtapoihin ja vaikutuskeinoihin köyhyyttä ja syrjäytymistä vastaan.

Tampere 2000 -verkosto – kokeiluhanke

Tampereen hanke-esityksessä paikallisen verkoston tavoitteena on 1) yhdistää sosiaalisesti syrjäytyneiden parissa toimivien yhdistysten ja julkisen sektorin voimavaroja jakamalla ja koordinoimalla niitä; 2) luoda uusia työpaikkoja ja palveluita sekä uudistaa vanhoja työtapoja; 3) ohjata julkisten resurssien käyttöä ja ammatillisen henkilöstön työpanosta siten, että voidaan edistää syrjäytyneiden työllistymistä, aktivoitumista ja osallistumista kolmannella sektorilla; 4) tukea pitkäaikaistyöttömiä ja sosiaalisesti syrjäytyneitä käynnistämään omia selviytymisprosessejaan; 5) varmistaa selviytymistä edistävien mallien jatkuvuus ja vahvistaa sosiaalista integraatiota rakenteellisesti; 6) auttaa yksittäisiä alueella toimivia pieniä hankkeita selkeyttämään tavoitteitaan; 7) yhdistää paikallisia voimavaroja pysyvästi kokoamalla yksittäiset hankkeet yhteisiksi strategioiksi; 8) perustaa kullekin strategialle itsenäinen tuki- ja koordinaatio sekä pysyvä verkostomalliin soveltuva rahoitus- ja resurssijärjestelmä; 9) varmistaa, että rahoitus kohdistuu käytännön työhön eikä järjestöjen itseisarvoiseen tukemiseen; 10) luoda jäljempänä määriteltyjen *strategioiden* puitteissa monipuolinen kohtaamisten verkosto, jolla vaikutetaan yksilötasolla köyhyyttä ja syrjäytymistä aiheuttavaan tapahtumaketjuun monipuolisesti; luoda näiden hankkeiden avulla erilaisille ihmisille mahdollisuus sosiaaliseen elämiseen ja henkisten ja moraalisten arvojen kokemiseen; 11) luoda toimivat yhteydet EU -maissa toimiviin kansallisiin projekteihin ja kytkeä kansainväliset kokemukset ja kulttuuriset vaikutteet paikalliseen toimintaan ja 12) laajentaa suomalaisten kulttuurista kokemuspäiriä ja ajattelua sekä ehkäistä rasismia.

Keinoiksi aloitteen takana olleet neljä yhdistystä esittivät kokemuksiinsa perustuen verkottumista paikallisesti seuraavien strategioiden tai teemojen mukaisesti: 1) *Työllistymistä, omatoimisuutta ja sosiaalista integroitumista edistävä toiminta*; 2) *syrjäytyneiden perheiden sekä muiden erityistä tukea tarvitsevien verkosto*; 3) *nuorisotyön ja nuorten syrjäytymistä ehkäisevien toimien verkosto* sekä 4) *monikulttuurisen ajattelun ja asenteen edistäminen*. Hankeselvityksessä luonnehdittiin tarkemmin kutakin strategiaa, joihin kuhunkin hakijayhdistykset asettivat omia projektejaan ja toimintojaan.¹

Saksan ja Englannin asettuessa vastustamaan köyhyysohjelman toteuttamista ei EU:n parlamentin ohjelmalle myöntämiä varoja voitu käyttää. Tämän jälkeen perustajat esittivät hanketta sosiaali- ja terveysministeriölle, jonka *kokeilu- ja kehittämishankkeena* Tampere 2000 -verkoston toiminta saatiin käynnistetyksi vuonna 1996. Ministeriö oli aiemmin sosiaali- ja terveyspalvelujen alueellistamiskokeilun (1983-1988) yhteydessä tukenut Hervannan kaupunginosassa sosiaali- ja terveyspalvelujen työtapojen kehittämistä kohderyhmien parissa. Ministeriön tuki verkostohankkeelle mahdollisti Hervannassa jo omaksuttujen sektori- ja hallintokuntarajat ylittävien käytäntöjen levittämisen muihinkin kaupunginosaan. Tässä vaiheessa Tampereen kaupunki kuten monet muutkin kaupungit olivat kiinnostuneita EU -hankkeista erilaisin motiivein, mutta esimerkiksi Tampereen sosiaali- ja terveystoimissa nähtiin jo tässä yhteydessä kolmannen sektorin

¹ Hankeselvitys, Tampere 2000 –verkosto 12.9.1995 ja Project scheme, Tampere 2000 Network 16.9.1995

kanssa verkottuneeseen yhteistyöhön perustuva toiminta tärkeäksi ja koordinointia tarvitseväksi.²

Tampere 2000 -verkoston jäsenet, toimintatavat ja periaatteet

Toimintaa koordinoimaan perustetun *Tampere 2000 –verkoston* tarkoituksena on erityisesti kiinteyttää köyhyyden ja syrjäytymisen vastustamista ajavien kansalaisryhmien ja -järjestöjen sekä viranomaisten yhteistyötä. Verkoston tehtävänä on kehittää yhteistyömuotoja myös tamperelaisten oppilaitosten kanssa.

Verkoston asioita hoitaa yleiskokouksen vuosittain valitsema johtoryhmä, johon kuitenkin aina kuuluu Tampereen kaupungin ja Tampereen evankelisluterilaisen seurakuntayhtymän edustaja. Verkoston jäsenyhdistykset valitsevat yleiskokouksessa keskuudestaan kuusi edustajaa johtoryhmään. Jokainen verkoston varsinainen jäsen voi asettaa enintään yhden ehdokkaan vaaliin. Kukaan ei voi olla johtoryhmän jäsenenä enempää kuin viisi vuotta eikä saman johtoryhmän toimihenkilönä enempää kuin kolme vuotta. Rotaatio eli vastuun kierrättämisen ja toisten palvelemisen periaate on omaksuttu EAPN:n kokemusten kautta. Verkostolla on ollut yksi päätoiminen työntekijä syksystä 1996 alkaen, jota on kutsuttu vuodesta 2001 alkaen verkostokoordinaattoriksi.

Kaupungin sosiaali- ja terveystoimen rooli on merkittävä, koska se toimii yhteistyössä verkoston jäsenyhdistysten kanssa ja koordinoi viranomaistoimintaa. STM:n kokeilu- ja kehittämishankkeen päättyessä 1999 verkoston rahoituksesta on suurimmalta osin vastannut kaupunki. Seurakunnat ovat tukeneet verkostoa vuoden luovuttamalla toimitilat korvauksetta verkoston käyttöön. Seurakunnalla on merkittäviä toimintoja kuten Mummon Kammari, jonka toiminta on ehkä tunnetuin vapaaehtoistyön muoto Tampereella, sekä diakoniatyön eri muodot ja ruokapankki, Musta Lammas, yhdyskuntatyö, nuorisotyö ja erityisnuorisotyö. Tällä hetkellä verkoston eri organisaatioissa on mukana noin 3 500 vapaaehtoista.

Tampere 2000 -verkosto ei ole rekisteröity yhdistys eikä muukaan virallinen yhteisö. Verkostolla ei ole omaa taloutta, vaan varat ja kulut budjetoidaan jonkun jäsenyhteisön kautta, joka myös vastaa verkoston taloushallinnosta. Verkostolle valittava ns. *isäntäjärjestö* eli koordinaatioyhteisö on tilivelvollinen verkoston johtoryhmälle ja yleiskokoukselle, jotka päättävät yhteisten resurssien käytöstä. Kirjoittamattoman säännön mukaan myös isäntäjärjestö vaihtuu määräajoin, ettei mikään jäsenjärjestö voisi käyttää verkostoa yksipuolisesti omaksi hyödykseen. Isäntäjärjestönä toimiminen on kiertävä palvelutehtävä, johon luotettavasti talouttaan hoitava yhteisö voi tarjoutua. Verkoston vuoden 2002 talousarvio on 260 000 markkaa, josta kaupungin osuus on 200.000 mk. Verkoston isäntäjärjestönä toimi 1996 - 2000 Settlementtiyhdistys Naapuri ry ja vuodesta 2001 lähtien Yhdessä Selviytymisen Tuki ry, jotka ovat myös verkoston perustajajäseniä. Jäsenyhteisöjä verkostossa oli vuoden 2001 lopulla jo nelisenkymmentä.

² Neuvottelutilaisuus Tampere 2000 verkostosta ja muista EU-hankkeista, sosiaali- ja terveystoimi 14.12.1995

Esimerkkejä verkoston toiminnasta

Verkoston ensimmäisen vaiheen laajaa arviointia toimintaidean, tavoitteiden ja toimintojen onnistumisen tai vaikuttavuuden suhteen on mahdoton tehdä tässä yhteydessä. Verkoston laaja-alaisia tavoitteita kuvasivat aluksi selkeimmin em. neljä toimintastrategiaa, jotka oli tarkoitus saada toimimaan pysyvinä paikallisina rakenteina. Lisäksi oli joukko konkreettisia odotuksia, kuten esimerkiksi päällekkäisyyksien karsinta ja synergieadut monien toimijoiden yhteisesti suunnittelemista hankkeista sekä järjestöjen ja julkisen sektorin yhteistyöstä. Internetyhteyksien ja sähköpostien yleistyessä myös tiedottamiseen, palveluiden ja toimintojen markkinointiin liittyvät asiat nousivat tärkeiksi.

Toimintastrategiakohtainen verkottuminen eteni Työllistymistä, omatoimisuutta ja sosiaalista integroitumista edistävä toiminta -strategiassa tavoitteiden mukaisesti. Alueelta valittiin kaksikin Employment - Integra -hanketta toteutettavaksi. Niiden vaikutus vuosina 1997-2000 oli merkittävä sekä kolmannen sektorin että koko paikallisen työllisyyden hoidon toimijoiden joukossa. Prosessiin liittyi luonnollisesti Tampereen kaupungin käynnistämä seutukunnallinen kumppanuushanke, jonka johtoryhmässä Tampere 2000 -verkostolla on ollut edustaja. Useiden verkoston perustamisessa mukana olleiden henkilöiden panos suuntautui EU -hankkeiden myötä strategiaan kuuluvien menetelmien luomiseen eli vaikeimmin työllistyville tarkoitettujen palveluiden kehittämiseen.

Ennalta ehkäisevän lastensuojelutyön ja lastensuojelun avohuollollisten tukitoimenpiteiden kehittämistä ja koordinoitua pyrittiin aikaansaamaan verkottumalla (*syrjäytyneiden perheiden sekä muiden erityistä tukea tarvitsevien verkosto*), mutta verkosta ei tullut pysyvää. Perustajayhdistykset toteuttivat kuitenkin yhteisesti Raha-automaattiyhdistyksen tuella kahdessa suuressa lähiössä hankkeen, jossa kehitettiin tukea tarvitseville lapsille ja perheille soveltuva työmuoto. Toimintamalli mahdollistaa alueen asukkaiden, viranomais-ammattilaisten ja kolmannen sektorin toimijoiden voimavarojen yhdistämisen, mikä kasvattaa yhteisiä voimavaroja. Kehitetyt työmuodot ovat muodostumassa pysyviksi molemmissa lähiöissä.

Henkilökohtaiset kokemukseni Tampere 2000 -verkoston ensimmäisestä vaiheesta painottuvat MONET -projektin kautta Työllistymistä, omatoimisuutta ja sosiaalista integroitumista edistävään toimintastrategiaan. Köyhyysohjelman kaaduttua Tampere 2000 verkoston perustajayhdistykset suunnittelivat syrjäytyneiden omaa hanketta EU:n komission ”Social Exclusion 1996” -ohjelmassa, mutta tämänkin ohjelman toteuttaminen kaatui EU:n hallinnon politikointiin. Monet-hanke hyväksyttiin kuitenkin ESR Employment - Integra -ohjelmaan ja toteutettiin vuosina 1998 - 2000. MONET II -jatko projekti on edelleen meneillään. Seuraavaksi kuvailen Tampere 2000 -verkoston kokemuksia ensimmäisen yhteishankkeemme pohjalta. Kokemuksilla on yhteytensä yleisemminkin käytyyn keskusteluun kolmannen sektorin roolista syrjäytymisongelmien ratkaisijana sekä uusista toimenpiteistä laman jättämän työttömyyden seurausten hoitamiseksi ja uusien työllistymiskeinojen kehittämiseksi.

Sosiaalinen kuntoutus työelämäpolun lähtökohtana

Kuvailen seuraavassa MONET -projektin kokemusten pohjalta vaikeimmin työllistyvien saattamista työelämäpolulle ja työmarkkinoille sekä sitä varten kehitettyjä ja hyväksi

koettuja menetelmiä, kuten *sosiaalista kuntoutusta*, jota kutsutaan projektin mukaan Monet -kuntoutukseksi. Työmenetelmää on kehitetty työhallinnon sekä sosiaali- ja terveystoimen ja Kelan käyttöön määrätyle kohderyhmälle soveltuvaksi uudeksi kuntoutusmenetelmäksi.

Monet -kuntoutukseen valitaan ihmisiä suunnitelmallisesti ja heidän kanssaan työskennellään tavoitteellisesti ja pitkäjänteisesti vahvan tuen turvin. Tuki yhtä ihmistä kohden on keskimäärin vahvempaa monet -kuntoutuksessa kuin missään muussa työvoimapolitiittisessa toimenpiteessä. Työmenetelmässä yhdistyvät työvoimaneuvonnan ja kuntouttavan sosiaalityön elementit arjenläheisessä toimintaympäristössä. Se mahdollistaa ihmislähtöisen tavoitteellisen muutosprosessin aikaansaamisen kuntoutettavien omassa elämänympäristössä tehokkaasti. Menetelmä poikkeaa siis merkittävästi perinteisen työvoimapolitiikan toimista.

Monet -kuntoutusmenetelmä soveltuu lähiöihin ja asutuskeskuksiin, joissa on paljon vaikeasti työllistyviä. Kuntoutus tähtää työelämään ja yhteisöihin kiinnittymiseen realistisesti yksilön lähtökohdista käsin. Menetelmää voidaan toteuttaa julkisella ja kolmannella sektorilla, mikäli on turvattu vaativan asiakastyön, kuten henkilökohtaiseen tukeen ja poluttamiseen tarvittavat ammatilliset resurssit. Monetin rekrytointimenetelmä ja -kuntoutusjakso nostavat työelämästä syrjäytyneen takaisin työelämäpolulle sekä integroivat yhteisöllisesti.

Kohderyhmä

MONET –projekti toteutettiin pääasiassa 25 000 asukkaan suurlähiössä ja rajatusti pienemmässä lähiössä, joissa ennen projektia työvoimasta oli 34 % työttömänä (vuosina 1995 - 1997). Työttömistä erottui joukko sellaisia pitkäaikaisia sosiaalitoimiston toimeentulotuki- sekä työvoimatoimiston ja Kelan asiakkaita, jotka 1) pitkään tai toistuvasti työttöminä oltuaan sekä elämäänsä kuuluvien ongelmien vuoksi eivät työllistyneet tai kouluttautuneet; tai 2) toistuvasti erilaisten työvoimapolitiittisten toimenpiteiden kohteina oltuaan eivät työllistyneet avoimille työmarkkinoille ja heidän toimeentulonsa oli näiden toimenpiteiden ja sosiaaliturvan varassa. Monet -projekti määritteli vuonna 1997 ESR -hakemuksessaan kohderyhmäksi *syrjäytyneet ja syrjäytymisvaarassa* olevat sosiaalitoimiston *toimeentulotukiasiakkaat*, jotka ryhmiteltiin vielä tarkemmin alaryhmiin.

Viimeisenä projektivuonna 2000 rekrytointityöryhmä määritteli monet -jakson soveltuvaksi niille aikuisille työvoimaan kuuluville ihmisille, joilla

- on elämänhallinnan ongelmia kuten päivärytmin ja rahankäytön hallitsemattomuutta, ihmissuhde- ja sosiaalisten taitojen puutteita sekä sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia; ja
- sosiaali- ja työvoimatoimiston asiakkaille, jotka ovat passivoituneita mutta joilla kuitenkin näyttää olevan halua muutokseen; tai
- lastensuojelu-, päihde-, kriminaali-, mielenterveys- tai vammaispalveluihin jumittuneille, jotka ovat motivoituneita pyrkimään työelämään; tai
- työmarkkinoille palaavalle kotiäidille, joilla on toimeentulotuki- tai lastensuojelustausta ja koulutuspuutteita.

Kohderyhmään kuuluvat myös em. määritysten mukaiset maahanmuuttajat, joilla on riittävä suomen kielen taito; tasovaatimuksena pidettiin pääsääntöisesti aikuiskoulutuskeskuksen tasokurssin 3 suorittamista

Projektiin osallistujat valittiin moniammatillisessa rekrytointityöryhmässä, joka saattoi asiantuntevasti erottaa projektiin hakeutuneista esimerkiksi sellaiset, joita voitiin vammaisuuden, vajaatyökykyisyyden, mielenterveys- tai päihdeongelmien vuoksi ohjata heille ensisijaisesti tarkoitettuun kuntoutukseen (esim. lääkinnälliseen tai ammatilliseen) tai niiden jatkotoimenpiteisiin. Työryhmä oli pätevä arvioimaan kykenikö projektiin hakeutuva omin avuin käyttämään tarjolla olevia ensisijaisia työvoimapolitiittisia toimenpiteitä tai koulutus- tai muita tukipalveluita. Varsinaisesti sosiaalisen kuntoutuksen tarpeessa olevat olivat kaukana avointen työmarkkinoiden mahdollisuuksista olevia työikäisiä sosiaaliryöön asiakkaita, joilla on elämäntilanteesta ja –historiasta juontuvia tai synnynnäisiä tai opittuja vajavaisuuksia ja puutteita, jotka rajoittavat tai haittaavat vahvasti heidän toimintakykyään ja mahdollisuuksiaan edetä työelämäpolulla tai kiinnittyä avoimille työmarkkinoille.

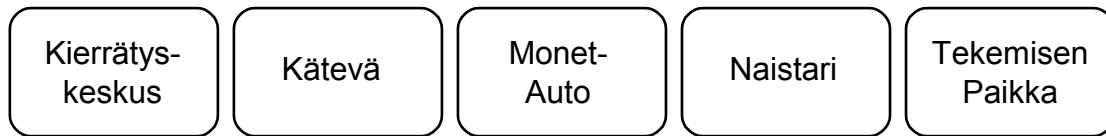
Toimintamallin kehittyminen

Projekti käynnistyi seuraavien projektihakemukseenkin kirjattujen innovatiivisten piirteiden pohjalta:

- 1) kansalaisjärjestöjen ja sosiaali- ja terveystoimen yhteistyö ongelmien ratkaisemiseksi
- 2) suomalaiset ja maahanmuuttajat samassa projektissa: yhteiset ongelmat ja sosioekonominen tausta ja niiden ratkaisut luovat pohjan yhteiselle toiminnalle
- 3) työyksiköiden ja toimintaryhmien vetäjinä toimivat kohderyhmästä omalla osaamisellaan ja aktiivisuudellaan valikoituneet henkilöt eivätkä ns. järjestöaktiivit tai ammattiauttajat.

Projekti toteutettiin kolmen yhdistyksen viidessä eri yksikössä, joista neljässä oli jo aikaisemmin työskennelty työttömien kanssa yhdyskuntatyön menetelmillä työllistämistukien ja vapaaehtoistyön pohjalta. Yksi toimipisteistä aloitti kokonaan alusta toisessa lähiössä. Projektin toimintamallia kehitettiin koko työskentelyn ajan.

Projektin alkaessa yksiköissä oli projektin palkkaamana yksi *ohjaaja*, jonka tehtävänä oli johtaa yksikön työtoimintaa ja ohjata ja opettaa kerrallaan noin viittä osallistujaa. Osallistujien lisäksi monissa yksiköissä oli päivittäin mukana useita muita alueen työttömiä ihmisiä, joihin ohjaajan piti kiinnittää huomiotaan, vaikkakin hänen päätyönsä oli varsinaisissa *monet -osallistujissa*. Ohjaajien lisäksi projektissa toimi *projektikoordinaattori*. Osallistujan *monet -jakson* pituus oli pääsääntöisesti 10 kk ja 30-tuntinen työviikko sisälsi ensisijaisesti *työtoimintaa*. Kuukausittain järjestettiin muutamia projektityksikköjen yhteisiä koulutus-, toiminta- tai virkistyspäiviä eli *tsemppipäiviä*. Projektin edistyessä käytettävät työtavat terävöityivät (ks. tarkemmin luku Sosiaalisesta kuntoutuksesta).

Kuva 1. MONET -projektin yksiköt

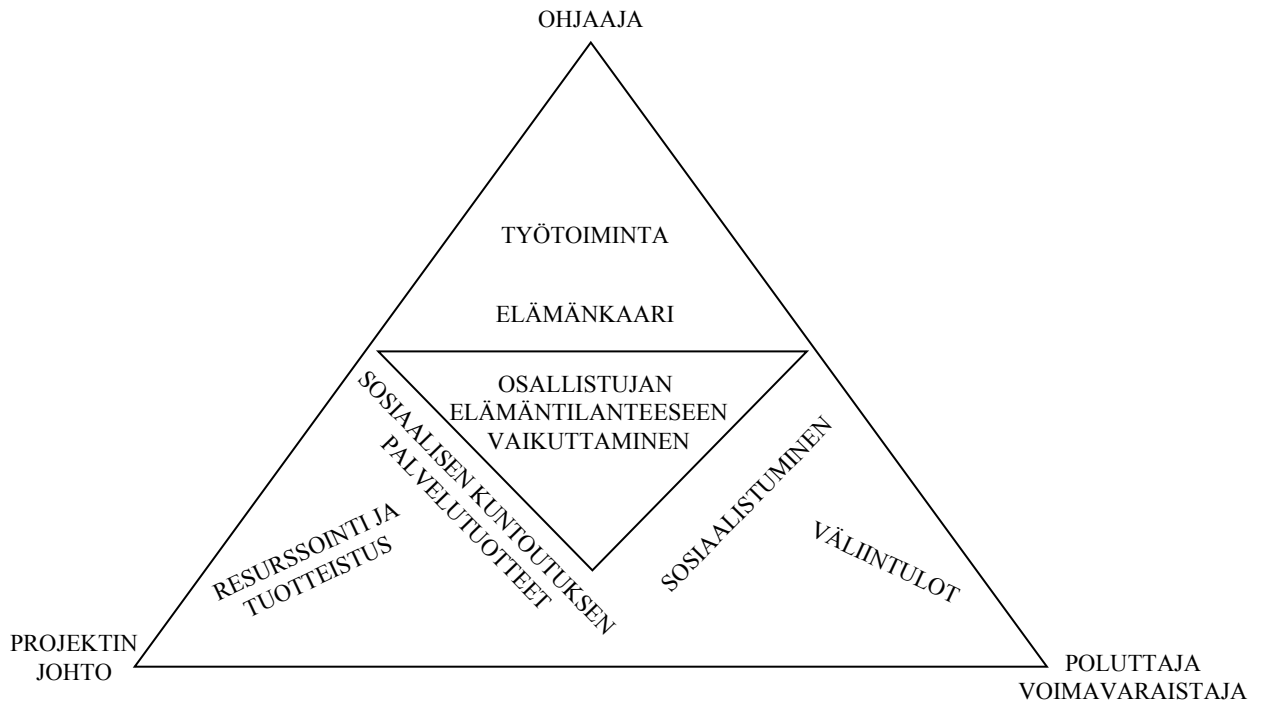
Toteuttajille kertynyt kokemus työttömien kanssa työskentelystä osoittautui riittämättömäksi edistämään projektia tilanteissa, joissa osallistujien erilaiset ongelmat nousivat pintaan ja heidän kanssaan tuli työskennellä päivittäin tavoitteellisesti useita tunteja. Perusidean mukaan projektityksiköt olivat vertaisohjaajien vetämiä. Vertaisohjaajien toiminnasta saatiin positiivisia kokemuksia; eniten siitä, että osallistujien oli helppo tulla projektiin ja osallistumisen kynnyks oli matalalla. Osa ohjaajista oli saanut yksikön työtoimintaan soveltuvan ammatillisen koulutuksen ja kaikki ohjaajat tunsivat käytännön työtehtävät. Merkittäväksi puutteeksi osoittautui se, ettei ohjaajilla ollut riittäviä ammatillisia taitoja toimia ryhmän tai yksilön ohjaajana ja samalla työnohjaajana. Ohjaajien ja koordinaattorin työpanoksella ei kyetty riittävästi vastaamaan vaativan asiakastyön haasteeseen. Ensimmäisen vuoden kokemus osoitti, että kuhunkin yksikköön tarvittiin kaksi ohjaajaa ja että osallistujan yksilölliseen ohjaamiseen ja tavoitekeskusteluihin tarvittiin ammattitaitoinen työntekijä.

Toisen vuoden keväällä palkattiin *poluttajaksi* virkavapaalla työvoimatoimistosta oleva erikoistyövoimaneuvoja. Hänen tehtävänä oli auttaa osallistujan ammatillisen suunnittelun käynnistymistä sekä tukea jatkosuunnitelmien tekemistä ja suuntautumista projektista ulospäin. Toisen vuoden syksystä lähtien kaikissa yksiköissä työskenteli kaksi ohjaajaa. Tällä täydennetyllä kokoonpanolla työskenneltiin toisen projektivuoden loppuun asti.

Seuraavaksi havaittiin, että osallistujan edistymisen esteenä saattoivat olla ratkaisemattomat henkilökohtaiseen elämään liittyvät sosiaaliset kysymykset. Näiden hoitamiseksi projektiin palkattiin *voimavaraistaja*, sosiaalityöntekijä, kolmannen projektivuoden helmikuussa. Hänen tehtäväkseen asetettiin osallistujan tilanteen kokonaisvaltainen kartoittaminen, vahvistumista tukevien puitteiden luominen ja yhteistyöverkoston kokoaminen osallistujaa tukeväksi kokonaisuudeksi. Sosiaalityöntekijän mukaantulo mahdollisti *kuntoutustiimityöskentelyn* aloittamisen ohjaajien, poluttajan ja sosiaalityöntekijän kesken.

Projektiin siirtyneillä viranomaisilla oli valmiit yhteistyösuhteet paikallisiin viranomaisiin ja yhteisöihin. Yhteistyöverkostojen olemassaolo palveli osallistujien asioiden hoitumista ja uusien yhteistyötapojen kehittämistä. Yhteistyötä tehtiin erityisesti sosiaalityötoimiston ja työvoimatoimiston kanssa, mutta osallistujien henkilökohtaisten asioiden hoitamisessa olivat mukana myös perhetukikeskukset (lastensuojelu- ja perhetyö), mielenterveystoimisto ja terveydenhuoltohenkilöstö. Osallistujien eteenpäin poluttamisessa yhteistyökumppaneita olivat Tampereen Ammatillinen Aikuiskoulutuskeskus, YST/Lastu –projekti ja KHY/Tampereen toimintakeskus.

Projektitoiminnan keskiössä oli osallistuja, hänen elämän tilanteensa edistäminen ja siihen vaikutti jokainen projektin henkilökuntaan kuuluva oman tehtävänsä mukaisesti. Henkilökunnan eriytyviä tehtäviä suhteessa osallistujaan voidaan kuvata alla olevan kolmion avulla, joka työstettiin viimeisen projektivuoden keväällä.

Kuva 2. Projektin henkilökunnan tehtäväalueet suhteessa osallistujan elämän tilanteeseen.

Näin oli muodostunut jo se instrumentti, jonka avulla kohderyhmälle soveltuvaa uutta kuntoutusta voidaan tuottaa. Se toimii edelleen myös MONET II -projektin sosiaalisen kuntoutuksen peruskuviona. Tässä yhteydessä tarkoituksena on keskittyä verkostoitumisella saavutettuihin tuloksiin Tampere 2000 -verkon kokemusten kautta, joten MONET -projektin peruskuvion esittely riittänee. Se on nimenomaan verkottumisen tulosta eikä projektin osallistujia olisi voitu eikä voitaisi tavoittaa ja kuntouttaa ilman verkostoitunutta toimintaa. MONET -projektin eri kehitysvaiheisiin, sosiaalisen kuntoutuksen työmenetelmiin, -välineisiin ja -prosesseihin, sosiaaliseen yritykseen, partnereihin, tuloksiin osallistujien kohdalla jne. voi tutustua projektin loppuraportista ja projektista kirjoitetuista artikkeleista.³

Kuuluminen EU:n yhteisöaloitteeseen tarjosi projektille hyvät mahdollisuudet verkottumiseen ja yhteistyökumppanuuteen. Merkittävää projektin toimintaan vaikuttanutta tietoa saatiin kuntoutuksesta, sosiaalitaloudesta ja sosiaalisen yrittäjyyden malleista kansainvälisiltä partnereilta sekä kansallisen teematyön ja muun verkottumisen puitteissa. Partnereita oli Irlannista, Hollannista ja Pohjois-Irlannista. Kansallisesta Integra-teematyöstä ja kansainvälisestä yhteistyöprojektista on myös julkaistu raportteja.⁴

³ Rantanen, Ilkka & Rekola, Jari & Rinne, Irene & Tapola, Ritva & Viljanen, Kirsti & Vinnurva, Jukka 2001: Employment Integra yhteisöaloite, MONET –projekti 1998 – 2000. Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimen julkaisuja 1/2001.

⁴ Järvelä, Sampo & Laukkanen, Maija 2000: Perspectives on empowerment: Report on Empowerment Integra thematic work project. Työministeriön Employment julkaisuja No 22. Vinnurva, Jukka & Rinne, Irene & Harrison, Mary & Matthews, John & Reckman, Maarten & Kolen, Hub & Lyons, Mary 1999: F.I.N.D. Transnational Project, Evaluation Report 1999. Optimum, Dublin.

Opetuksia ja johtopäätöksiä

Monet -projektin kokemukset vakuuttavat, ettei vaikeasti työllistyvien kohdalla ole oikotietä työelämään. Pitkäaikaisen työmarkkinoilta poissaolon aiheuttamat puutokset eri elämänalueilla kehittyvät, kasautuvat ja vahvistavat toinen toisiaan ajallisesti pitkään. Tapahtuu passivoitumista, oma-aloitteisuus vähenee, osin katoaa kokonaan. Ei ole realistista odottaa, että ne olisi hankittavissa takaisin nopeasti. Jos kuntoutujalla ei ilmene synnynnäisiä tai ”opittuja” vajavaisuuksia, hänen ennusteensa selviytyä työelämäpolulla eteenpäin avoimille työmarkkinoille on monet -kuntoutuksen jälkeen kuitenkin hyvä. Nykyisenkaltaisille kilpailullisille työmarkkinoille pääsyn mahdollisuuksia haittaavat ja rajoittavat pysyvästi esim. sellaiset synnynnäiset ominaisuudet kuin heikkolahjaisuus. Ihmisen kasvuun ja kehitykseen liittyvät opitut ominaisuudet kuten lyhytjänteisyys, itsekurin puute, laiskuus, tunne-elämän yliherkkyys ym. tai traumaattiset kokemukset vaikutuksineen ovat asioita, joihin kuntoutusjaksoilla voitiin kuitenkin vaikuttaa. Muutostyö on hidasta, mutta mahdollista mikäli kuntoutujalla itsellään on omaa halua ja ymmärrystä.

Vaikeasti työllistyvien kohdalla yhdistyy usein monia edellä mainituista tekijöistä, minä vuoksi heille tulisi turvata sosiaalinen kuntoutus ja pitkät polut työelämään. Tarvitaan useita toimenpiteitä, saattaen vaihtamista ja vahtimista, ettei polku pääse katkeamaan. Hallinnonalojen sektoripalvelut eivät tavoita eivätkä saattele työelämään ja yhteiskuntaan näitä yhteisiä asiakkaitaan. Suomen kuntoutusjärjestelmä keskittyy ammatilliseen ja lääkinnälliseen kuntoutukseen eikä tunnista sosiaalista kuntoutusta. Kuntoutuslainsäädännön tavoitteena on kuitenkin ihmisten toimintakyvyn turvaaminen erilaisissa elämäntilanteissa, mutta kaikki eivät kykene vaatimaan oikeuksiaan. He ovat työvoimaan kuuluvia, mutta eivät ylitä työmarkkinakynnystä eivätkä työllisty perinteisen työvoimapolitiikan keinoilla. Heillä on elämäntilanteensa johdosta muun sosiaaliturvan lisäksi subjektiivinen oikeus viimesijaiseen toimeentulotukeen, josta kuitenkin on tullut heidän pysyvä toimeentulon lähteensä yhteiskunnassa, jossa työikäisten toimeentulo perustuu työstä maksettavaan palkkaan.

Projektin kokemukset vahvistavat, että tehokkaat toimenpiteet näiden ihmisten työelämään ja yhteisöihin integroimiseksi edellyttävät hallinnonalojen yhteistyötä, joka ottaa huomioon sosiaalisen syrjäytymisen luonteen ja joka perustuu aitoon paikalliseen kumppanuuteen. Hallinnonalojen yhteistyö tulisi hyväksyä paikalliseen työllistämistrategiaan, jonka lähtökohtana on heikoimmin pärjäävistä huolehtiminen. Rohkeasti on myös pohdittava onko työllistyminen palkkatyöhön ainoa täyden osallistumisen muoto modernissa yhteiskunnassa. Kokemukset monista EU -maista osoittavat ettei kaikkien kiinnittyminen tuotannolliseen työhön avoimilla markkinoilla ole kuitenkaan mahdollista, jolloin olisi kohtuullista huolehtia vähemmän tuottavan ja suojatun työn markkinoistakin yksilön ja yhteiskunnan kannalta hyödyllisen integraation ja elatussuhteen aikaansaamiseksi.

Sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmän kohdalla tarvitaan aikaa ja palveluiden yhteen sovittamista: kuntoutus-, koulutus- ja työllistämispolkujen työnjakoa. Monet -kuntoutus on polun alkupää perustanaan paikallisuus, arjen läheisyys, moniammatillinen osaaminen, vertaisuus ja jatkuva työn kehittäminen. Kokemuksistaan oppineena MONET -projekti toteaa, että yhdyskuntatyö tai muu kansalaistoiminnan pohjalta lähtevä aktivoiva toiminta ei voi korvata ammatilliseen toimintaan perustuvaa sosiaalista kuntoutusta. Sosiaalista kuntoutusta voidaan toteuttaa sekä kolmannella että julkisella sektorilla, mi-

käli on turvattu vaativaan asiakastyöhön, kuntoutettavien henkilökohtaiseen tukeen ja poluttamiseen tarvittavat ammatilliset resurssit. Painotamme, että sosiaalista kuntoutusta voidaan järjestää sitä tehokkaammin mitä lähempänä se on elämänmakuisia ja yhteisöllisesti vireitä toimintaympäristöjä, joissa on hyvin toimivat viranomais- ja kansalaisverkostot. Monet –kuntoutusmenetelmiä voi suosittaa *lähiöihin ja asutuskeskuksiin*, joihin on kasautunut paljon vaikeasti työllistyviä ja joissa on riittävästi edellä mainittua sosiaalista pääomaa.

Projekti ehdottaa monet -kuntoutuksen työmenetelmän käyttöönottoa julkisen ja kolmannen sektorin palvelujärjestelmässä MONET -mallin mukaisesti paikallistasolla siten, että:

- sosiaalitoimi jalkauttaa sosiaalityöntekijän kuntouttavaan sosiaalityöhön (voimavaraistaja)
- työvoimatoimisto jalkauttaa erityistyövoimaneuvojan (poluttajan) räätälöimään jatkopolkuja
- sosiaalitalouden kehittymistä tuetaan subventioilla ja purkamalla sosiaalisen yrittäjyyden esteitä
- alemman tuottavuuden työpaikkojen syntymistä tuetaan julkisin varoin
- ammatillisesti ohjaavaa koulutusta räätälöidään kuntoutuksen jälkeen yksilön kykyihin ja työmarkkinatilanteeseen nähden realistisesti.

Kuntoutukseen rekrytointi tulisi tehdä moniammatillisena yhteistyönä yhdessä kuntoutuksesta vastaavien tahojen kanssa. Kuntoutumisympäristöksi on mahdollista rakentaa Monetin tapaan luonnollisia toiminta- ja työympäristöjä. Kokemuksemme mukaan kansalaisjärjestöt voivat tarjota viranomaisille toimintaympäristön, jossa he voivat ihmisläheisesti kohdata asiakkaansa pätevien ohjaajien kanssa. Sosiaaliseen kuntoutukseen osallistuvien, kuten monien muidenkin asiakasryhmien työllistyminen avoimille työmarkkinoille on vaikeaa. Tarvitaan pitkien polkujen rakentamista työmarkkinoille ja sen lisäksi suojattuja ja alhaisemman tuottavuuden työpaikkoja.

Sidosryhmien ja eri toimijatahojen yhteiset tapaamiset, kehittävät keskustelut ja työseminaarit mahdollistavat näkökulmien laajentumisen ja yhteisen ymmärryksen löytymisen. Yhteinen työ syrjäytymisen ehkäisemiseksi on hidasta, mutta se on kannattanut.

Projektin hallinnasta ja taloudesta

Viranomaisten sekä kolmannen ja yrityssektorin rajoja ylittävien yhteisten hankkeiden toteuttaminen edellyttää kokemuksemme mukaan kärsivällistä yhteistä suunnittelua sekä yhteisten tavoitteiden ja päämäärien ymmärtämistä. Paikallistason toimijoiden pitäisi saavuttaa mahdollisimman laaja yhteisymmärrys avointen työmarkkinoiden ja julkisen sektoriin väliin sijoittuvien integroivien toimien tavoitetasoista, toimijoiden tehtävistä ja työnjaosta, jotta nyt projektitoiminnalla luotuja malleja voitaisiin juurruttaa pysyviksi. Juurrutus tulisi sitoa seutukunnallisen kumppanuuden strategiaprosesseihin mukaan.

ESR -hankkeiden jälkirahoitteiset maksukäytännöt heikentävät ja estävät läheltä kohde-ryhmiä lähtevien projektien toimintaa. Vaarana on syrjäytyneiden voimavaraistamiseen tarkoitettujen varojen ohjautuminen yhteiskunnan vakiintuneille instituutioille, joilla on

maksu- ja kommunikatiivisen hallinnan valmiutta, mutta ei välttämättä kykyä kohdata syrjäytyneitä heidän omilla ehdoillaan ja omissa ympäristöissään. MONET -projektin toteutuksessa tuotti ongelmia ESR -ohjeiden määräys, jonka mukaan projektit eivät saisi tuottaa mitään. Tällainen julkiselle sektorille sopiva nollabudjetointi ei toimi kolmannella sektorilla, jossa työtoimintaan perustuvissa kuntoutusyksiköissä on pyrittävä omiin tuottoihin talouden hoidon lisäksi myös kuntoutussyistä. Työelämään kuntouttavan työn pitää olla normaalin työelämän kaltaista ja aidosti tuottavaa, vaikka ei päästäisi lähellekään avoimella sektorilla toimivien yritysten tuottavuutta

Jotta kolmannen sektorin toimijat voisivat tuottaa ja ylläpitää vaikeasti työllistyville tarkoitettuja kuntoutuspalveluita sekä suojattua tai puolisuojattua alhaisen tuottavuuden työtä niille, jotka eivät avoimilla työmarkkinoilla suoriudu, tulisi tämän sosiaalitaloudellisen toiminnan edellytykset turvata nykyistä paremmin antamalla sille erityisasema.

Mikä toimii?

Verkoston ensimmäinen kehitysvaihe 1995 - 2000 on ollut itsetutkiskelun, kritiikin ja arvioinnin kohteena. Alkuvaiheessa verkosto saattoi, ja sen yhtenä tehtävänä olikin, tukea aloittelevia toimijoita alkuun. Jäsenmäärän lisääntyessä kaikki uudet jäsenet eivät verkottuneet aidosti tai eivät kokeneet saavansa verkoston jäsenyydestä hyötyä. Verkoston johtoryhmän, verkostotyöntekijän ja toisaalta uusien jäsenjärjestöjen välinen suhde ei toiminut niin, että olisi syntynyt uusia innovaatioita. Verkostolla oli toimisto, työntekijä, kotisivut ja lehtikin, jotka välittivät informaatiota järjestöjen välillä, mutta uutta luovaa aloitteellisuutta ei syntynyt lukuun ottamatta niitä, joilla oli menossa yhteisiä EU -hankkeita, niistä esille nousseita haasteita ja jatkohankkeita.

Verkosto järjesti monenlaisia yhteisiä tapahtumia, jolloin verkosto esittäytyi yleisölle ja samalla jäsenjärjestöt saattoivat tutustua toisiinsa. Informaatio jäsenyhteisöistä, niiden taustajärjestöistä sekä tarjolla olevista seminaareista, koulutuksista, tapahtumista jne. lisääntyi huomattavasti. Sellainen verkottuminen, jossa kiireiset järjestöjen työmyyrät juoksentelevat toistensa seminaareissa ja tapahtumissa alkaa kuitenkin pian maistua puulta. Nykyisellä projektien aikakaudella käy niinkin, että projektien lanseeraamisissa tilaisuuksissa ovat läsnä vain eri projektien työntekijät joidenkin pakollisten viranomaisten lisäksi ja varsinaiset sidosryhmät tai asiakkaat puuttuvat kokonaan. Projektien välinen verkottuminen ei saisi johtaa tällaiseen rutinoitumiseen.

Uusittu toimintamalli

Verkostosta ei saisi muodostua koskaan instituutiota. Verkosto on pikemminkin ihmisten välinen toimiva yhteys jonkin päämäärän hyväksi kuin esimerkiksi yhdistysten keskusjärjestö tai yhteinen toimisto. Toimimaton, jäsenten odotuksiin vastaamaton verkosto voidaan lopettaa helpommin kuin vakiintuneet instituutiot, mikä on rahoituksellisestikin edullista. Tampere 2000 -verkoston toimintaa päätettiin uudistaa jäsenistön, johtoryhmän ja joulukuussa 2001 pidetyn yleiskokouksen pohjalta tavoitteena verkoston pääseminen uuteen vaiheeseen.

Yleiskokouksia päätettiin pitää vastaisuudessa kaksi kertaa vuodessa. Uusiksi toimintastrategioiksi tai sektoreiksi nousivat 1) asuminen (mm. tuettuja asumispalveluita tarjoavat), 2) yhdyskuntatyö, joka koskee asuinalueilla tapahtuvaa yhteisöllistä työtä ja osallistumista, 3) lastensuojelu- ja nuorisotyö, 4) työllisyydenhoito, mukaan lukien sosiaalitalouden kehittäminen. Koordinaattorin työpanos päätettiin vuonna 2002 keskittää sellaisen yhteisen hankkeen käynnistämiseen tai vetämiseen, jonka johtoryhmä valitsee jäsenjärjestöjen eri sektoreilla yhdessä suunnittelemien hanke-ehdotusten pohjalta. Menettely edellyttää jäsenyhteisöiltä solidaarisuutta ja muiden huomioonottamista varsinkin silloin, jos on tarjolla useampia hyvänä pidettäviä hankkeita.

Verkostolla on jatkossakin isäntäjärjestö tehtävinään taloudenpito, sihteerin tehtävät, jäsenrekisterin ylläpito, raportointi johtoryhmän kanssa verkoston toiminnasta ja osa tiedottamisesta sekä kokousten, kehittämispäivien yms. tapahtumien järjestelyt. Tämän lisäksi verkosto pyytää jäseniltään tarjouksen tiedotuksen hoitamisesta vuosittain tiedotukseen budjetoidun summan pohjalta. Tiedotuksen vastuulla on mm. kotisivujen päivitykset ja ylläpito sekä erilaiset verkostotiedotteet. Laajempaan verkoston palvelujen markkinointiin ja internetin käyttöön liittyen verkosto hakee erityistä projektirahoitusta.

Toimintasektoreittain tapahtuva verkottuminen mahdollistaa monenlaisia palveluja ja toimintoja tuottavien yhdistysten verkottumisen useammallekin sektorille. Sektorit voivat olla suhteellisen itsenäisiä ja hankkia muutakin rahoitusta kuin mitä verkoston taloudessa on käytettävissä. Lisäksi sektorit pyrkivät hankkimaan yhteistyökumppaneikseen toimialansa asiantuntijoita, julkisen (kaupungin ja työhallinnon organisaatioista) ja yksityisen sektorin (yrittäjäistä, yrittäjäjärjestöistä) edustajia sekä oppi- ja tutkimuslaitoksista.

Uusi toiminta lisää johtoryhmän ja puheenjohtajan vastuuta ja edellyttää yhdistyksiltä ja niiden avainhenkilöiltä halukkuutta ja kykyä uhrautua ”yhteisen hyvän vuoksi.” On kuitenkin realistista odottaa, että ihmiset sitoutuvat yhteistoimintaan intressien ja asiantuntemusalueiden ollessa yhteiset. Esimerkiksi julkisen sektorin ammattilaisten epäluulo tai pelko kolmannen sektorin pyrkimysten ja toimintojen suhteen on hävinnyt kertyneiden kokemusten myötä niin, että monet julkisen sektorin työntekijät hakeutuvat kolmannen sektorin projekteihin tai vakituisiin tehtäviin. Tämä on tuonut mukanaan paljon myönteistä.

Tässä yhteydessä ei ole juurikaan käsitelty vaikuttamismahdollisuuksia, joita verkottuminen kolmannelle sektorille tarjoaa. Ajankohtainen ja kipeä kysymys on kovan kilpailun ja julkisen sektorin väliin jäänyt sosiaalitalous. Tampere 2000 -verkoston jäsenyhdistykset ovat törmänneet moniin koviin esteisiin, joilla yhteiskunnassa vahvemmin olevat osapuolet suojaavat ja turvaavat omat intressinsä, mutta samalla estävät kamppailussa heikommille jääneiden toimintamahdollisuuksia.

Lähteet:

¹ Hankeselvitys, Tampere 2000 -verkosto 12.9.1995 ja Project scheme, Tampere 2000 Network 16.9.1995

² Neuvottelutilaisuus Tampere 2000 verkostosta ja muista EU-hankkeista, sosiaali- ja terveys-toimi 14.12.1995

³ Rantanen, Ilkka & Rekola, Jari & Rinne, Irene & Tapola, Ritva & Viljanen, Kirsti & Vinnurva, Jukka 2001: Employment Integra yhteisöaloite, MONET –projekti 1998 – 2000. Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimen julkaisuja 1/2001.

⁴ Järvelä, Sampo & Laukkanen, Maija 2000: Perspectives on empowerment: Report on Empowerment Integra thematic work project. Työministeriön Employment julkaisuja No 22.

Vinnurva, Jukka & Rinne, Irene & Harrison, Mary & Matthews, John & Reckman, Maarten & Kolen, Hub & Lyons, Mary 1999: F.I.N.D. Transnational Project, Evaluation Report 1999. Optimum, Dublin.

III Hyvää vointia työelämään

HYVINVOINTIA TYÖELÄMÄÄN

Tuulikki Petäjäniemi

Muutosten myllerryksessä on kysyntää arvoille

Suomi ja suomalaiset ovat viimeisten kymmenen vuoden aikana kokeneet suuria muutoksia. Kansainvälistä muutoskehitystä leimaavat rivakka teknologian kehitys, globaalistuminen ja kilpailun kiristyminen avoimilla markkinoilla. Kotimaisessa kentässä puhuttavat väestökehityksemme ja raju muuttoliike. Oma vaikutuksensa on kasvavalla ympäristötietoisuudella. Väestön kaksoisikäntyminen, väestön vanheneminen ja elinajan piteneminen, asettaa suuret haasteet myös palvelustrategioille.

Muutoksen ja murroksen keskellä arvoille näyttää olevan kysyntää. Kansainväliset järjestöt ja yritykset määrittävät yhteistä arvopohjaa ja monilla ammattiryhmillä on omat eettiset ohjeistonsa. Maailmanlaajuisesti ovat viime vuosina nousseet ympäristöä ja ihmisten hyvinvointia koskevat arvot.

Käytyjen arvokeskustelun perusteella myös monet suomalaiset yhteisöt ovat kirjanneet yhteisesti omaksutut arvot paperille. Kirjatut perusarvot ohjaavat yksilön toimintaa organisaatiossa silloinkin, kun selkeitä ohjeita ei ole käytettävissä.

Yrityksissä ja yhteisöissä arvomäärittäykseen sisältyy lähes poikkeuksetta yhtenä arvona asiakastyytyväisyys tai asiakaslähtöisyys. Jos arvoksi on valittu luottamus, se viestii halusta olla sekä asiakkaiden että henkilöstön luottamuksen arvoinen. Henkilöstön merkitystä kuvataan myös avoimen vuorovaikutuksen tai osallistuvan henkilöstön arvoina. Nykyisin arvona mainitaan yhä useammin myös jatkuva oppiminen. Toiminnan tulokellisuus ja vaikuttavuus yhdistetään arvona usein uudistumiseen taikka jatkuvaan parantamiseen, luovuuteen ja innovatiivisuuteen taikka korkeaan laatuun. Usein arvopohjassa esiintyy myös kumppanuuteen perustuva yhteistyö, jonka yhteydessä painotetaan yhteisöllisyyttä. Tasa-arvo on pohjoismaissa ollut kantavia perusarvoja jo pitkään, tulkittuna niin sukupuolten välisenä tasa-arvona kuin kielellisenä tasa-arvoisuutena. Sen rinnalle on monikulttuuristumisen myötä noussut suvaitsevaisuus.

Jos suomalaisten keskeisin arvo pitäisi pukea kahdeksi sanaksi, uskon että arvojen arvo voisi olla hyvä elämä. Se sisältää myös yhteiskunnallisen toiminnan peruskiven demokratian, jota ei voi rakentaa ulkoiseen arvovaltaan. Demokratian pelisäännöt paaluttavat ne tavat, joilla ratkaisuja haetaan moniarvoisissa tilanteissa, joissa erilaiset arvot, kulttuurit ja poliittiset mielipiteet kohtaavat.

Elämänhallinnan merkitys on kasvanut

Toimintaympäristön muutokset asettavat työelämälle ja osaamiselle uusia vaatimuksia. Ihmiset tarvitsevat laajan perusosaamisen rinnalle monenlaista tiedollista ja taidollista

osaamista. Teknologiataitojen ohella tärkeitä yleisiä kvalifikaatioita ovat luovuus, omaaloitteisuus, itsetunto ja yrittävyys sekä joustavuus ja erilaisuuden hyväksyminen. Myös vuorovaikutus- ja keskustelutaidot eli monipuoliset ihmissuhdetaidot, kielitaito ja kulttuuritaito tulevat koko ajan merkittävämmiksi. Yleiset kompetenssit sisältävät myös valmiuden ratkaista ongelmia ja kyvyn oppia uutta sekä muutosvalmiuden.

Myös elämänhallinnan kehittämisen merkitys on kasvanut. Huomiotta ei voi jättää niitä nuoria, jotka eivät suoriudu peruskoulusta ja nykyään välttämättömänä pidetystä toisen asteen koulutuksesta, ja joilla on vakava uhka syrjäytyä työmarkkinoilta. Nyt onkin korkea aika pohtia, mikä nyt on hyvin ja mitä pitäisi tehdä toisin ja paremmin, jotta pärjäämme tulevaisuudessa ja voimme ennalta ehkäistä näkyviin nousevia ongelmia.

Tämän päivän työttömistä monet ovat ikääntyviä, heikosti koulutettuja ihmisiä, joiden tiedoilla ja taidoilla on niukasti kysyntää työmarkkinoilla. Heidän mahdollisuuksiaan työllistyä ja saada mielekäs elämä on pyritty lisäämään räätälöidyllä työvoimakoulutuksella ja monilla kumppanuusprojekteilla, joissa kansalaisjärjestöjen merkitys on suuri.

Tietoyhteiskunnassa tarvitaan investointeja ihmiseen

Vanhassa taloudessa kasvua tavoiteltiin panostamalla koneisiin ja laitteisiin. Tietoyhteiskunnassa investoinnit koneisiin ja laitteisiin saavat rinnalleen kasvavat investoinnit ihmiseen ja osaamiseen. Samalla tavoin kuin koneet vaativat huoltoa investoinnin tuoton varmistamiseksi, myös laadun tekijät tarvitsevat hyvän johtajan, panostuksen työhyvinvointiin ja jatkuvan valmennuksen. Kun 2000-luvulla haetaan yrityksen kilpailukykyä ja työyhteisön menestymistä, se muodostuu erilaisista asioista kuin viime vuosikymmeninä. Nyt täytyy etsiä keinoja, joilla edistetään uuden tiedon luomista, ihmisten innovatiivisuutta, uusien toimintamallien keksimistä sekä jatkuvaa uuden oppimista. Yritykset ja yhteisöt ovat yhä enemmän riippuvaisia ihmisistä ja siitä, että henkilöstö tekee töitä sydämellään.

Inhimillinen pääoma halutaan nostaa sille kuuluvaan arvoon myös pääministeri Paavo Lipposen toisen hallituksen käynnistämässä Työssä jaksamisen ohjelmassa 2000 - 2003. Ohjelman tarkoituksena on edistää ihmisten elämänlaatua ja hyvinvointia työssä. Sen taustalla ovat väestökehityksen tuomat haasteet, työelämässä tapahtuneet suuret muutokset ja erilaisten työolobarometrien osoittama kiireen ja uupumuksen kasvu. Ohjelmassa on kysymys myös työssä jatkamisesta pidempään kuin 59 -vuotiaaksi, joka on Suomessa keskimääräinen eläkkeelle siirtymisen ikä. Jaksamisohjelma koskee kuitenkin kaikkia ikäluokkia. On tärkeää parantaa myös keski-ikäisten ja nuorten työhyvinvointia.

Hyvällä jaksamisella on myös yhteiskunnallista merkitystä. Talouskasvumme ja sitä kautta kykymme tarjota mm. vanhenevalle väestölle hyvinvointipalveluita on riippuvainen työntekijöiden määrästä ja heidän osaamisestaan ja työkyvystään. Eri ikäryhmiin kuuluvien työikäisten ihmisten mahdollisimman laaja työhön osallistuminen varmistaa verotulojen kertymistä. Työuupumuksesta johtuvan elämänlaadun ja terveyden heikentymisen kustannukset ovat suuria ja näkyvät kunnissa mm. terveydenhuollon kuluina sekä sairausvakuutuskustannusten ja eläkekustannusten nousuna.

Työssä jaksaminen ei tarkoita aivan samaa kuin työkyky, mikäli työkyky ymmärretään työkyvyttömyyden vastakohtana. Jaksamista tulkitaan laajemmin: Oma fyysinen ja psyykkinen kunto, johon monissa työkyky-projekteissa on satsattu, muodostaa eräänlaisen jaksamisen kivijalan, mutta jaksaminen on muutakin kuin sauvakävelyä ja terveellistä ruokavaliota. Se on työympäristön ja työolojen sekä työturvallisuuden kehittämistä ja henkilöstön riittävyyden varmistamista. Työssä jaksamisen ohjelmassa ja sen kehittämishankkeissa korostuvat työyhteisön toimivuus, työaika- ja työjärjestelyt sekä työn hallinta, osaaminen ja ammattitaito.

Työn vaatimusten kasvu edellyttää jatkuvaa oppimista

Suomalaisen väestön ikääntyessä suhteellisesti suurempi osa tarjolla olevasta työvoiman henkisestä kokonaispääomasta on vanhenevilla ikäluokilla. Uusi tilanne merkitsee uusia haasteita koulutukselle, erityisesti aikuiskoulutukselle.

Koulutus- ja työttömyystilastoissa näkyy nyt yli 50-vuotiaiden kohdalla ”kouluttamattomuusmöykky”; monet eläkeikää lähestyvät ovat peruskoulun varassa. Nuorempien ikäluokkien peruskoulutustaso on huomattavasti korkeampi. Emme saa kuitenkaan tuudittautua ajattelemaan, että tämä yksin takaisi menestymiseen tarvittavan osaamisen jatkossa. Ellemme pysty tulevana vuosina ja vuosikymmeninä huolehtimaan jatkuvasta oppimisesta käytännössä, on vaara, että kohtaamme nykyisenkaltaisen kouluttamattomuusmöykyn myös tulevien ikäkohorttien saavuttaessa ”miehen iän”. Työn vaatimukset muuttuvat nimittäin jatkossakin koko ajan.

Jatkuvassa oppimisessa on kyse prosesseista, jotka koskevat kaiken ikäisiä, niin nuoria kuin iäkkäämpiäkin. Itse asiassa kukaan ei enää voi sanoa valmistuvansa, mutta voi kyllä iloita tutkinnon suorittamisesta ja todistuksen saannista. Auliutta ja kykyä oppia sekä oppimisen mahdollisuutta tarvitaan koko työhistorian ajan. Oppimiskyky ei ole ikäkysymys. Jos yksilö joutuu oppimaan ja saa mahdollisuuden oppia ja ratkaista erilaisia ongelmia tai on muuten tottunut elämään muutosprosesseissa, oppimiskyvyssä ei tapahdu iän myötä laskua. Aivot eivät käytöstä kulu, vaan pelaavat sitä paremmin, mitä aktiivisemmin niitä käyttää. Ikääntyvien kohdalla oppiminen saattaa olla hitaampaa ja oppimisen tapa erilainen, mutta ikääntyneillä on enemmän kokemusta, johon uudet opitut asiat voidaan liittää. Toisaalta poisoppimisen taito on myös tärkeä taito. Myös opetuksen tavan pitää olla erilainen.

Työssä jaksamisen kannalta työssä saatavalla ja hankittavalla koulutuksella ja oppimisella on eniten merkitystä. Työssä arjessa oppiminen ja työn yhteyteen monimuoto- ja etäopetuksen sekä työpaikkaohjaajien avulla tuotava uusi tietotaito ja useat muut uudet oppimismuodot ovat olennainen osa jatkuvaa oppimista. Henkilöstökoulutus kuuluu luontaisena osana elinikäisen oppimisen arsenaaliin.

Erilaisuus voimavaraksi

Suuri osa työelämässä ja yhteiskunnassa ratkaistavista ongelmista on niin monimutkaisia, että yhden ihmisen tai yhden ammattiryhmän osaaminen ei riitä niitä ratkaisemaan.

Menestyminen ja inhimillisen elämän tarjoaminen edellyttää kykyä toimia ja verkostoitua erilaisia näkemyksiä omaavien ihmisten ja monenlaisten organisaatioiden kanssa, kuten Mielekäs Elämä -hankkeessa on tehty.

Yhteistoiminnan kykyä mitataan myös, kun Suomi jatkossa monikulttuuristuu. Tämä tapahtuu, vaikka kovin merkittäviä maahanmuuttajavirtoja ei tarvittaisikaan tyydyttämään työvoimatarpeita.

Suomessa, jossa suvaitsevaisuus jää asennemittauksissa kovin alhaiselle tasolle, tarvitaan lisää toisten ihmisten ymmärtämistä, mutta myös erilaisuuden johtamista. Se on kykyä saada eri ikäiset ihmiset ja monikulttuuriset toimijat, naiset ja miehet toimimaan yhteistyössä. Se on kunkin ryhmän oman työskentelytavan ja ajatusten oivaltamista sekä kaiken nivomista yhteen innovatiiviseksi toiminnaksi. Ihmisten välinen luottamus ja avoimuus ovat olennaisia.

Erilaisuuden johtamisen haaste on myös ikääntyvän työväestön kokemuksen ja hiljaisen tiedon hyödyntäminen. Hiljainen tieto täydentää täsmätietoa, kirjoitettua sanaa, maattista kaavaa tai karttaa. Hiljainen tieto on kokemukseen perustuvaa arvioivaa ajattelua, valikoivaa toimintaa ja kykyä yhdistellä eri tietoja. Kokonaistietämys on koulutuksen, kokemuksen, arvomaailman, tunteiden ja ammattitaidon summa.

Työ ja perhe kilpailevat aikuisen ajasta

Työolotutkimuksen mukaan työn merkitys ihmisille elämänsisällön antajana on kasvanut. Sekä naisten että miesten joukossa on yhä useampia, jotka pitävät työtään tärkeimpänä elämäntilana. Kehityksen taustalla on todennäköisesti yleisen koulutustason nousu. Pohjoismaissa naisetkin ovat vahvasti mukana työmarkkinoilla, mikä mahdollistaa työllisyysasteen pitämisen korkeana. Tuleva työvoiman tarjonta riippuu myös siitä, millaisia päätöksiä nuoret tekevät perheen perustamisesta ja lasten hankkimisesta.

Tänä päivänä työ ja perhe kilpailevat aikuisen ajasta. Työ ahmaisee aikuisen ajan ja aiheuttaa monille huonoa omatuntoa, koska lapset, puoliso, vanhemmat sekä ystävät jäävät aivan liian vähälle huomiolle. Tutkimusten mukaan noin neljännes miehistä ja viidennes naisista kokee, että on usein viettänyt työn vuoksi perheen kanssa vähemmän aikaa kuin haluaisi.

Molempien vanhempien työssä käynti nostaa työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen tärkeäksi tavoitteeksi. Yrityksissä ja yhteisöissä, joissa on jo totuttu joustamaan tuotannon ehdoin, on aika miettiä, millaisia keinoja tarjotaan työn joustamiselle myös perhetarpeisiin.

Paremmat elämän tunnusmerkit

Riittävän ajan löytyminen perheelle ja ystäville nousivat Elinkeinoelämän Valtuuskunta EVAn mielipidemittauksissa jo muutama vuosi sitten toiselle ja kolmannelle sijalle, kun

suomalaisilta kysyttiin, mitä parempi elämä heille merkitsee. Ykköseksi arvostettiin terveys ja voimat selviytyä eri elämänalueilla.

Eri elämänvaiheissa jokainen meistä tarvitsee selviytyäkseen toisten apua. Palvelutarvetta lisäävät väestön vanhentuminen ja eliniän piteneminen. Samanaikaisesti nykyiset palveluiden tuottajat ikääntyvät. Vuoteen 2010 mennessä esimerkiksi vanhusten sosiaali- ja terveydenhuoltoon tarvitaan kaikkiaan 11 000 uutta henkilöä.

Perusedellytys tuotteiden ja palvelujen hyvälle laadulle on, että henkilöstö viihtyy ja on motivoitunut työhönsä, että henkilöstö tuntee olevansa tärkeä osa yhteisön tavoitteiden toteuttamisessa. Työyhteisön kehittäminen lisää työntekijöiden motivaatiota. Korkealla motivaatitasolla ja työnteon mielekkyydellä on puolestaan selkeä yhteys laadukkaaseen työhön.

Henkilöstö, joka kokee työilmapiirin myönteiseksi ja vaikutusmahdollisuutensa hyväksi, käyttää koko osaamistaan ja on halukas uusintamaan tietojaan ja taitojaan ja ottamaan vastuuta. Hyvin motivoitunut työntekijä kestää paremmin henkistä kuormitusta ja on innokas kehittämään työtään ja työoloja. Työtyytyväisyys heijastuu myönteisesti asiakkaiden kohtaamiseen, heidän tarpeidensa ymmärtämiseen ja asiakkailta saatavan palautteen huomioon ottamiseen.

Montaa sosiaali- ja terveysalan työpaikkaa rasittava työuupumus, joka saattaa osin johtua henkilöstön riittämättömyydestä, ei ratkea pelkästään väkeä lisäämällä - vaikka sitäkin voidaan tarvita. Kunnallisia palveluita voidaan ulkoistaa ja yksityistää, mutta sekään ei ratkaise perusasiaa: palvelujen saatavuuden varmistamista. Uudet organisointitavat, julkisen ja yksityisen uudet yhdistelmät ja uusi teknologia haastavat miettimään organisaatioita ja koko johtamista uudestaan. Pilottikokeiluja ja esimerkkejä voimien kokoamisesta onkin jo olemassa: mm. yhdessä pohtimisen ja yhdessä oppimisen areena Jyväskylän Forum tai Sitran tukema Pieksämäen hanke. Hyvinvointijärjestelmän ylläpito edellyttää kuntien yhteistyötä ja verkottumista keskenään yritysten ja kolmannen sektorin kanssa, mikä antaa alussa mainituissa arvoluetteloissa esiintyville kumppanuuden ja yhteisöllisyyden arvoille todellista sisältöä. Maija Paavilaista lainatakseni: Me osaamme kuka mitäkin, yhdessä mitä vain.

VOIMAANTUMINEN - AVAIN HYVINVOINTIIN

Marja-Liisa Dunder

Voimaantunut yhteisö on välittävä yhteisö, jossa ihmiset voivat toimia luovasti omana itsenään, tukevat toisiaan arjen hetkissä ja haasteissa, luovat positiivista energiaa ja ajattelevat ympäristöään elämän ilon mahdollistavana paikkana. Työyhteisön hyvää ilmapiiriä luonnehditaan usein sanoilla hyväksyvä, toista kunnioittava, tukeva, arvostava ja turvallinen.

Sisäisen voimantunteen rakentuminen (voimaantuminen) on keskeistä ihmisen hyvinvoinnin, jaksamisen, elämänhallinnan ja toimintakykyisyyden kannalta. Sisäisen voimantunteen saavuttaneesta ihmisestä heijastuu myönteisyys ja positiivinen lataus, joka on yhteydessä hyväksyvään ja luottamukselliseen ilmapiiriin ja arvostuksen kokemiseen. Ihmisellä on halu yrittää parhaansa ja ottaa vastuu yhteisössä myös muiden hyvinvoinnista.

Haasteena onkin voimaantumisen mahdollistava toimintaympäristö, jossa ihminen voi kokea toimintavapautta, itsensä hyväksytyksi ja työnsä merkitykselliseksi.

Havahtuminen on työhyvinvoinnin ydin

Havahtuminen on pysähtymistä, asioiden miettimistä ja sisäisen keskustelun käymistä. Silmien avauduttua ihminen alkaa arvioida tilannetta uudelleen sekä kuunnella itseään ja toisia. Havahtuminen voi johtaa löytöjen tekemiseen työyhteisössä, työtilanteessa ja ihmisessä itsessään. Omat arvot ja minäkäsitys tulevat uudelleen arvioimisen kohteeksi.

Työhyvinvoinnin edistämisessä erityisesti esimiesten havahtuminen on keskeistä. Havahtumista siihen, että henkilöstö on tärkein voimavara. Ei riitä, että johtaja osaa työyhteisönsä työt, huolehtii pykälien toteutumisesta, tuntee taloustilanteen, selvittää raportit ja avaa kokouksia. Hänellä tulisi olla taito aistia myös työyhteisön tunneilmastoa. Johtaja saattaa kuitenkin olla kaukana todellisesta työyhteisön elämästä ja arjesta. Hän ei tiedä, miten ihmiset todella kokevat työnsä, mitä unelmia, ajatuksia ja iloja heillä on tai minkälaisia uusia ideoita. Osallistumalla, keskustelemalla ja kuuntelemalla johtaja voi tukea hyvinvoinnin mahdollistavaa työkuultuuria ja osoittaa, että hän todella välittää ihmisistä ja luottaa heidän kykyihinsä yhteisten päämäärien eteenpäin viemisessä.

Esimieheltä kysytään nöyryyttä, luottamusta, arvostusta ja kannustusta. Näiden asioiden tulee näkyä työyhteisön arkipäivissä eikä vain juhlapuheissa. Nöyryyttä on esimerkiksi se, että kysyy alaisiltaan, kun ei itse tiedä. Luottamus syntyy kun esimies osoittaa tukevana työntekijää ja kannustaa antamalla hänelle tehtäviä, joissa hän voi käyttää lahjojaan ja kokeilla omia taitojaan. Työyhteisössä on tilaa luovuudelle ja mahdollisuus myös epäonnistumisille. Taitavaan johtajuuteen kuuluu taito antaa toisten pärjätä ja tuoda lahjakkuuksiaan esiin. Työntekijä tuntee, että häntä arvostetaan. Koska ihmisellä on tarve tuntea itsensä arvokkaaksi, vähäiselläkin tämän tunteen lisääntymisellä voi olla uudistava ja energisoiva vaikutus. Kannustava, avoin ja kunnioittava johtaminen on tukemassa hyvinvointia ja havahtumisen mahdollisuuksia.

Omana itsenä oleminen

Voimaantunut ihminen on toiveikas, luova ja osaava. Hän kokee työnsä merkittäväksi ja itsensä tarpeelliseksi. Työhyvinvointia edistämään pyrkivälle työyhteisölle on ominaista yhdessä ajatteleva, asioiden uudelleen arvioiminen, erilaisuuden hyväksyminen, luottamuksen kehittäminen, omista virheistä oppiminen ja sosiaalisten taitojen korostaminen. Uskomukset ihmisten kyvykkyyteen näkyvät tunneviesteinä ihmisten kohtaamisessa. Yhteisössä halutaan toimia, koska ihmiset kokevat itsensä tervetulleiksi ja hyväksytyiksi.

Ihmisen perusasenteella ja arvoilla on keskeinen merkitys selviytymisessä, jaksamisessa, voimaantumisprosessissa. Perusasenne kuvastaa suhtautumista elämään ja on pohjana sille, miten ihminen toimii toisten kanssa. Se on yhteydessä henkilön arvoihin ja minäkäsitykseen. Jos ihmisen perusasenne on uutta vastaanottava, avoin ja positiivinen, hänellä on hyvät edellytykset nähdä myös työssään upeita mahdollisuuksia. Perusasenne liittyy tulkintatapaamme nähdä valintatilanteissa joko ongelmia ja uhkia tai piileviä mahdollisuuksia. Ihminen voi havahtua pohtimaan oman ennakoasenteensa merkitystä arkisen työnsä sujumiseen.

Omana itsenä oleminen merkitsee sitä, että näkee omat vahvuutensa ja mahdollisuutensa, mutta myös haavoittuvuutensa, puutteensa, erehtyväisyytensä, keskeneräisyytensä ja rajallisuutensa. Tämä edellyttää itsetuntemusta ja halua kehittää itseään. Itsensä hyväksyneestä ihmisestä heijastuu ulospäin myönteinen lataus. Itsetuntemus tulee elämän nöyrän ihmettelyn kautta. Ihmisen käsitys itsestään on yhteydessä siihen, millaisia odotuksia hänellä on tulevaisuutta kohtaan ja miten hän arvioi omat voimavaransa verrattuna näihin odotuksiin. Ihminen, jolla on myönteinen käsitys itsestään, suhtautuu optimistisesti tulevaisuuteensa ja asettaa itselleen realistisia päämääriä tulevaisuutta varten. Minäkäsitys on voimaantumisen kannalta merkityksellinen myös siitä syystä, että ihminen arvioi ympäristöään minäkäsityksensä kautta.

Ympäristö ja hyvinvointi

Jaksamista tukeva ympäristö sallii ihmisen olla aidosti oma itsensä. Sitä luonnehtii avoimuus, turvallisuus, välittäminen, kunnioittaminen ja ennakkoluulottomuus. Siellä voi näyttää tunteensa ja olla haavoittuvainen. Kielteiset, ahdistavat ja surun tunteet kuten myös huumori ja hulluttelu ovat sallittuja.

Toimintaympäristöllä voi olla suuri merkitys itseluottamuksen ja itsearvostuksen rakentumisessa. Hyväksyvässä ja arvostavassa ilmapiirissä ihminen uskaltaa ottaa riskejä. Onnistuminen tuo itseluottamusta, mikä puolestaan tukee itsearvostusta. Ihmisen sisäinen voimantunne vahvistuu, ihminen voimaantuu.

Avoin keskustelukulttuuri on olennainen osa mahdollistavaa työskentelyä. Ilmapiirin turvallisuuden ja luottamuksen kannalta on keskeistä, että kaikki työyhteisön jäsenet kokevat voivansa ottaa esille asioita ilman hankalaksi leimaantumisen pelkoa. Keskinäistä kunnioittamista arvona pitävässä yhteisössä ihmisillä voi olla työssään myös ongelmia. Kaikkea ei tarvitse tietää eikä osata ja voi olla omana itsenään sellainen kuin on.

Tunteet ja hyvinvointi

Voimaantunut ihminen hyväksyy itsensä tuntevana ihmisenä. Ihminen toimii usein tunnetilojensa mukaisesti. Ilo, rakkaus ja kiitollisuus johtavat elämänmyönteiseen käytökseen ja toimintaan, kun taas katkeruus, kateus ja viha johtavat tuhoaviin reaktioihin. Onkin tärkeä pohtia, millaiset tunteet vievät meitä eteenpäin ja mitkä vievät voimiamme. Tunteidensa tunnistaminen vaatii itsensä kuuntelemista.

Kyky kuulla ja kuunnella omia sisäisiä viestejään auttaa myös toisten ihmisten todellisessa kuulemisessa ja kuuntelemisessa. Toisen kuunteleminen ja sitä kautta toista ymmärtämään pyrkiminen ja sanaton viestintä ovat tärkeitä tunneilmaston ylläpitäjiä.

Emme voi päättää toisen ihmisen hyvinvoinnista ja voimaannuttaa häntä. Voimaantuminen on ihmisestä itsestään lähtevä prosessi. Voimaa ei varsinaisesti voi antaa toiselle, mutta mahdollistavassa työkuultuurissa ihmisellä on tilaa voimaantua. Jokaisella työyhteisössä on vastuu päivittäisestä vuorovaikutuksesta sekä työyhteisön ilmapiiristä. Keskeiseksi kysymykseksi nouseekin, mitä voidaan tehdä sen eteen, että työntekijät havahdusivat siihen, että heillä on mahdollisuus omaan, työtovereidensa, esimiestensä ja asiakkaidensa hyvinvointiin ja voimaantumiseen?

Lähteet:

De Mello, A. 2000. Havahtuminen. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Siitonen, J. 1999. Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Väitöskirja. Oulun opettajakoulutuslaitos. Acta Universitatis Ouluensis E 37.

MIKSI TYÖNILO KATOAA JA VOIKO SEN LÖYTÄÄ UUDESTAAN?

Paavo Kärkkäinen

Tässä kirjoituksessa kuvaan havaintojani uupumuksesta ja siitä selviytymisestä. Aloin analysoida loppuun palamistani, tutkia millaista ”tuhkaa” siinä prosessissa minusta jäi jäljelle. Tarkastelin voimaantumisen reunaehtoja suhteessa tekemääni työhön. Selvitin myös uupumukselle altistavia seikkoja työmotivaation näkökulmalta sekä ennen kaikkea, kuuntelin itseäni, mitä minussa liikkui, kuuntelin tunteitani. Käytän esimerkkinä omakohtaisia kokemuksia ja liitän niitä tutkittuun tietoon. Työskennellessäni nykyään päätoimisena työhyvinvoinnin koulutusyrittäjänä, olen huomannut oman työuupumusprosessini ja siitä selviytymiseni antaneen minulle parhaan mahdollisen ”pohjakoulutuksen” näihin tehtäviin. Kokemuksellisuus on tärkeä tekijä tarkasteltaessa tunne-elämän ilmiöitä.

Vauhti kiihtyi kunnes oli pakko pysähtyä

Saatuani tutkimuksen parista vakituisen paikan kaksikymmentä vuotta sitten, kuvittelin, että teen tässä työtäni eläkkeelle asti. Ensimmäiset seitsemän vuotta menikin hyvin ja työintoni näytti vain kasvavan. Muutamia vuosia ennen vakituista työtäni olin perustanut perheen. Elämä näytti kaikin puolin hyvältä kotineen ja kulkuneuvoineen.

Seitsemän hyvän vuoden jälkeen alkoi tapahtua. Yksi lapsistamme sairastui vakavasti. Vauhtini alkoi hidastua ja lopulta se pysähtyi sairauslomaan. Silloin aloin pohtia niitä kysymyksiä, jotka liittyvät ihmisenä kasvamiseen ja yleensäkin elämään. Ylivahva kiinnostus työhön, välillä pitkätkin päivät, uusien asioiden jatkuva opiskelu ja liian monet aikaa vievät harrastukset olivat tehneet tehtävänsä. Eräs työtoverini kertoi minulle, miten hän oli edellisenä iltana töistä tullessaan vain itkenyt. Häinkin koki oman työnsä tosi uuvuttavana. En siis ollut yksin. Alkoi sisäinen maanjäristys, tuli elämän arvojen pohjimisen aika.

Muistan, miten toinen työtoverini varoitti minua loppuun palamisen vaaroista. En pitänyt uupumusta itselleni mahdollisena, koska minulla oli todella mielenkiintoinen työ. Vuosi varoituksen jälkeen vein esimiehelleni sairauslomalapun, jossa luki: ”uupumus”.

Työmotivaation elinkaari

Olin kuvitellut virheellisesti juuri tämän työ olevan tärkeintä eläkkeelle asti. En vielä silloin ollut kuullut puhuttavan työmotivaation elinkaaresta mitään. Professori Satu Lähteenmäki kirjoitti artikkelissaan: ”Aisti työntekijän kriisit, toiveet ja motivaation lähteet. Kun tuet häntä oikein ja ajallaan, voit saada oman työyhteisösi menestymään vieläkin paremmin.” Lähteenmäen mukaan urakriisit ovat välttämättömiä, sillä niitä tarvitaan urakehityksen eteenpäin viemiseksi. Ne liittyvät ihmisen elämän kriiseihin, joissa koko yksilön maailmankuva ja todellisuuskäsitykset muuttuvat. Urakriisi on sellainen käännekohta tai vaihe ihmisen elämässä, jolloin hänen ammatillinen identiteettin-

sä on käymistilassa. Hän etsii vastausta kysymykseen: mikä minusta tulee isona? Siinä se oli! Sisälläni heräsi kysymys: mikä minusta tulee isona?

Kun tarkastelin omaa tulevaa uraani, näin vain yli kahdenkymmenen vuoden mustan putken aivan samoja tehtäviä. Päätoimessani olin nyt urani huipulla. Odotettavissa ei ollut mitään muuta, kuin että huipulla alkaisi päivä päivältä vain tuulla kovemmin, eikä siellä eläkkeelle asti ehkä pysyisikään. Ei tuntunut kovinkaan lohdulliselta. Kiinnostukseni tähän työhön oli lopahtanut täysin.

Lähteenmäen artikkelissa todettiin edelleen: ”Esimies on ihmeissään: työ, joka on aiemmin innostanut tekijäänsä, ei enää kiinnostakaan. Hän on kulkenut yhden kasvupolkunsa loppuun ja kaipaa jotain aivan muuta. Motivaatiopohja muuttuu. Jos urakriisiin ei reagoida heti, sylissä on ongelma.” Ajatukseni kertoivat kaikuna: hän on kulkenut yhden kasvupolkunsa loppuun... Juuri näin minulle oli tapahtunut.

Artikkeli jatkui: ”Kriisin jälkeen entisellä tiellä jatkaminen ei onnistu. Mutta uudet tehtävät motivoivat. Kun ihminen ei enää usko entisiin asioihin, hänelle kannattaa antaa sitä, mitä hän kaipaa.”

Löysin myös artikkelin professori Donald Hambrickin tutkimustuloksista, jotka tukivat edellisiä ajatuksia. Hambrick oli tutkinut työmotivaation elinkaarta johtajilla. Hän oli löytänyt ”haitallisen toiminnan vuodet” jotka olivat minulle ajankohtaisia oltuani samoissa tehtävissä 6-11 vuotta. Kelle haitallisen, itselle vai työnantajalle? Ehkä molemmille, kun työntekijä turhautuneena yrittää pyörittää tahkoa.

Ammatillisen osaamisen romahtaminen

Olin selkeästi huomannut loppuun palamisessani kolme tyypillistä ilmiötä, jotka olivat työterveyslaitoksenkin tutkimuksissa tulleet esiin ja jotka vaikuttivat työuupumukseeni merkittävästi. Ensimmäinen asia oli ylenmääräinen väsymys, joka ei mennyt ohi lomallakaan. Toinen seikka, erittäin tuskallinen asia, oli ammatillisen osaamisen romahtaminen. Huomasin, etten kykenekään enää samaan, mitä aiemmin. Tämä havainto masensi minua ja aloin olla kotonakin yhä kireämpi ja ahdistuneempi. Kolmas havaintoni itsestäni oli kyynistyminen. Aiemmin oli kunnia-asiani, että hoidan hommat moitteettomasti. Minun tapanani ei ollut lintsata ja etsiä helppoja teitä, mutta sekin tuli kuvioihin.

Kun uupumukseni ja kasvava pelko työtäni kohtaan alkoi saada jo paniikkimaisia piirteitä, menin työterveyshuollon psykologin luo. Hänen kanssaan päätimme pitää palaverin, johon kutsutaan kaksi esimiestäni ja selvitetään yhdessä, mitä työuupumukseni holttamiseksi voitaisiin tehdä.

Viikot ennen tätä palaveria olivat minulle painajaismaisia: ”Nyt tämä juttu räjähtää silmille, tulee esimiestenikin tietoon”, ajattelin ja häpesin. Tiesin kyllä, ettei enää ollut muuta mahdollisuutta pelastaa sitä, mikä pelastettavissa oli. Mikäli olisin yrittänyt jatkaa entisissä tehtävissäni, olisi ennusteeni ollut huono. Muutaman vuoden sisällä olisi ollut pakko miettiä sairaseläkettä ammatillisen osaamisen hajoamisen ja masennuksen vuoksi.

Palaverissa tunsin olevani kuin jokin rikollinen, joka odottaa tuomiota ja häpeäpaalua, kun ei enää kykene työhönsä, kuten muut kunnon työntekijät. Päätimme lopulta yhdessä, että työnkuvani muuttuu radikaalisti. Hyppään vapaaehtoisesti työpaikkamme hierarkiassa toiseksi alimmalle tasolle. Palkkani pienenesi, mutta samalla muuttuisivat vaatimuksetkin pienemmiksi.

Ylin esimieheni sanoi kahden kesken minulle, että vaikka muut näkevät minun elämänsäni vain tuhkaa, niin hän tietää, että tämä on oikeastaan kasvun alku ja tulen joskus nousemaan korkeammalle, kuin mitä tässä työssä.

Voimaantuminen

Esimieheni ennustus toteutui. Sain upean tuulen loppuun palamisen varjossa vähitellen kasvaneiden siipieni alle. Siipeni olivat tulleet täyteen mittaansa ja kohta työnkuvani muuttamisen jälkeen siirtyminen koulutusyrittäjäksi mahdollistui. Olin perehtynyt yli kymmenen vuoden ajan tunneällyyn, hiljaiseen tietoon, aikakäsityksiin sekä kriiseistä selviytymisstrategioihin ja nyt niitä tietoja tarvittiin laajalti.

Tunsin suunnatonta iloa jäädessäni ensimmäisen kerran virkavapaalle entisestä toimestani. Näytti siltä, että saisin vielä tehdä sellaisia työtä, jota rakastan. Nyt tulisi uusien haasteiden aika, luovan jakson aika, ihmisten kanssa työskentelyn aika. Yrittäjänä minulla oli myös mahdollisuus käyttää työssäni koko persoonaani.

Myöhemmin, tutustuttuani tutkija Juha Siitosen väitöskirjaan ja voimaantumiseen liittyviin kategorioihin, tajusin, ettei minulla entisissä tehtävissä ollut edes mahdollisuutta voimaantumiseen. Loppuun palamiseeni vaikutti osaltaan se, ettei ollut aikaisemmin juuri mitään mahdollisuutta vaikuttaa omiin tehtäviini. Omien päämäärien asettaminen on yksi tärkeä osa voimaantumisessa. Kun voimaantumisen prosessi pääsi käyntiin, alkoi tulevaisuus näyttäytyä toiveikkaana. Hiljalleen pystyin etenemään kasvun mahdollisuuksien suuntaan. Loppuun palaminen entisessä työssäni palveli uuden ja paremman elämän löytymistä.

Lähteet:

Prof Satu Lähteenmäen artikkeli ”Oppia ikä kaikki”; Elämä työssä 3 Medivire & Tapiola & Merikoski & Kiipula

Santalainen, T. & Huttunen, P. (1993) Strateginen johtaminen julkisessa hallinnossa. Ekonomia-sarja. WSOY.

Siitonen, J. (1999) Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Väitöskirja. Oulun opettajankoulutuslaitos. Acta Universitatis Ouluensis E 37.

UUDET MENETELMÄT MIELENTERVEYSKUNTOUTUJAN TYÖLLISTYMISEN TUKENA

Eeva-Marja Loukola

Työn merkitys mielenterveyskuntoutujalle

Työ ja tavoitteellinen toiminta on kaikkien yksilöiden ja erityisesti mielen sairauksista toipuvien hyvinvoinnin kannalta keskeistä. Työ luo pohjaa itsetunnolle ja –arvostukselle. Se antaa mahdollisuuksia sosiaaliseen vuorovaikutukseen, uusien asioiden oppimiseen, kykyjen ja taitojen kehittymiseen. Työn ja tavoitteellisen toiminnan kautta ihminen sitoutuu ja osallistuu sosiaaliseen yhteisöön. Työllä on suuri merkitys mielenterveyskuntoutujan elämänhallintaan ja –laatuun. Työ mahdollistaa ajan käytön rytmittymisen, vuorovaikutustaitojen kehittymisen, stressinsietokyvyn lisääntymisen, ongelmien ratkaisukyvyyn monipuolistumisen, itsetunnon ja –tuntemuksen paranemisen ja se lisää toivoa tulevaisuutta kohtaan.

Mielenterveyskuntoutuja työmarkkinoilla

Joka viides suomalainen kärsii mielenterveysongelmista. Suomessa myönnetään vuosittain lähes 5000 uutta työkyvyttömyyseläkettä mielenterveyssyistä. Vuonna 1999 työkyvyttömyyseläkkeellä oli yhteensä 276 269 suomalaista. Mielenterveydelliset ongelmat ovat suurin työkyvyttömyyttä aiheuttanut sairausryhmä, noin 39 % kaikista työkyvyttömyyseläkkeistä. Alle 55-vuotiaista yli puolella (53 %) työkyvyttömyyden syynä oli mielenterveysongelmat. Esimerkiksi Helsingissä oli vuonna 1999 yli 10 421 ihmistä työkyvyttömyyseläkkeellä mielenterveysongelmien takia.

Tutkimusten ja tilastojen mukaan mielenterveyskuntoutujien kuntoutuminen työhön on keskimääräistä vaikeampaa. Psykkisesti vajaakuntoiset työllistyvät avoimille työmarkkinoille selvästi harvemmin kuin fyysisesti vajaakuntoiset. Työhallinnon asiakkaista noin joka kymmenes on vajaakuntoinen. Vuonna 2001 työvoimatoimistoissa oli avoimia työpaikkoja noin 25 000, joita oli hakemassa myös noin 12 500 mielenterveyskuntoutujaa. Työttömien määrä oli kyseisen vuoden lopussa 316 900.

Mielenterveydenhäiriöt ovat yhteiskunnallisesti raskaita ja kalliita, puhumattakaan siitä tuskasta, hädästä ja taakasta, jota sairastuneet ja heidän läheisensä kokevat. Mielenterveyskuntoutajat joutuvat sairautensa takia usein tilanteeseen, jossa elämän peruspilarit – toimeentulo, sosiaaliset verkostot, mielekäs tekeminen – murtuvat tai katoavat kokonaan. Tilalle tulevat yksinäisyys, köyhyys, toimeettomuus, tarpeettomuuden tunne ja syrjäytyminen yhteiskunnasta niin taloudellisesti kuin sosiaalisesti.

Uusilla kuntoutuksen ja työllistymisen menetelmillä tuetaan mielenterveyden ongelmista kärsivien kokonaisvaltaista kuntoutumista sekä autetaan heitä vaiheittain takaisin työelämään tai löytämään mielekäästä tekemistä ja suuntaa omalle elämälle. Yksi tehokkaaksi ja vaikuttavaksi osoittautunut menetelmä on klubitale – Fountain House -mallin mukainen kuntoutus, jossa päämääränä on normaali työelämä niiden osalta, jotka ovat halukkaita työllistymään. Suomessa on toiminut klubitaleyhteisöjä seitsemän vuoden

ajan. Toimintavuosien aikana on ollut mielenkiintoista havaita, että kuntoutujat, jotka ovat ilmoittaneet, että eivät halua eikä heillä ole mitään mahdollisuuksia työelämään, ovat työllistyneet jopa pysyviin työsuhteisiin. Tähän on varmasti vaikuttanut klubitaloyhteisöjen, työntekijöiden ja jäsenten, omaksuma visio, joka antaa suuntaa ja klubitalotoiminnalle: mielenterveyskuntoutujat voivat toteuttaa itseään kykyjensä mukaisesti ja ovat arvostettuja työtoverina, naapureina ja ystävinä .

Sosiaaliset yritykset ovat saaneet orastavaa jalansijaa mielenterveyskuntoutujia työllistävinä yksikköinä. Tuetun työllistymisenpalveluita on ollut tarjolla mielenterveyskuntoutujille jo useamman vuoden ajan. Läheskään riittävästi niitä ei kuitenkaan ole tarjolla kaikille työelämään halukkaille.

Seuraavassa esitellään klubitalotoimintaa ja sen työllistymisohjelmaa sekä lyhyesti sosiaalisen yrityksen toimintaideaa ja tuettua työllistymistä.

Klubitalotoiminta

Klubitalotoiminta on alkanut Yhdysvalloista, jossa avattiin vuonna 1948 ensimmäinen Fountain House -klubitalo New Yorkissa. Sairaalaan kotiutetut psykiatriset potilaat järjestivät itselleen tarvitsemiaan palveluja sekä tukivat toinen toisiaan työpaikan löytämisessä. Suomeen Fountain House mallinen klubitalotoiminta tuli vuonna 1995, jolloin ensimmäinen klubitalo aloitti toimintansa Tampereella.

Klubitaloissa kuntoutus ja työllistyminen nähdään yhtenä kokonaisvaltaisena prosessina. Työllistyminen ei viittaa vain työmarkkinoilla tapahtuvaan palkalliseen työhön, vaan myös klubitaloyhteisössä tehtävään mielekkääseen työhön, jonka avulla vahvistetaan ja opitaan työelämässä vaadittavia taitoja. Klubitalojen työpainotteinen päiväohjelma muodostuu sisäisten tehtävien hoitamisesta. Näitä ovat esim. hallinnolliset toimistotyöt (kirjanpito, laskutus, käännöstyöt, lehden toimittaminen, yhteydet sidosryhmiin jne.) lounaspalvelut, siivoustehtävät sekä varsinainen työllistymistavoitteinen siirtymätyöohjelma. Osallistuminen töihin on vapaaehtoista, mutta kannustimena toimii tehtävävalikoiman moninaisuus ja yhdessä tekemisen ja suoriutumisen ilo.

Siirtymätyö viittaa nimensä mukaan siirtymistä vähitellen ja vaiheittain työelämään. Klubitalo etsii työpaikan, jonka tehtävään se valmentaa jäsenen. Siirtymätyö on aina määräaikaista, noin 6 - 9 kuukautta. Siirtymätyöpaikat toimivat työkokeilupaikkoina klubitalon jäsenille. Kun yksi jäsen on ollut työpaikassa sovitun ajan tulee hänen tilalleen toinen jäsen. Näin taataan mahdollisimman monelle kuntoutujalle mahdollisuus kartuttaa työkokemusta. Siirtymätyöt ovat perustason töitä, jotta jokaisella työhön haluavalla on mahdollisuus oppia työt. Klubitalo takaa työnantajalle, että sovittu työ tulee aina tehtyä. Työn opetellut jäsen tai klubitalon työntekijä paikkaa tarvittaessa poissaolot. Siirtymätyössä on olennaista se, että siinä solmitaan aina normaali työsopimus työntekijän ja työnantajan välillä sekä maksetaan alan työehtosopimuksen mukaista palkkaa.

Vaikka työllistyminen ei onnistukaan suunnitelmien mukaisesti ja se päättyy kesken työsopimuskauden, ei tätä nähdä tappiona tai epäonnistumisena. Se pikemminkin tarjoaa jäsenelle realistisen kuvan omasta kunnosta ja työkyvystä. Usein kesken jääneiden

työllistymisjaksojen jälkeen jäsenet ovat motivoituneempia sitoutumaan kuntoutukseen ja kuntoutuminen etenee selvästi.

Erään nuoren naisen kokemuksia siirtymätöistä:

"Halusin siirtymätöihin koska halusin turvallisesti kokeilla minkälainen kunto minulla oikeastaan on. Takana on niin paljon epäonnistumisia eri asioissa, että rohkeus ei tahdo riittää siihen että vain ottaisi hypyn suoraan vapaille työmarkkinoille. Toinen tärkeä syy on se, että olen ollut hyvin pitkään poissa työmarkkinoilta enkä usko että ura oikein urkenisi sillä cv:llä, joka minulla nykyään on. En halua kuntoutua pelkästään jäädäkseni pitkäaikaistyöttömäksi.

Ennen kaikkea siirtymätöitä antaa tunteen siitä, että on sittenkin normaali ihminen, joka tekee normaaleja asioita, että on tiiviimmin osa muuta yhteiskuntaa. Omat pienet piirit laajentuvat. Olen tyytyväinen siihenkin, että maksan veroja vaikka se pienentää käteen jääviä tuloja."

Työntekijän valmennus työelämää varten alkaa jo klubitalolla, jossa osallistuminen yhteisön toimintaan ja työtehtäviin vahvistaa kuntoutujan sosiaalisia taitoja, parantaa kommunikaatiokykyä, lisää tietotekniikan osaamista, parantaa luku- ja kirjoitustaitoja sekä antaa valmiuksia toimia ryhmässä.

Klubitalotoimintaa ohjaavat kansainväliset laatusuositukset, jotka ovat noin 400:n maailmalla toimivan klubitaloyksikön perustana. Laatusuositukset toteavat mm. klubitalon organisoimasta työllistymisohjelmasta seuraavaa:

- Klubitalo mahdollistaa jäsenten paluun normaaliin työelämään siirtymätöpaikkojen ja itsenäisten työpaikkojen avulla (standardi 19).
- Klubitalo auttaa ja tukee jäseniä itsenäisen työpaikan hankkimisessa ja säilyttämisessä sekä yhä parempien työmahdollisuuksien saamisessa (standardi 21).
- Kokopäivätyössä käyvät jäsenet voivat edelleen nauttia klubitalon tarjoamista palveluista ja avusta oikeuksiensa valvomisessa ja asuntoasioissa sekä hoidollisissa, oikeudellisissa, taloudellisissa ja henkilökohtaisissa kysymyksissä. He säilyttävät myös oikeuden osallistua klubitalon ilta- ja viikonloppuohjelmiin (standardi 22).

Siirtymätöille on myös tarkemmat kriteerit, joihin voi tutustua esimerkiksi Suomen klubitalojen verkoston ry:n [www-sivuilla](http://www.sivuilla) osoitteessa <http://koti.mbnet.fi/fhouse/fhb.html>, standardit, siirtymätö.

Standardit antavat klubitalon työntekijöille selvät toimintalinjat, kuinka toiminannassa tulee auttaa jäsenistöä kohti työelämää ja tukea heidän ammatillista kehittymistään. Yleisemmin voidaan todeta, että laatusuositukset ovat jäsenten eli kuntoutujien ylöskirjattuja ihmisoikeuksia. Klubitaloilla on mahdollisuus sertifioitua kansainvälisen klubitalojen kehittämiskeskuksen, ICCD:n (International Center for Clubhouse Development) kautta. Lisätietoja aiheesta löytyy osoitteesta <http://www.iccd.org/>

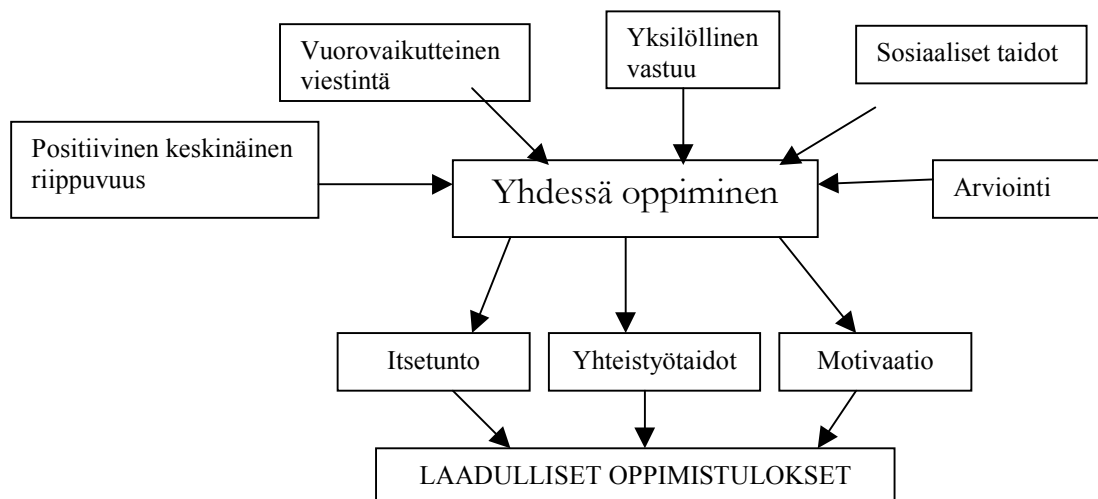
Yhteisöllisyys

Erityisen tärkeä piirre klubitalotoiminnassa on sen perustuminen yhteisöllisyyteen ja vertaistukeen. Yhteisöllisyys, aito sellainen, on voimavara, jota kaipaasi kaikkiin työyhteisöihin. Se antaa tunteen omasta arvokkuudesta ja tarpeellisuudesta yksilönä riippumatta mahdollisista puutteista, osaamattomuudesta tai sairaudesta.

Englantilainen Jennifer Williams on pohtinut yhteisöllisyyttä ja sen perusteita. Hänen mukaansa yhteisöllisyyden arvoja ovat luottamus ja ystävyys, joita on ravittava säännöllisesti. Nykyaikaisessa suorituspainneiden ja haavoittavan arvostelun maailmassa luottamuksen ja ystävyys saavuttaminen voi tuntua vaikealta. Mutta kun opitaan jakamaan rehellisesti ja vastavuoroisesti, luottamus kasvaa ja sen myötä kyky toimia yhdessä.

Mahdollisuus osallistua, osallistuminen, tuo yksilön kyvyt esille ja tarjoaa välineitä lahjojen kehittämiseen. Se mahdollistaa sen, että kunkin osaaminen saa muiden arvostuksen. Osallistuminen auttaa ihmisiä kehittämään taitojaan ja luottamustaan ja siten vapauttaa ja voimaannuttaa meitä. Todellinen osallistuminen johtaa väistämättä oppimiseen. Oppivat yhteisöt ovat kestäviä, kun ihmiset voivat yhdistää oppimisen, henkilökohtaisen tyydytyksen ja arvostuksen. Ihmiset kohtaavat arkipäivän haasteet uusin ratkaisuin, joita yhdessä jaetut arvot tukevat. Tarvitsemme yhteisöjä, joissa eläminen, työnteko ja oppiminen liittyvät aidosti toisiinsa. Klubitalotoiminnan perusta on yhteisöllisyys ja sen antama voima yhteiseen toimintaan ja yksilön kuntoutumisprosessiin.

Aito yhteisö tarjoaa mahdollisuuden yhdessä oppimiseen. Sahlberg ja Leppilampi (1994) kuvaavat yhdessä oppimista seuraavanlaisella havainnollisella kaaviolla.

Yhdessä oppimisen keskeisiä periaatteita ja vaikutuksia (Sahlberg ja Leppilampi 1994, 76)

Laadullisesti korkeatasoisten oppimistulosten saavuttamiseksi tulisi yhdessä oppimisessa Sahlbergin ja Leppilammen mukaan noudattaa seuraavia periaatteita:

- Työskentelyä pienissä ryhmissä yhteisten tavoitteiden saavuttamiseksi.
- Perustana on toisten auttaminen ja jokaisen aktiivinen osallistuminen yhteiseen toimintaan.
- Jokaisen jäsenen panos on tärkeä.
- Sosiaalinen vuorovaikutus vahvistaa ryhmän jäsenten oppimista, jolloin oppiminen on määrällisesti ja laadullisesti parempaa.
- Oppimista edistää ryhmän jäsenten myönteinen riippuvuus.
- Viestintä on vuorovaikutteista ja ennakkoluulotonta.
- Olennaisena osana on oman toiminnan pohdinta ja arviointi.

Nämä periaatteet toteutuvat myös klubitalon kuntoutumistoiminnassa, jossa tavoitteena on poisoppia sairauden tuomista haitallisista käyttäytymisen piirteistä ja oppia tilalle yksilöä vahvistavia toimintatapoja ja -malleja.

Sosiaaliset yritykset ja osuuskunnat

Sosiaaliset yritykset ovat nousseet työllistymisen keinoina esille mm. Suomen työllisyyspolitiikan toimintasuunnitelmassa, jossa tavoitteeksi on asetettu sosiaalisten yritysten toimintaedellytysten selvittäminen. Tätä selvitystyötä on tehty eri ministeriöiden edustajien muodostamassa työryhmässä, jota on vetänyt johtaja Raimo Harjunen Etelä-Pohjanmaan TE-keskuksesta. Sosiaalisen yrityksen käsitteen ja toiminnan määrittelyyn liittyy monia ongelmia ja näkemykset eroavat toisistaan. Yleiseurooppalaisena määritelmänä sosiaalisille yrityksille on pidetty, että vähintään 30 % yrityksen työntekijöistä on syystä tai toisesta vajaakuntoisia tai muuten erittäin vaikeasti työllistettäviä henkilöitä. Sosiaalisen yrityksen yritysmuoto voi olla mikä tahansa yritystoiminnan muoto. Pääasia on, että yritys ei tee voittoa jakaakseen sitä omistajilleen, vaan voitto käytetään yrityksen toiminnan vahvistamiseen ja työntekijöiden työllistymisen ja hyvinvoinnin edistämiseen.

Vuoden 2002 aikana selvityksensä jättävän työryhmän työskentelyn pohjana on seuraavaa sosiaalisen yrityksen määritelmä:

- Sosiaalisen yrityksen on perustanut vajaakuntoinen/ vajaakuntoiset (sosiaaliset osuuskunnat) tai
- se on perustettu vajaakuntoisten ja muiden heikossa työmarkkina-asemassa olevien työllistämiseksi.
- Sosiaalinen yritys tuottaa tavaroita ja palveluita markkinaorientoituneesti.
- Henkilöstöstä huomattava osa on vajaakuntoisia tai muutoin heikossa työmarkkina-asemassa olevia.
- Työntekijälle maksetaan hänen yksilöllisestä tuottavuudestaan riippumatta alan normaalia palkkaa.
- Vajaakuntoisilla ja normaaleilla työntekijöillä on samat työmahdollisuudet, oikeudet ja velvollisuudet.

Mielenterveyskuntoutujien sosiaalisia osuuskuntia on meillä perustettu lähinnä Mielen-terveyden Keskusliiton tukemana. Osuuskuntien periaatteen mukaan sen omistavat ja sitä johtavat sen jäsenet. Mielenterveyskuntoutujien perustamien osuuskuntien jäsenet

ovat todenneet, että tarvitaan paljon tietoa yritystoiminnasta, markkinoinnista ja taloushallinnosta sekä tarvitaan myös tukipalveluja, jotta osuuskunnan toiminta olisi taloudellisesti kannattavaa.

Sosiaaliset yritykset ja osuuskunnat ovat mielenkiintoisia ja haastavia sekä varmasti laajeneva toimintamuoto myös mielenterveyskuntoutujien työllistymisen saralla.

Tuettu työllistyminen

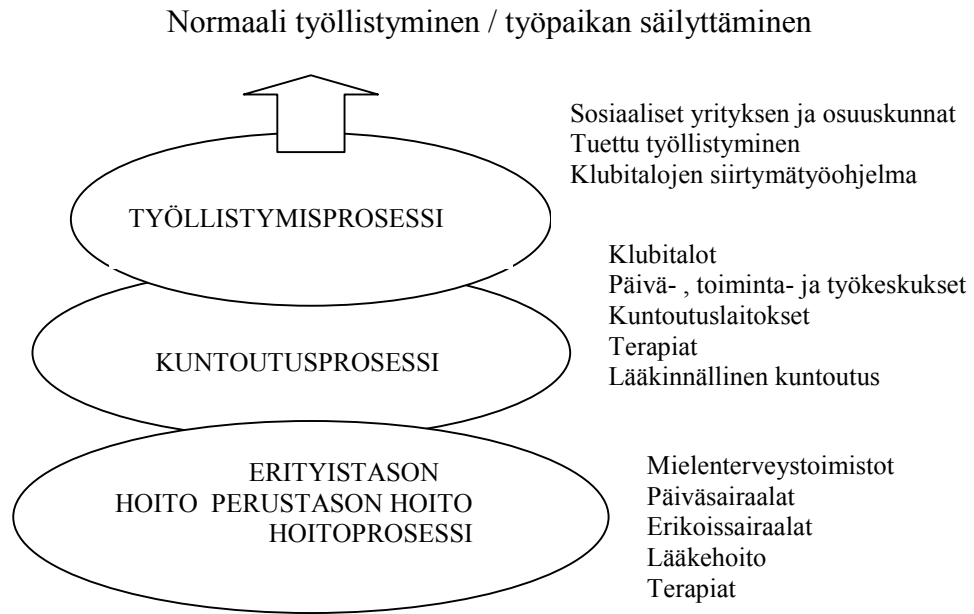
Tuetun työllistymisen menetelmä on alunperin kehitelty kehitysvammaisten työllistymisen edistämiseksi. Siinä henkilökohtaisen työvalmentajan avulla syystä tai toisesta vajaakuntoinen henkilö työllistyy normaaliin palkkatyöhön. Ideana on, että työllistyvää ei valmenneta etukäteen pitkiä ajanjaksoja, vaan valmennus työhön tapahtuu työtä tehdessä, työpaikalla. Näin työtehtävien oppiminen on suoraan sidoksissa normaaleihin työolosuhteisiin ja työpaikan toimintatapoihin.

Tuetun työllistymisen prosessin vaiheet voidaan jakaa seuraavasti: työllistyvän toiveiden ja kykyjen kartoitus; työn etsimien ja analysointi; työvalmennus ja työhön valmennus sekä tuki ja seuranta. Työntekijä ja myös työnantaja saavat ohjausta ja tukea niin kauan kuin siihen on tarvetta. Työvalmentajan rooli muuttuu vaiheittain valmentajasta tukijaksi, jonka avulla mielenterveyskuntoutuja voi säilyttää työpaikkansa.

Lopuksi

Mielenterveyskuntoutujalle työelämään osallistuminen on tärkeä osa psykososiaalista selviytymistä. Antti Karilan tutkimuksen mukaan psykososiaalinen selviytyminen on monimuotoinen ja pitkäaikainen prosessi, jossa niin biologiset ja psykologiset kuin sosiaaliset tekijät kietoutuvat toisiinsa. Psykososiaalisen kokemisen kokonaisuus on määräävä tekijä tässä kehityskulussa. Mikäli mielenterveyspotilaan taloudellinen toimeentulonperusta varmistuu joko työssä pysymisen tai eläkkeelle pääsyn muodossa, sillä saattaa olla yhteys oireiden lievittymiseen ja omien selviytymistä koskevien arvioiden kääntymiseen entistä positiivisemmaksi.

Työ ja sen tuoma taloudellinen turva sekä yhteiskunnallinen status tukevat psykososiaalista selviytymistä ja pärjäämistä. Niinpä psykiatrisen potilaan hoitoa ja kuntoutusta suunniteltaessa ja järjestettäessä tulisi huomioida hänen toiveensa palata työelämään. Uusien menetelmien avulla voidaan tarjota kuntoutujalle hänelle parhaiten sopivaa työelämään ohjaavaa kuntoutus- ja tukipalvelua. Jokaisessa hoito- ja kuntoutusportaassa tarvitaan enemmän tietoa sekä rohkeutta ja intoa toteuttaa visio - kaikilla on samanlaiset oikeudet työhön hyvässä työyhteisössä omien voimavarojensa mukaisesti.

Kuvio: Työllistymistavoitteinen kuntoutusprosessi ja uudet menetelmät

IV Maaseutu muuttuvissa oloissa

RUUANTUOTTAMISEN MUUTTUVAT EHDOT JA SUOMALAINEN MAASEUTU

Tuija Mononen ja Tiina Silvasti

Johdanto

Viimeksi kuluneiden vuosikymmenten aikana kuluttajien ruokaan liittyvät odotukset ja vaatimukset ovat pirstoutuneet ja monimutkaistuneet. Yhtäältä tahdotaan halpaa ruokaa ja toisaalta vaaditaan korkeaa laatua ja turvallisuutta. Elintarviketuotannon odotetaan rationaalistuvan: sen halutaan olevan tehokasta ja erikoistunutta tuotantoa, mutta myös eettisiin ja ekologisiin periaatteisiin sitoutunutta.

Elintarviketuotantoon liittyvien teknologioiden laajentuminen loi pohjan tehokkaalle ja nyttemmin globalisoituneelle elintarvikejärjestelmälle. Tähän liittyvät jatkojalostus sekä ruuan säilyttämiseen ja kuljettamiseen liittyvät innovaatiot ovat johtaneet siihen, että elintarvikkeet kulutetaan varsin kaukana niiden alkutuotantoalueista. Ympäri vuoden saatavilla olevat tuoretuotteet, erityisesti vihannekset ja eksoottiset hedelmät, ovat luo-
neet uusia 'gastronomisia maailmoja' uusine merkityksineen. Elintarvikkeet kuljettavat tietoa tuotantopaikasta ja paikan identiteetistä. (vrt. Busch 1997, Mononen 2000). Samalla kuitenkin tuottajan ja kuluttajan välinen sosiaalinen yhteys on häviämässä (Arce & Marsden 1993, Murdoch & Miele 1999).

Pitkälle jalostettu, tasalaatuinen ja standardisoitu ruoka on usein irrotettu paikallisesta tuotantoympäristöstään ja perinteisestä kulttuurisesta kontekstistaan. Esimerkki tällaisesta ruuasta on hampurilaisateria. Kuluttaja voi yhdistää elintarvikkeeseen tiettyjä voimakkaita mielikuvia. Hampurilaiset liitetään vahvasti amerikkalaiseen elämäntapaan, mutta todellisuudessa harva kuluttaja tietää, missä tai miten aterian raaka-aineet on tuotettu, tai kuka ne on tuottanut. Hampurilainen on ruokana ja mielikuvina niin pitkälle jalostettu, että kuluttaja unohtaa sen alkuperän: maan ja ihmisen liiton, jota kutsutaan maanviljelyksi. Tällainen ruoka on tavallaan paikatonta, tuotettu ei-missään. (ks. esim. Murdoch & Miele 1999.)

Julkisessa keskustelussa globalisaatio mielletään yleensä puhtaasti taloudelliseksi ilmi-
öksi (Kosonen & Simpura 1999)¹. Elintarvikejärjestelmien tarkastelu vaatii taloudellisen tekijöiden ohella myös sosiaalisen, kulttuurisen ja ympäristönäkökulman huomioimista. Tämä puolestaan tekee yhteiskuntatieteellisen ruokatutkimuksen haasteelliseksi. Tutkimukselta edellytetään sekä monitieteisyyttä sekä uusien menetelmällisten ja teoreettisten välineiden kehittelyä (Goodman & Watts 1997, Tovey 1997, Bawden 1999, Goodman 1999, Marsden 2000, Atkins & Bowler 2001).

Suomessa sosiaalitieteilijät eivät juuri ole olleet kiinnostuneita ruoasta tai ruoan tuottamisesta maaseutua tekevänä ja muokkaavana asiana. Meillä ei esimerkiksi maaseutuosologiaa opeteta yliopistollisena oppiaineena joitakin yksittäisiä kursseja lukuun ottamatta. Antti Eskola toki peräsi jo vuonna 1963 alan klassikoksi muodostuneesta teoksessaan "Maalaiset ja kaupunkilaiset" sosiaalitieteilijöiltä panosta maaseutututki-

mukseen. Teoksensa johtopäätösluvussa hän kuitenkin totesi, että “Yhteiskunnan kehityssuunta on sellainen, että maaseutu edustaa vanhaa ja väistyvää ja kaupunki uutta ja alaa voittavaa” (Eskola 1963, 168). Edustaa maaseutu vanhaa ja väistyvää tai ei, me kaikki syömme joka päivä. Tämä itsemme uusintaminen tekee ruoasta ja sen tuottamisesta sosiaalitieteellisesti kiinnostavia aiheita, joiden merkitys kasvaa globalisoitumisen edetessä.

Elintarviketuotannon muuttuvat raamit

Millaisia sitten ovat yhteiskuntatieteellisen ruokatutkimuksen piiriin tulevat kysymykset? Jos globalisaatio rajataan puhtaasti taloudelliseksi kysymykseksi, myös kysymys ruoasta ja sen tuottamisesta saatetaan typistää kysymykseksi tuotannon kannattavuudesta. Globaalista perspektiivistä katsoen suomalainen maataloustuotanto ei voi kehua kannattavuudellaan - Suomessa ei kannattaisi tuottaa ruokaa lainkaan!

Käytännössä kaupan avautuminen merkitsee tuontiruoan tulvimista markkinoille, usein myös halvempaa ruoan hintaa. Sosiaalitieteiden näkökulmasta globalisaatio ei kuitenkaan voi olla sokeaa etujen tavoittelua, vaan kansainvälisillä markkinoilla toimiminen edellyttää myös kansainvälistä vastuun kantamista. Ei ole yhdentekevää, missä ja miten ruoantuotanto tapahtuu. Monissa yhteyksissä on tunnustettu, että moderni tehomaatalous on vahingollista biodiversiteetille; se vahingoittaa luonnon monimuotoisuutta ja murentaa ihmisten mahdollisuuksia ruokkia itsensä tulevaisuudessa. (esim. Vanclay & Lawrence 1995, Lockwood 1999, Shiva 2000.)

Ruoan globalisoituminen johtaa siis sekä taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen että eettisten kysymysten äärelle. Kotimainen konteksti ei kuitenkaan ole asian ymmärtämisen kannalta riittävä, vaan ruokaan liittyvä tutkimuskenttä on laajennettava koko maapallon kokoiseksi. (Silvasti & Mononen 2001.)

Suomalainen maatalous ja maaseutu

Paitsi ruoan myös maaseudun tuottajina viljelijät kohtaavat ristiriitaisia paineita eri sidosryhmiensä taholta. Keskittyvä ja kansainvälistyvä elintarviketeollisuus edellyttää yhä tehokkaampien tuotantomenetelmien omaksumista. Suomen maatalouspoliittinen linja tukee näitä tavoitteita. Kuluttajien odotukset ovat ristiriitaisia. (Ks. esim. Ward & Munton 1992). Maaseutuun, sen käyttöön ja maisemaan liittyvät odotukset näyttävät eriytyvän voimakkaasti. Jatkossa maaseutualueet saattavat eriytyä sen mukaan, miten ne ovat integroituneet ympäröivään urbaaniin verkostoon. Joillakin alueilla muodostuu vallitsevaksi teolliseen elintarvikeketjuun kytkeytyvä intensiivinen tehomaatalous, toisilla esimerkiksi luonnonmukainen viljely, luonnon, maiseman ja perinnebiotooppien suojelu ja siihen kytkeytyvä virkistyskäyttö tai turismi. (ks. Mormont 1987.)

Jukka Oksa on koonnut (1996: 245-252; myös 1998: 70-71) maaseutututkijoiden- ja suunnittelijoiden keskustelujen pohjalta neljä kehityssuuntaa, joiden voi ennustaa etenevän teollistuneen Euroopan maaseudulla. Nämä suunnat ovat 1) standardilaatuisen maataloustuotannon tehostaminen, 2) erikoistuotteiden valmistaminen laatutietoisille

kuluttajille, 3) peltojen käyttö energiakasvien ja uusien raaka-aineiden tuotantoon ja 4) maaseudulla asumisen ja matkailun edistäminen. Oksan kehittämä luettelo ei ole kattava, mutta yhteistä näille vaihtoehdoille on, että ne kaikki perustuvat pellon ja maatalaympäristön käyttöön. Näiden kaikkien mahdollisen toteutumiseen vaikuttaa esimerkiksi markkinat, tuottajien ja kuluttajien valinnat ja harjoitettu maatalous- ja maaseutupolitiikka.

Suomalaiset viljelijät ovat tutustuneet globalisoitumisen vaikutuksiin erityisesti maamme liittyttyä Euroopan unioniin. EU-jäsenyys merkitsi konkreettista askelta kansallisen elintarvikejärjestelmän poliittisen, hallinnollisen ja taloudellisen globalisoimisen suuntaan. Mikä sitten jäsenyyden myötä muuttui? Kansallisen maatalouspolitiikan aikana maatalous oli vahvasti suojattu sektori. Ulkomainen kilpailu estettiin tuontisuojaan avulla ja ylituotannon vientiä tuettiin subventioin. Maatalouspolitiikan pää tavoitteita olivat elintarvikeomavaraisuus, maanviljelijöiden tulotason turvaaminen ja kehittäminen, elintarvikkeiden hintojen kohtuullisella tasolla pitäminen sekä maatalouden rakenteen kehittäminen ja maaseudun asutuksen säilyttäminen. (Kettunen & Niemi 1994, 13.)

EU:ssa harjoitetaan unionin yhteistä maatalouspolitiikkaa (CAP) ja unionilla on päättävältä maatalouspolitiikan yleislinjoista (Kettunen 1995, 28). Yhteisen maatalouspolitiikan tavoitteena on kohottaa maatalouden tuottavuutta, taata viljelijäväestölle kohtuullinen elintaso, vakauttaa markkinoita, turvata huoltovarmuus ja taata kuluttajille elintarvikkeiden saanti kohtuulliseen hintaan. (Vihinen 1995.)

Kansallisessa maatalouspolitiikassa oli ja CAP:issa on oikeastaan vain kaksi tavoitetta: turvata elintarvikkeiden saanti ja viljelijöiden tulotaso. Loput listatuista asioista ovat pikemminkin keinoja tavoitteiden saavuttamiseksi. (Kettunen 1995, 33.) Suomalaisesta näkökulmasta kuitenkin korostuu kansallisen maatalouspolitiikan aikana tunnustettu maaseudun asuttuna pitämisen tavoite, joka on näihin aikoihin saakka uupunut CAP:in päämääristä tyystin.

Käytännössä CAP merkitsee maataloustuotteiden vapaata kauppaa unionin sisällä: rajasuoja ja muut kaupan esteet ovat kiellettyjä. (Veijalainen 1995). Euroopan unionin yhteismarkkinoihin sopeutumisen ja maailmankaupan tasolla tapahtuvaan maatalouskaupan vapautumiseen tähtäävien neuvottelujen (GATT/WTO) vuoksi maatalouden tukia on leikattu, ja jo tehtyjen sopimusten mukaan leikataan edelleen. Avautuvilla markkinoilla suomalaisille viljelijöille ei voida maksaa tuotteista hintoja, jotka riittävät kattamaan tuotantokustannukset ja riittävän toimeentulon. Esimerkkeinä mainittakoon, että vuonna 1990 vehnän tuottajahinta oli 2,50 mk/kg ja vuonna 1998 vastaavasti 0,9 mk/kg. Samana aikana kananmunien tuottajahinta on laskenut 9,10 markasta 3,80 markkaan kilolta (Tilastokeskus 1999). Erilaisten tukien osuus kotimaisen maatalouden tuotosta onkin kasvanut koko EU-jäsenyyden ajan ollen vuonna 1999 jo 41 % kokonaistuotosta. Agenda 2000 -ohjelman mukaisesti tukien osuus nousee edelleen ja tuottajahinnat jatkavat laskuaan. Näin WTO -neuvottelujen tavoitteet ja yhä enemmän tukeen painottuva tulorakenne ovat hankalalla tavalla ristiriidassa keskenään.

Tapahtunut tuottajahintakehitys näkyy maatalouden rakennemuutoksen kiihtymisenä. Vuonna 1994 Suomessa oli 103 000 aktiivitilaa, kuusi vuotta myöhemmin enää vajaa 78 000. Maidon tuottajien määrä on pudonnut vastaavana aikana kolmanneksella. (MTTL 2001.) Tilojen määrän aleneminen on ollut erittäin nopeaa. Vuosien 1990 - 1998 aikana pudotusta on tapahtunut 32 %. (MTTL 2000.) Maatalouden työllisten mää-

rä puolestaan on vähentynyt vuosien 1990 - 2000 noin 65 000 henkilöllä. Viimeisten viiden vuoden aikana maataloudesta on poistunut keskimäärin 4 600 työpaikkaa vuodessa. (MTTL 2001).

Maatalouden tulokehityksen ennustaminen perustuu epävarmoille tekijöille. Kuitenkin eri laskelmilla on yksi yhteinen piirre. Maataloustulo näyttää alenevan. (Sipiläinen ym. 1998, 8; Rannikko 2000). Myös kotimaisen maatalouden rakennemuutoksen ennustamiseen liittyy epävarmuutta (Peltola 2000, 12). Maatalousyritysten kokoa kuitenkin pidetään liian pienenä ja tilakokojen kasvattamista kilpailukyvyn kohottamiseksi tärkeänä. Arviot rakennemuutoksen kehityssuunnasta ovatkin yhteneviä: maatilojen määrä vähenee, keskikoko kasvaa ja maatalouden vaatima työpanos pienenee entisestään. (Peltola 2000, 205).

Mitä edellä kuvaillun kaltainen muutos merkitsee maaseudulla ja maaseudulle? Suomalaisen hyvinvointia tutkittaessa hyvinvoinnin on todettu erilaistuneen alueellisesti 1990-luvun aikana (Kainulainen ym. 2001). Harvaan asutun ydinmaaseudun kunnissa elintaso on jäänyt kaupunkeja ja kaupunkien läheisellä alueella sijaitsevia kuntia alemmalle tasolle. Kunnan elinkeinojen maatalousvaltaisuus indikoi alhaista elintasoa. Kasvukeskusten tavallisesti positiiviseksi kuvaillut säteilyvaikutukset ovat todellisuudessa havaittavissa vain Etelä-Suomessa ja jossain määrin Länsi-Suomen alueella. Psykososiaaliset ongelmat ovat lisääntyneet kaupunkialueilla, mutta merkittävästi myös harvaan asutulla maaseudulla. Harvaan asutun maaseudun väestö kärsii siis sosiaalisista ongelmista, samalla kun se on pudonnut nousukaudella tapahtuneen elintason kasvun ulkopuolelle. Muuttoliike on myös muuttanut rajusti syrjäseutujen väestön ikä- ja sukupuolirakennetta. Trendi näyttää olevan, että syrjäiselle maaseudulle jäävät vanhat ja miehet. (Kainulainen ym. 2001, 95-96.)

Tarkennetaan seuraavaksi näkökulma maatalouden rakennemuutokseen ja pohditaan sen etenemistä ja maaseudun tulevaisuutta. Maatalous on pitkäjänteistä työtä. Monet maataloilla tänään tehdyistä päätöksistä näkyvät konkreettisesti maatalouden tilastoissa ja maaseutumaisemassa vasta 10 - 15 vuoden kuluttua, ehkä myöhemminkin. Viljelijä voi päättää jo 45 - 50 -vuotiaana, ettei enää panosta yritykseensä, vaan alkaa hiljalleen ajaa toimintoja alas. Se merkitsee, että koneet ja tuotantorakennukset vanhenevat viljelijän kanssa samaa tahtia. Uusia investointeja ei enää tehdä, panostetaan vain välttämättömään ja odotellaan eläköitymistä. Jos maatalouteen ei enää aktiivisesti panosteta, se merkitsee myös, että tilalle tuskin jää tai edes voi jäädä jatkajaa. Elinkelpoisena tilansa pitävän viljelijän on nykyisin oltava ekspansiivinen, laajennettava, tehostuttava tai ainakin erikoistuttava kaiken aikaa. Jatkajalle 10 - 15 vuotta hiljalleen alas ajetun tilan vastaanottaminen sen vaatimine investointeineen on usein liian kova taloudellinen riski tai käytännön mahdottomuus.

Suomalaiset maatilat ovat ahtaalla. Elinkeinona alituisten tehostamisen, rationalisoimisen ja tilakokojen kasvattamisen vaatimusten kohteena oleva maatalous ei näyttäydymillään muotoa trendikkäänä verrattaessa vaikkapa uusiin IT -alan ammatteihin. Viljelijän ammatilla on huono imago. Lisäksi maatalousvaltaisilla alueilla elintaso on tutkimusten mukaan keskimääräistä alempi ja myös psyko-sosiaaliset ongelmat ovat kasvamaan päin. Miten viljelijäperheiden lapsille voi syntyä positiivinen maatilan jatkajan identiteetti, sellainen, joka kannustaa heitä aikanaan ottamaan vastaan perheviljelmän ja jatkamaan kotimaisen ruoan tuotantoa? Minkä vuoksi viljelijävanhemmat edes kannustaisivat lapsiaan alalle, jota poliittisin toimin avoimesti ajetaan alas? Alkaa vahvasti

näyttää siltä, että elämä muualla ei ainoastaan näytä helpommalta, vaan todellisuudessa myös on sitä.

Edellä sanotun konkretisoimiseksi yksi esimerkki: Erään Pohjanmaalla sijaitsevan kylän asukkaat puhuivat asuinpaikastaan kuolleen kylänä. Se tuntui kummalliselta, sillä kylällä toimi vielä kauppa, koulu ja talkoovoimin EU -rahoituksella rakennettiin uutta kylätaloa. Eräs kyläläinen kuitenkin kertoi, ettei kylällä ole muita elinkeinoja kuin maatalous. Tiloja on muutama kymmen ja ne ovat 5 - 20 hehtaarin kokoisia. Vain yhdellä tilalla on jatkaja. Jo 1970-luvun aikana viljelijöille oli käynyt selväksi, ettei pientiloilla ei taloudellisia edellytyksiä jatkaa maataloudessa. Niinpä viljelijät eivät yrittäneetkään kannustaa lapsiaan jatkajiksi. Päinvastoin, ajatuksena oli, että ammatti pitää hankkia. Kun kylällä ei ole työpaikkoja, ja kun tilat ovat elinkelvottomia, nuoret eivät enää ammatin hankittuaan palaa kylälle. Kylän asukkaat ovat jo keski-ikäisiä, uusia lapsia perheisiin ei enää synny. Vanhenevat viljelijät elelevät tiloillaan niin kauan kuin kykenevät ja sen jälkeen kylää ei enää ole. Siis vielä nyt elinvoimaiselta näyttävä kylä on kyläläisen silmissä jo kuollut. Luulemme heidän olevan oikeassa ja ajatelkaapa, kuinka monta tällaista kylää Suomessa on.

Ruoan tuottaminen ja sen tapa ovat suorassa yhteydessä paitsi maaseudun sosioekonomiseen rakenteeseen myös maaseudun maisemaan. Suomessa arvostetaan maalaismaisemaa paljon. Sadat tuhannet ihmiset vaeltavat lomiansa aikana mökeilleen maaseudulle. Maalaismaisemaan kuuluvat luonnon lisäksi hoidetut pellot, laiduntavat eläimet ja työskentelevät viljelijät. Maisema on syntynyt viljelijöiden työn ja luonnon prosessien yhteisenä tuloksena. Maiseman kannalta on tietenkin oleellista harjoitetaanko alueella maataloutta vai ei, mutta yhtälailla maisemaan vaikuttavat viljelykäytännöt. Teollinen maatalous tuottaa aivan toisen näköistä maaseutua kuin pientilavaltainen maatalous. Kaupunkilaisten maanviljelyä koskevan tiedon vähetessä syntyy tilanteita, joissa he puuttuvat omasta maaseutumaiseman tulkinnastaan käsin oleellisiin, heidän näkökulmastaan maisemaa pilaaviin seikkoihin. Esimerkkinä mainittakoon peltojen reunoille muoviin käärityt tuorerehupaalit, joiden maisemallista vaikutusta on pohdittu useaan otteeseen yleisönosastoilla. Näissä kirjoituksissa ei ole huomioitu innovaation viljelijöiden työtä keventävää, tehokkuutta lisäävää ja siten myös ruoan hinnalle suotuisaa vaikutusta. Sen sijasta hehkutetaan nostalgiaa ajoista, jolloin maalaismaisema oli vielä kaunis. Kun heinät nostettiin seipäille tai edes paalattiin neliskanttiseen pikkupaaliin. (Silvasti 2001, 239.)

Maaseudun maisema ei säily itsestään, vaan viljelijät pitävät sitä työllään jatkuvasti yllä. Toistaiseksi tilojen määrän nopea väheneminen ei ole vaikuttanut oleellisesti viljeltyyn alaan Suomessa. Elinkeinosta luopuneet ovat myyneet tai vuokranneet maansa vielä jatkaville viljelijöille. Jatkossa jää nähtäväksi uhkaako pusikoituminen suomalaista maaseutumaisemaa. On mahdollista, että maalaismaisema, jonka urbaanit ihmiset haluavat nähdä ja kokea, on vieraantumassa viljelijöiden sosiaalisista, taloudellisista ja tuotannonollisista realiteeteista. Ihanteellisen maiseman halutaan olevan kaunist ja harmonista, mutta arjessa ympäristö ei määrity yhtä helposti kuin ihanteissa. Viljelijöille maalaismaisema on arkea. Sitä ei voi etäännyttää pelkäksi katseen kohteeksi, vaan arjessa ympäristö, luonto ja maisema konstruoituvat suhteessa tilan toiminnan taloudellisiin, hallinnollisiin ja poliittisiin toimintaympäristöihin. (ks. Newby 1979, 170).

Paikallisuus ja luomu – globalisaation haastajat?

Kuluttajat ovat tulleet tietoisimmiksi ei vain eri tyyppisistä ruuista vaan myös ruuan alkuperästä ja sen kuljettamisen ja siirtämisen merkityksestä ja siihen liittyvistä riskeistä (Marsden 1998). Ruoan ja elintarvikkeiden kysynnän erilaistuessa ja monimutkaistuessa osa kuluttajista haluaa ostaa paikallisesti tuotettua ruokaa ja elintarvikkeita. Paikalliset elintarvikkeet mielletään usein tutuksi ja turvalliseksi laaturuuksi, koska tiedetään, missä ne on tuotettu, ja kuka ne on tuottanut. Paikallisten tuotteiden suosiminen vähentää myös välikäsien määrää elintarvikejärjestelmässä. Näin on mahdollista pyrkiä paikkaamaan tuottajan ja kuluttajan välille syntyneitä sosiaalisen kanssakäymisen aukkoja. Paikallisia elintarvikkeita voi pitää myös ympäristöystävällisempinä, koska lyhyet kuljetusmatkat rasittavat vähemmän ympäristöä. Paikallisuus on vahvasti luomutuotantoon liitettävä mielikuva. Joulukuussa 2000 ilmestyneestä maa- ja metsätalousministeriön asettaman luomustrategia työryhmän väliraportista selviää, että suomalaisten luomutuotteiden osuus on tukkuvalikoimista noin 40 %. Luomutuotteiden osuus kokonaismarkkinoista on noin 1 % (Luomustrategiatyöryhmä 2000).

Mainituista luvuista huolimatta luomutuotannon asema on vakiintunut Suomessa ja muissa länsimaissa viimeisten 15 vuoden aikana ja ala on muuttunut marginaalisesta vaihtoehtotoiminnasta osaksi maataloutta. Luomutuotanto voidaan nähdä modernin maatalouden produktiivisen tuotantotavan kritiikkinä ja sen haastajana (ks. esim. Clunies-Ross & Cox 1994, Kumpulainen 1995; 1999). Ala on nähty myös yhtenä viljelijöiden strategiana vastata maatalouden ja laajemmin koko yhteiskunnan oletettuun viihtymiseen.

Luomutuotannon asema maatalous- ja maaseutupolitiikassa muuttui ratkaisevasti 1990-luvun loppupuoliskolla. Samaan aikaan tuotanto laajentui odottamattoman nopeasti. Vielä 1980-luvun puolivälissä luomutuotannon katsottiin edustavan lähinnä voimistuvia pehmeitä arvoja ja antavan nuorisolle myönteisiä harrastusmahdollisuuksia (Komiteanmietintö 1984). Reilut kymmenen vuotta myöhemmin luomutuotanto määriteltiin virallisella tasolla varteenotettavaksi maaseudun kehittämisstrategiaksi ja yhdeksi viljelijäperheiden selviytymiskeinoksi (Toimiva maaseutu 1996, vrt. Curry & Stucki 1997). Numeroina tämä kehitys tarkoittaa, että vuonna 1989 maassamme oli n. 350 luomutilaa, seuraavana vuonna tuplasti enemmän. Tässä vaiheessa tilojen lukumäärän lisääntymiseen vaikutti vuonna 1990 käyttöönotettu luomuviljelyn siirtymävaihetuki. Vuonna 2000 luomutilojen lukumäärä oli jo n. 5 200 ja luomutilojen kokonaisluomuala liki 150 000 hehtaaria (6,7 % kokonaispeltoalasta). (KTTK 2001.)

Luomutuotannon kehittymisen ja kehittämisen tiellä on ollut monia esteitä ja hidasteita. Luomuvastainen sosiaalinen ympäristö, tiedon puute sekä kansallisen maatalouspolitiikan nihkeä suhtautuminen alaa ja laajemmin maatalouden ympäristökysymystä kohtaan vaikuttivat osaltaan siihen, että luomutuotanto pysyi maataloudesta käytävän keskustelun marginaalissa. Luomutuotannon käytännön toteutus oli vielä 1980-luvun lopulla pienen pioneerijoukon puuhastelua. Tämä joukko kuitenkin juurrutti luomutuotannon osaksi suomalaista maataloutta ja maaseutua.

Vaikka vuonna 1990 käyttöönotettu siirtymävaihetuki johti luomutuottajien määrän kasvuun, katsottiin luomutuotannon yhteiskunnallinen merkitys vähäiseksi. Siirtymävaihetuki kuitenkin auttoi alan institutionalisoitumisessa ja teki luomutuotannosta legitiimimmän tavanomaisten viljelijöiden silmissä. Siirtymävaihetukea merkittävämpi te-

kijä luomutuotannon laajenemisessa Suomessa on kuitenkin EU -jäsenyys. Jäsenyyden seurauksena varsinkin eteläisessä Suomessa viljanviljelyalueilla tuottajahinnat laskivat ja monien viljelijöiden oli joko lopetettava viljely kannattamattomana tai etsittävä vaihtoehtoja. Tässä tilanteessa luomutuotanto nähtiin monilla tiloilla selviytymiskeinona. (Kallio 1998, Mononen 2000.)

Vaikka jäsenyyden aikana luomutilojen lukumäärä on kasvanut nopeasti, ei luomutuotannon laajeneminen viime vuosina ole ollut itsestään selvää. 1990-luvun loppu ja uuden vuosituhannen alku ovat tarjonneet kyllä luomutuotannon laajenemiselle suotuisan kasvualustan. Elintarvikejärjestelmää ravistelleet skandaalit, kuten hullun lehmän tauti, listeria, salmonella, suu- ja sorkkatauti, ovat lisänneet luotettaviksi ja terveellisiksi miellettyjen elintarvikkeiden kysyntää. Lisäksi ympäristökysymysten aktualisoituminen ja sen myötä tapahtunut yhteiskunnan vihertyminen sekä globalisaation aiheuttama ruuan luonnollisuuden katoaminen ovat osaltaan vaikuttaneet luomutuotteiden kysynnän kasvuun. Luomutilojen lukumäärä on kuitenkin Suomessa ollut laskusuuntainen ja vuonna 2001 luomutilojen määrä laski alle 5000.

Missä sitten on vika? Eikö luomutuotannosta olekaan ruuan globalisoitumisen haastajaksi tai maaseudun pelastajaksi? Luomutuotantoon siirtymisen suosio EU-jäsenyyden alkuvuosina yllätti päättäjät ja sen vuoksi vuonna 1997 ei tehty uusia luomutuotannon siirtymävaihesopimuksia lainkaan määrärahojen loppumisen vuoksi (MTTL 1999:68). Halukkuutta viljelijäpuolella olisi ollut. 1990-luvun loppu oli varsinkin viljelijälähtöisessä luomutuotannon kehityksessä taantumaa. Muissa elintarvikejärjestelmän osissa kehitys kulki eteenpäin; esimerkiksi jatkojalostajien määrä on tällä hetkellä 573¹ ja kauppojen luomuvälikoimat monipuolistuivat (Elintarvikevirasto 2001). Vuonna 2001 luomutuotanto pääsi taas otsikoihin: lisäbudjettiin toivotut, uusille luomutuotannon siirtymävaihesopimuksille varatut 75 miljoonaa saatiin, mutta liian myöhään. Hakemukset luomutuotantoon siirtymisestä oli jätettävä ennen kuin uusien sopimusten rahoitusmahdollisuudet varmistuivat.

Viime vuosina pienimuotoisten elintarvikejalostamoiden, kuten maatiloilla toimivien tilateurastamoiden, savustamojen ja juustoloiden määrä on kasvanut myös Suomessa. Näiden pientuottajien tavoitteena voi olla massatuotannosta erottautuminen, paikallisen ruokakulttuurin ja tapojen säilyttäminen. Toisaalta kysymyksessä voi olla tuotannon rationalisointi, koska näin vältetään esimerkiksi pitkiltä kuljetuksilta. Pienjalostajat sopivat syrjäisemmille seuduille ja esimerkiksi luomutuotantoon, koska tuotanto on hajanaisista.

Pelkästään suuriin jatkojalostuslaitoksiin keskittyminen on ristiriidassa maaseutupoliittisten tavoitteiden kanssa. Jatkojalostamisen keskittäminen huonontaa pienten jatkojalostajien mahdollisuuksia säilyä tai tarjota työpaikkoja maaseudulla ja ne voivat estää uusien alan yritysten syntymisen maaseudulle. Luomutuotannon ja paikallisuuden suosimisella on selkeitä maaseutupoliittisia vaikutuksia ja siksi niiden tukeminen olisi järkevää. Jatkojalostus tapahtuisi paikallisesti ja pysyisi maaseudulla. Jo luomutuotannon periaatteiden mukaan jatkojalostuksen olisi tapahduttava mahdollisimman paikallisesti. Näin tapahtuva elintarvikkeiden jatkojalostus voi työllistää ja luoda uusia elinkeinoja maaseudulla. Lisäksi jatkojalostuspaikat toimisivat tärkeinä sosiaalisina solmuina, joissa tuottajat tapaisivat toisiaan.

Lopuksi

Ruokajärjestelmän avautuminen, sen muutosten ja vaikutusten tutkiminen ja ymmärtäminen on haaste suomalaisille tutkijoille. Avoimia kysymyksiä on paljon: Mitä tämä merkitsee suomalaisen maatalouden rakenteelle ja maaseudun sosio-ekonomiselle kehitykselle? Entä maalaismaisemalle? Kun ruoka on oikein halpaa, pitäisi kuluttajan lisäksi myös sosiaalitieteilijän kiinnostua paitsi tuotantoalueen ympäristön tilasta myös siitä, miten tuotteen hinta on muodostunut. Onko tuotanto tapahtunut sosiaalisesti, eettisesti ja ekologisesti kestäväällä tavalla? Onko maataloustyöntekijöillä mahdollisuus koulutukseen ja terveydenhuoltoon? Käytetäänkö viljelyksillä lapsityövoimaa? Millainen on naisen asema? Maataloustyö on usein huonosti palkattua, ja sitä tekee yhä useammin myös länsimaaisilla tehotuotantoalueilla kehitysmaista tai Itä-Euroopan alueelta tullut halpatyövoima. Usein halpaa voi tuottaa vain halvoin keinoin.

Tilanne on haastava myös suomalaisille maanviljelijöille ja maaseudulle. Selviytyäkseen globalisoituvilla markkinoilla viljelijät omaksunevat yhä intensiivisempiä tuotantostrategioita. Tällaista mallia suomalaisessa maatalouspolitiikassa myös tuetaan. EU:n yhteiseen maatalouspolitiikkaan sopeutumisen edellytyksenä on alusta saakka pidetty "rationaalistamista", siis tilojen määrän vähenemistä, tilakokojen kasvamista sekä tuotannon tehostamista. Jos kotimaisen maatalouden ainoaksi tavoitteeksi asetetaan huipputulua pilkkahintaan, saattaa ympäristön ja maiseman hoitaminen jäädä jatkossa entistä vähemmälle. Edullista kotimaista ruokaa ei voi tuottaa ajamalla latoon seiväsheinää hevosella ja rattailla, vaikka se silmää miellyttäisi.

Kirjallisuus:

Arce, A. & T. K. Marsden: The Social Construction of International Food: A New Research Agenda. *Economic Geography* 63 (3) 1993, 293-311.

Atkins, Peter & Ian Bowler: *Food in Society. Economy, Culture, Geography*. London, Arnold Publisher 2001.

Bawden, Richard: Eating to Environment. Keynote presentation at Eating in to Future, the first Australian conference on food, health and environment, April 11-13th Adelaide 1999. <http://www.chdf.org.au/eatwellsa/conference/>.

Busch, Lawrence: Grades and Standards in the Social Construction of Safe Food. Teoksessa Almås, Reidar (toim.): *Social Construction of Safe Food. Health, Ethics and Safety in Late Modernity*. Centre for Rural Research, Report no. 5/1997. 19-37.

Clunies-Ross, Tracey & Graham Cox: Challenging the Productivist Paradigm: Organic Farming and the Politics of Agricultural Change. Teoksessa Lowe, Philip, Marsden, Terry & Whatmore Sarah (toim.) *Regulating Agriculture* 53-74. London, David Fulton Publishers 1994.

Curry, Nigel & Erwin Stucki: Swiss Agricultural Policy and the Environment: An Example for the Rest of Europe to Follow? *Journal of Environmental Planning and Management*, 40(4) 1997, 465-482.

Elintarvikevirasto: Luonnonmukaisesti tuotettujen elintarvikkeiden valmistajat ja kolmansista maista maahantuojat. Elintarvikevirasto, 2001.

Eskola, Antti: Maalaiset ja kaupunkilaiset. Helsinki: Kirjayhtymä 1973..

Goodman, David: Agro-Food Studies in the 'Age of Ecology: Nature, Corporeality, Bio-Politics. *Sociologia Ruralis* 39 1999: 1, 17-38.

Goodman, David & Watts, Michael: *Globalising Food*. London: Routledge 1997.

Kainulainen, Sakari & Rintala, Taina & Heikkilä, Matti: Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. *Stakes, Tutkimuksia* 114. Helsinki 2001.

Kallio, Vesa: Luomu EU-Suomessa. Helsingin yliopiston Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisuja 60. Mikkeli. 1998.

Kettunen, Lauri: Suomen maatalous 1994. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 76. Helsinki, 1995.

Kettunen, Lauri & Niemi, Jyrki: Suomen EU-maatalousratkaisu ja kansalliset tuet. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 75. Helsinki, 1994.

Kosonen, Pekka: Globalisaatio sosiaalisena käsitteenä. *Sociologia* 36 (1999):3, 181-192.

Kosonen, Pekka & Simpura, Jussi: Sosiaalipolitiikka ja maapalloistuminen: Vastauksia kysymyksiin. Teoksessa Kosonen, Pekka & Simpura, Jussi (toim.) *Sosiaalipolitiikka globalisoituvasa maailmassa*. Gaudeamus: Helsinki, 1999.

Kumpulainen, Mikko: Maatalouden ekologinen uudistuminen. Teoksessa: Massa, Ilmo & Ossi Rahkonen (toim.) *Riskiyhteiskunnan talous. Suomen talouden ekologinen modernisaatio*. 241-264. Gaudeamus, Helsinki 1995.

Kumpulainen, Mikko: Maan ja talouden välissä. Viisi kertomusta suomalaisen maatalon luontosuhteen muutoksesta. Joensuun yliopisto, maantieteen laitos, julkaisuja No 5. Joensuu 1999.

Lockwood, Jeffrey A.: Agriculture and biodiversity: Finding our place in this world. *Agriculture and Human Values* 16 (1999):1, 365-379.

Luomustrategiatyöryhmä: Luonnonmukaisen tuotannon toimintaympäristön kuvaus, väliraportti. Helsinki, 2000.

Maatalouspoliittisen työryhmän väliraportti. Maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki, 1996.

Miele, Mara & Jonathan Murdoch: Fast food/Slow food: Standardisation and differentiation in culinary networks. Paper presented in World Congress of Rural Sociology, Rio de Janeiro, August 2000.

Marsden Terry: Food Matters and Matter of Food. *Sociologia Ruralis* 40 (2000): 1, 20-29.

Mononen, Tuija: Marginaalista markkinoille. Tutkimus luomutuotannon kehityksestä ja sen yhteiskunnallisista merkityksistä. Esimerkkialueina Varsinais-Suomi ja Kainuu. Julkaisematon lisensiaatin tutkielma. Joensuun yliopisto, maantieteen laitos 2000.

Mormont, Marc: Rural: Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis* 27 (1987): 1, 3-20.

MTTL: Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 1998. Julkaisuja 91. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos, 1999.

MTTL: Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 1999/2000. Julkaisuja 95. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos, 2000.

MTTL: Finnish Agriculture and Rural Industries 2001. Julkaisuja 97a. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos, 2001.

Murdoch, Jonathan & Miele, Mara: "Back to Nature": Changing "Worlds of Production" in the Food Sector. *Sociologia Ruralis* 39 (1999): 4, 465-483.

Myhrman, Rolf & Heikkilä, Tuomo: Maatalouden sopeutumistarve EU-jäsenyyteen. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-tutkimuksia 31. Helsinki, 1996.

Newby, Howard: Green and Pleasant Land? Social Change in Rural England. Pelican Books: Suffolk, 1979.

Oksa, Jukka: Syrjäkylä muutoksessa. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, No. 30. Joensuu 1998.

Peltola, Asko: Viljelijäperheiden monitoimisuus suomalaisilla maatiloilla. Julkaisuja 96. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos, 2000.

Rannikko, Pertti: Suomen maaseutu EU-jäsenyyden aikana. Teoksessa: Tuomo Lappalainen & Pia Letto-Vanamo & Pertti Rannikko & Jukka Relander & Leena Seretin: Suomi 5 vuotta Euroopan unionissa. Toiveita, pelkoja, tosiasioita... Helsinki: Eurooppa-tiedotus, 2000.

Shiva, Vandana: The World on the Edge. Teoksessa: Giddens, Anthony & Will Hutton: On the Edge – Living with Global Capitalism. Jonathan Cape: London, 2000.

Silvasti, Tiina: Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista. SKS: Helsinki, 2001.

Silvasti, Tiina & Mononen, Tuija: Ruoka liikkeessä. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (2001): 1, 35-43.

Sipiläinen, Timo & Ryhänen, Matti & Ylätalo, Matti & Haggrén, Erik & Seppälä, Elina: Maatalousyritysten talous vuosina 1993-2002. EU-jäsenyyden vaikutus tuloihin ja kannattavuuteen. Helsingin yliopisto, Taloustieteen laitos. Julkaisuja nro 18, Maatalouden liiketaloustiede. Helsinki: Yliopistopaino, 1998.

Tilastokeskus: Suomen tilastollinen vuosikirja 1999. 94. vuosikerta (uusi sarja). Hämeenlinna: Karisto, 1999.

Toimiva maaseutu. Maaseutuohjelma. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 1/1996. Helsinki.

Tovey, Hilary: Food, Environmentalism and Rural Sociology: On the Organic Farming Movement in Ireland. *Sociologia Ruralis*, 37 (1997):1, 21-37.

Vanclay, Frank & Lawrence Geoffrey: The environmental imperative. Ecosocial concerns for Australian agriculture. Queensland: CQU Press, 1995.

Veijalainen, Kati: Suomen maatalous sopeutuu Euroopan yhteiseen maatalouspolitiikkaan. Viljelijän EU-opas. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriön tiedotus, 1995.

Vihinen, Hilka: Miten yhteistä on Yhteinen Maatalouspolitiikka? Maaseudun uusi aika. Maaseutututkimuksen ja -politiikan aikakauslehti 3(1995): 1, 15-24.

Ward, Neil & Munton, Richard: Conceptualising Agriculture - Environment Relations. Combining Political Economy and Socio-Cultural Approaches to Pesticide Pollution. *Sociologia Ruralis* 32 (1992): 1, 127-145.

MIELENTERVEYDEN UHKATEKIJÄT MAASEUDULLA

Auli Sulin

Viisikymmenvuotias mies, vanhapoika tai vaimon jättämä, parikymmentä lypsävää navetassa ja nuorta karjaa, verenpainetta ja masennusta. Näin ei jaksa, miten päästä umpikujasta ulos?

Jos löytäisin vaimon, olisi kaksi työntekijää? Ei niitä naisia ole.

Jos panisin lehmät pois? Ei täällä ole muita töitä.

Jos hoitaisi masennuksen pois? Antoihan se lääkäri unilääkettä ja masennuslääkettä. Terapiaakin suositti, mutta ei ole täällä niitä palveluja.

Eläkkeille hän on liian nuori.

Siinä tuokiokuva tämän päivän mielenterveys- työllistymisongelmatiikasta syrjäisellä maaseudulla. Mitä ajattelette tarvittavan, että tilanne ratkeaisi ihmistä ja yhteiskuntaa tyydyttävällä tavalla?

Miehen ongelmatiikasta ensimmäisenä on pohjaton yksinäisyys työnsä kanssa. Työ si-
too niin paljon, ettei iltaisin pääse harrastuksiin, sinne kauemmas, missä niitä olisi.
Muut kylän talot ovat tyhjillään talvisin. Naapuriapua ei ole lähimain.

Jos ihmisellä on masennus, se pitää hoitaa pois, opettavat itsemurhia vastaan kampan-
joivat hankkeet. Mutta maaseudulla on toisenlaisia ratkaisuja. Toinen yksinäinen isäntä
toisella puolen maata ampuu itsensä, viimeisenä pisaranaan huomautus eläinten hoi-
dosta. Miten ihminen joka on yrittänyt viimeisiin voimiinsa asti, kestäisi kulkea eläin-
rääkkääjän leima otsassaan? Masennus maatilalla ei ole yksin ihmisen asia, se on myös
eläinsuojeluasia ja ruokaturvallisuusasia.

Maaseudun masentunut jää helposti ilman hoitoa. Usein jo ennakoluulot ja se, ettei
esimerkiksi väsymisen ja masennukseen ajautumisen merkkejä tunnisteta, estävät avun
saamisen ajoissa. Jos apua haetaan, on riski jäädä roikkumaan lääkityksen varaan.
Jos muu hoito, vaikkapa keskusteluterapia todetaan tarpeelliseksi, se voi kaatua siihen,
että riittävää henkilökuntaa ei paikkakunnalla ole. Jos apua onkin tarjolla, voi sitä olla
mahdoton käyttää kulku- ja ajoitusvaikeuksien vuoksi. Tarpeeksi pitkä lepo voi kaatua
lomitusongelmiin. Lisäksi työt ja työyhteisö ovat läsnä sairaslomallakin.

Yhdeksi ratkaisukeinoksi miehillä, mutta nykyään myös maaseudun naisillakin, nousee
alkoholi. Maaseudun olosuhteista hoitoon ohjautuminen eikä hoidon läpikäyminen ole
helppoa. Tilalta poissaoleminen on aina myös sijaisapukysymys. Jos yksi on pelistä
poissa, muu perhe on sitä suuremmalla rasituksella. Näin uupumus synnyttää uutta uu-
pumusta, sillä on taipumus levitä.

Emännät lähtevät

Ihmissuhdeongelmat olivat Maaseudun tukihenkilöverkostoon turvautumisen yleisin syy. Suurimmalla osalla kyse oli aviopuolisoiden välisistä ristiriidoista, erityisesti avioerotilanteista ja niihin liittyvästä kriisistä.

Maatilan avioero tietää samalla myös työpaikkaongelmia. Pahimmassa tapauksessa tulee kaksi työtöntä, joilla ei ole muuta kuin maanviljelijän ammattitaito. Joka tapauksessa ainakin toinen joutuu hakeutumaan työnhakuun muualle, kenties kouluttautumaan uuteen ammattiin, muuttamaan pitkällekin kotiseudulta. Maatiloilta poissiirtyvien ihmisten työllistymistä vieraan palvelukseen vaikeuttaa aikaisempien työsuhteiden puuttuminen.

Yksi maaseudun mielenterveys- ja työllisyysnäkökulman suuria kysymyksiä on tilojen työmäärän mitoittaminen kohtuulliseksi. Tämä merkitsee muun muassa sitä, että lomittajia ja aputyövoimaa tilapäistarpeisiin on riittävästi saatavissa. Lomituspalvelulainsäädäntö antaa jo nyt jonkin verran mahdollisuuksia maksullisen tilapäisavun saamiseen vuosiloma- ja sijaisapulomitusten lisäksi. Kysymys on kuitenkin paljolti ammattitaitoisien lomittajahenkilökunnan riittävyydestä ja maatilojen maksukyvyistä.

Maatilalta lähtevä emäntä on usein uupunut. Työtaakka karjanhoitoineen, maataloustöineen, kodin- ja lasten- ja kenties myös vanhustenhoitoineen on käynyt yli voimien. Tämä asettaa vaatimuksia maaseudun palvelutarjonnalle: löytyykö paikkakunnalta lomitusta-, lastenhoito- ja vanhustenhoitopalveluja? Viljelijät ovat paikoin perustaneet julkisten palvelujen täydennykseksi erilaisia yhteistoiminta- ja palvelurinkejä keskinäisen avun turvaamiseksi ja yhteisen aputyövoiman palkkaamiseksi. Maatilojen yhteistoiminnan tukeminen ja uudenlaisten yhteistyömuotojen kokeilutoiminta onkin yksi niin mielenterveyttä kuin työllistymistäkin edistävä tekijä.

Sosiaalisen tuen vahvistamiseen

Keskeinen maaseudun ihmisten henkistä hyvinvointia uhkaava tekijä on luontaisen sosiaalisen tuen väheneminen. Sosiaalisen kanssakäymisen kevenemiseen ovat johtaneet monet tekijät: väki kylissä on vähentynyt, tiloilla asuu ja työskentelee keskimäärin 1,5 aikuista, sukulaiset ovat hajonneet muille paikkakunnille, eläkkeelle jääneet viljelijät muuttavat kirkonkyltiin, kyläkaupat, koulut, postit, maitolaiturit ja muut luontaiset tapaamispaikat ovat käyneet vähiin. Televisio täyttää entisen kyläilyn paikkaa. Välimatkat ovat pidentyneet. Autottomana ja ajokortittomana on vaara erakoitua. Työtahti on tiivistynyt ja työ on tullut sitovammaksi tilan väen vähenemisen myötä.

Tuo on yleiskuva, joka maaseudun "yhteisöllisyyden kaipuusta" välittyy. Toisaalta kuitenkin pitää välttää rakentamasta liian stereotyyppistä kuvaa maaseudusta. Niin tilat kuin kylätkin ovat erilaisia, maakuntakulttuuritkin lyövät niihin oman leimansa. Maaseudun erilaisuutta heijastelee myös maaseudun tukihenkilöverkoston hyvin erityyppinen rakentuminen, sen saama vastaanotto ja käyttö eri puolilla Suomea.

Maaseudun tukihenkilöverkko on yksi yritys täyttää niitä aukkoja, joita luontaisten sosiaalisten verkkojen mureneminen on saanut aikaan. Se on tukenut parhaiten niitä, jotka ovat perheissään ihmis-suhdevaikeuksissa, joita on kohdannut oma sairaus tai läheisen

sairaus tai kuolema, tai jotka kamppailevat uupumuksen tai taloudellisten vaikeuksien kanssa. Verkonkin kautta tullut viesti on, että sekä vapaaehtois- että ammattiapua haetaan tavallisesti liian myöhään.

Mielenterveydestä ja työllistymisestä maatalouden muutoksessa

Perinteisessä käsityövaltaisessa maataloudessa maatilalla ja kyläyhteisöissä löytyi paikka myös terveydeltään hauraammille. Edellisessä sukupolvessa, kun maatalouden arvostus oli pohjalukemissa, tila saattoi jäädä sille, jolla oli heikoimmat edellytykset menestyä muualla: ne lähtivät jotka kykenivät, joku jäi. Maatalouden teknistyttyä ja kehittyttyä vankkaa koulutusta ja moninaista tietoa ja taitoa vaativaksi yritystoiminnaksi, vaatimukset niin lahjakkuudelle kuin mielenterveydelle ovat lisääntyneet. Nyt maatalousyrittäjäksi ryhtyy se, joka kykenee ja kestää.

Vielä edellisessä sukupolvessa ainakin aiempi sukupolvi, usein sedät ja täditkin, olivat tavallisia tiloilla. Nykyään tila on hoidettava yleensä yksin tai kaksin puolison kanssa. Näin vähäisten henkilöstöresurssien varassa voi toimia vain täystyökykyisten yritys. Toisaalta maatila voi edelleenkin olla parempi elinympäristö ja ajoittaista työtä antava turvapaikka vajaakuntoiselle ihmiselle kuin kaupunkiympäristö.

Maatalouden muutos tuottaa myös mielenterveysongelmia liikarasituksen ja epätoivoisiin tilanteisiin joutumisen kautta. Työtaakka ja jatkuva kouluttautumis- ja tuotannon kehittämisen ja tuotantovälineistön uudistamisen vaatimus voi käydä ylivoimaiseksi. Tilakoon kasvattaminen ja tuotannon tehostaminen ajavat maataloja siihen suuntaan, että ne vaativat suurempaa ja monipuolisempaa työpanosta kuin mihin yhden avioparin resurssit riittävät. Jos ammattitaitoista aputyövoimaa tai ostopalveluja ei ole tarjolla tai jos tilalla ei ole niihin varaa, on ylläpitämisen riski suuri. Erityisen riskialttiita ovat tilat, jotka yrittävät koota elantonsa monipuolisella työvaltaisella liitännäistoiminnalla.

Joskus on kysytty, miksei maatalousyrittäjä uudelleen kouluttaudu; voihan sillä tavalla uusia työtä ja tuotantoa ajan vaatimusten mukaiseksi. Kehittyvällä tilalla uudelleen kouluttaudutaankin, mutta suuret suunnanvaihdokset eivät ole mahdollisia monta kertaa saman sukupolven aikana, sillä maatalousyrittäjä vaatii investointeja. Osa keski-ikäisistä maanviljelijöistä onkin joutunut sen toivottaman tilanteen eteen, että elämiseen ei riitä enää entinen tuotanto ja uudenlaiseen tuotantoon tai entisen kehittämiseen merkittävin investoinnin ei voi ryhtyä, koska jäljellä oleva ikä ei yksinkertaisesti riitä niiden takaisinmaksuun.

Maatalouden nykyiset mielenterveysvaarat vaanivat ylivoimaiseksi muodostuvassa työtaakassa ja ulkoisten olosuhteiden aiheuttamassa epävarmuudessa. Jollekin tila tarjoaa laajentamisen mahdollisuudet, joku toinen joutuu hakemaan lisäansiot tilan ulkopuolelta. Erityisen ongelmallinen tilanne voi olla silloin, kun henkinen kunto riittäisi kyllä johonkin työhön, muttei maatalousyrittäjän pyörittämiseen entisellään. Työpaikan saanti voi olla osa-aikaviljelijälle ja viljelijän puolisolle vaikeaa, koska maatilaa ei voi siirtää työpaikan perässä.

Viimevuosien maatalouden rakennemuutosten jäljet näkyvät jo nyt, nuorissakin. Kovasti tilaansa kehittävä nuoripari upottaa työhön unirytmensä ja joutuu hakemaan sitä

sairaalahoidossa. Iäkkäämpien uupumus kirjautuu työkyvyttömyyseläkehakemuksien enenevinä reaktiivisen depressioiden diagnooseina. Maatalousyrittäjien tavallisin syy hakeutua työkyvyttömyys-eläkkeelle ovat tuki- ja liikuntaelinten sairaudet. Lähes joka viidennessä hakemuksessa toisena diagnoosina ovat kuitenkin mielenterveyden ongelmat.

Maaseutu mielen hoitaja

Maaseutua kokonaisuudessaan ei kuitenkaan pidä ymmärtää täysin synkkänä paikkana. Maaseutualueet ovat erilaisia, tilat ovat erilaisia, maaseudulla voidaan sekä hyvin että huonosti, kuten kaikkialla muuallakin. Tätä on korostettava, sillä maataloudesta ja maaseudusta puhutaan liian helposti yhtenä kokonaisuutena ja maatalousyrittäjistä homogeenisena ryhmänä.

Maaseudulla ja maatalousyrittäjien työssä on paljon mielenterveyttä edistävää ainesta, joka on arvokasta huomata ja säilyttää. Mielenterveyttä edistäviä elementtejä ovat luonto, eläimet, paikallisten kulttuurien elävyys, turvallisuuden-tunnetta luovat perinteet, vapaus omassa työssä, vapaus määrätä rytminsä. Työn tekeminen itselle koetaan palkitsevampana kuin työn tekeminen toiselle.

Maatila antaa myös lapsille terveen kasvuympäristön. Luonnonläheisyyden lisäksi lapsilla on mahdollisuus saada kontakti vanhempiensa työhön, elää arkeaankin vanhempien kanssa.

MAASEUDUN TUKIHENKILÖVERKOSTON KOKEMUKSIA

Pirjo Kulhomäki

Tässä artikkelissa tuon terveiset maaseudun ihmisiltä, jotka ovat viime vuodet tehneet kovasti töitä säilyttääkseen suomalaisen maaseudun elinvoimaisena ja asuttuna. Maaseutu elää vielä syvällä perinteessä. Sukupolvien ketju ja perinne ovat yhä voiman lähdde, mutta osin myös este muutoksille.

Suomen liittyminen EU:n jäseneksi toi suuria muutoksia maanviljelijöille

Kun Suomesta vuonna tuli 1995 Euroopan Unionin jäsen, koko yhteiskunta muuttui. Eniten jäsenyys koskettti kuitenkin viljelijäväestöä, joka suurimmaksi osaksi oli vastustanut liittymistä EU:hun. Yhdessä yössä sianlihakilosta tuli pastilliaskin arvoinen. Tunsimme masennusta, katkeruutta, vihaa ja nöyrytymistä. Koimme, että meidän työemme ja toimeentulomme oli uhrattu EU:lle. Tuli kollektiivinen suru.

Osalle viljelijöistä EU-aika on ollut mahdollisuus, osalle mahdottomuus. Puolet tiloista on jo lopettanut. Rakennemuutoksen tahti on ollut ripeä. Se on mahdollistanut jatkavien tilojen kasvun. Samalla kun hehtaarit ovat lisääntyneet, on navetta- ja sikalarakennukset kaksin- kolminkertaistuneet. Voimakkaasti laajentavat ovat yleensä nuoria lapsiperheitä, joissa emäntä saattaa käydä vielä tilan ulkopuolella työssä. Kuinka he jaksavat? Mistä aikaa perheen yhdessä ololle, puolisoille ja itselle? Emännät ovat yksinäisiä kun aikuiset ihmissuhteet puuttuvat. Isännät elävät työn ja perheen välisessä ristiriidassa. Usein emännät tekevät ratkaisun ja jättävät isännän, tilan ja kukaties lapsetkin. Tämä on trendi, jolla on taipumus levitä myös lähiympäristöön. Näiden vaikeiden vuosien aikana on toimiva lomitussysteemi osoittanut viljelijän työssä henkireiäksi. Kotieläintiloilla se on ainoa mahdollisuus irtautua edes hetkeksi arjesta.

Liikkeellä on myös agentteja ja neuvojia, joiden kohteena ovat nuoret viljelijät: tavoitteena on suuri tilakoko ja automatisoidut eläinsuojat. Heidän intressinsä on taata raaka-aineen saanti. Viljelijän jaksamisesta ja selviytymisestä he eivät kannu huolta eikä vastuuta.

Sukupolven vaihdokset puhuttavat viljelijöitä juuri nyt: uusi laki tulee voimaan vuonna 2003. Nuoret harkitsevat entistä tarkemmin viljelijäksi ryhtymistään. Sukupolvien perinne toisaalta velvoittaa, mutta toisaalta omista arvoista, vapaa-ajasta, ystävistä ja harrastuksista ei haluta luopua. Työ koetaan liian sitovana ja yksinäisenä.

Muutosvaatimusten uuvuttamien maanviljelijöiden hätään etsittiin apua

Kyliltä alkoi kuulua EU:hun liittymisen jälkeen viestejä: kaikki eivät jaksu muutoksen kourissa - jotakin on tehtävä heidän auttamisekseen. Viljelijöiden kanssa tekemisissä olevat työntekijät kuten lomitussysteemi, Mela-asiamiehet ja maaseutusih-

teerit tunsivat voimattomuutta kohdatessaan vaikeuksissa olevan maanviljelijän: miten heihin tulisi suhtautua ja miten heitä voisi auttaa?

Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliiton (MTK r.y.) sosiaalipoliittinen valiokunta vastasi hätään. Koolle kutsuttiin yhteiskunnallisista päättäjistä, tutkijoista sekä maataloutta lähellä olevien organisaatioiden ja mielenterveyden asiantuntijoista koostuva joukko keskustelemaan "maaseudun henkisistä ongelmista". Kokouksessa kylvettiin siemen, josta maaseudun tukiverkko lähti käyntiin. Kokouksen tuloksena perustettiin työryhmä tekemään ehdotuksia konkreettisiksi toimiksi. Tämä työryhmä on edelleen taustaryhmämme joka koostuu MTK:n, Maa- ja kotitalousnaisten Keskuksen, Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen, Maaseudun Sivistysliiton, Kirkon Diakonia- ja Yhteiskuntatyön keskuksen ja Mielenterveysseuran edustajista.

Tukihenkilötoiminta käynnistyy

Tällaisen toiminnan pioneereina lähdimme liikkeelle tyhjin taskuin, mutta sitäkin suuremmalla innolla ja rohkeudella. Olimme vakuuttuneita toiminnan tarpeellisuudesta. Tiedotus oli suurin haaste vastaaville tukihenkilöille. Alkavasta toiminnasta informoimiseksi saimme "Tukea ihmiseltä ihmiselle -maaseudun tukihenkilöverkko" -esitteen ja -julisteen. Lehdistö ja radio olivat pääasialliset mediakanavat kunnissa ja valtakunnan tasolla. Kävimme myös seurakunnissa, sosiaalitoimistoissa, perhe- ja mielenterveystoimistoissa kertomassa toiminnastamme. Toivoimme, että he välittäisivät eteenpäin kantavaa iskulausetta: "ota puheeksi, kun näet aiheelliseksi".

Tukihenkilöiden etsintä ja heidän innostuneisuutensa edisti toiminnan kehittymistä. Pohjois- Savossa ensimmäiselle kurssille ilmoittautui enemmän halukkaita tukihenkilöitä kuin mukaan mahtui. Haastattelimme heidät ja kerroimme puolin ja toisin odotuksista ja toiveistamme työtä kohtaan. Haastattelun perusteella osa halukkaista karsiutui tai tuli seuraavaan koulutukseen. Vastaavat tukihenkilöt koulutimme Suomen Mielenterveysseuran ohjelman mukaisesti - 15 tukihenkilöä kolmena viikonloppuna. Luennoitsijoina oli lisäksi psykologi, velkaneuvoja ja sosiaalityöntekijä. Koulutukseen hakeutui joukko ammattilaisia, jotka ovat viljelijöiden kanssa tekemisissä päivittäin, esim. maitotalousneuvoja, lomittajia ja neuvoja. Heille koulutus antoi vinkkejä omaan työhön kohtaamaan vaikeuksiin joutuneita viljelijöitä. Tukihenkilötoiminta on löytänyt paikkansa useissa maakunnissa ja siihen on löytynyt voimavaroja. Suomessa on koulutettu yhteensä 538 tukihenkilöä, joista miehiä on 144.

Vastaavien tukihenkilöiden koulutus aloitettiin vuonna 1997. Siitä alkaen tukihenkilöitä on koulutettu 70, joista lähes kaikki ovat edelleen toiminnassa mukana. Suomen Mielenterveysseura antoi sisällöllisen koulutuksen vastaaville tukihenkilöille oman koulutusohjelmansa mukaisesti. Toimimme maakunnissa työpareina, mikä on osoittautunut erittäin toimivaksi. Vastaavien tukihenkilöiden tueksi maakuntiin perustettiin taustaryhmät, joissa on edustus projektiin sitoutuneista ryhmistä.

Tukihenkilösuhteen luonne ja käyttö

Varsinainen tukihenkilötyö, yksilötukeminen, käynnistyi vuonna 1998. Se on työtä vapaaehtoiselle tuettavalle vapaaehtoiselta auttajalta. Tukihenkilö ei ole ammattiauttaja, vaan ohjaa tarvittaessa asiantuntijan luo. Tukihenkilö on rinnalla kulkija, joka auttaa kuuntelemalla ja keskustelemalla tavallisen ihmisen ehdoin ja taidoin. Hän ei ole ilmaistyövoimaa eikä käytettävissä jatkuvasti. Toimintaamme kuuluu täydellinen vaihtelovollisuus. Tukisuhteen alussa tukihenkilö ja tuettava sopivat soitto tai tapaamisajoista ja määräaikaisen tukisuhteen kestosta. Suomen Mielenterveysseuran malliin kuuluu, että tukihenkilöiden nimet eivät ole julkisia, vaan tuettava ottaa yhteyttä vastaavaan tukihenkilöön joka etsii hänelle sopivan tukihenkilön. Näin myös meillä Pohjois-Savossa on toimittu. Joissakin maakunnissa voi ottaa myös suoraan yhteyttä tukihenkilöön.

Tukihenkilöverkon rakentamisen tarpeen laukaisi ensisijaisesti maaseudun murrostanne, ammattiin ja toimeentulon loppumisen kohdistuvat pelot. Toiminnan alussa selvisi pian, että maaseudun ihmisten murheet ovat paljolti samanlaisia kuin muidenkin väestöryhmien.

Ihmissuhdeongelmat työllistivät tukihenkilöitä eniten, toisena fyysiset sairaudet, taloudelliset vaikeudet ja mielenterveysongelmat. Myös alkoholiongelmia käsiteltiin tukisuhteissa usein. Matkat tuettavan luo, koulutukseen ja työnohjaukseen ovat osoittautuneet ongelmallisiksi koska ne vaativat paljon aikaa ja rahaa. Ihanne olisi, että tukihenkilöitä olisi käytettävissä enemmän, jolloin säästyisi turhaa matka-aikaa ja kalliita kilometrejä.

Tukijakin tarvitsee tukea

Työnohjaus on ollut tärkeä osa toimintaa: tukihenkilöt tarvitsevat tilaisuuksia, joista voi hakea eväitä oman työn kehittämiseen. Työnohjauksessa he voivat purkaa tunnetaakkaa, jota kerääntyy tukiessa vaikeassa elämäntilanteessa olevaa ihmistä. Työnohjausta tukihenkilöille ovat antaneet vastaava tukihenkilö ja seurakunnan tai mielenterveystoimiston koulutettu henkilö. Olemme edellyttäneet tukihenkilöiden osallistuvan näihin ryhmiin ainakin silloin kun heillä on tuettava.

Jatkokoulutus on tukipilari vapaaehtoistyössä. Ilman koulutusta yhdessä tekemisen ja kokemisen tunne häviää. Suomen Mielenterveysseura on jatkokouluttanut Helsingissä vastaavia tukihenkilöitä jatkuvasti parin päivän jaksoissa. Mielekäs Elämä! –ohjelman tapahtumat ovat tarjonneet myös hyvää ja monipuolista koulutusta. Omalta perheeltä saatu tuki ja hyväksyntä on vapaaehtoistyön edellytys.

Vapaaehtoistyö tarvitsee rahoituksen

Lähdimme työssämme liikkeelle siitä ajatuksesta, että oman aikamme annamme kuluitta, vain puhelin- ja matka kulut korvataan. Myös koulutus on ollut maksutonta. Mistä rahat? Tämä on ollut valtakunnallisen taustaryhmän ongelma. Suurin osa tukihenkilö-

projektin varoista koostui erilaisista projektirahoista. Niistä kattavinta, ESR-rahoitusta, hallinnoi palkattu projektisihteeri Helsingissä. Näin pystyimme maakunnissa keskittymään varsinaiseen tukityöhön. ESR-rahoituksen ulkopuolella olevien alueiden toimintaa rahoitettiin Raha-automaattiyhdistyksen avustuksella. Eri maakuntiin haettiin myös omaa EU- rahoitusta. Alueilla, missä omaa EU-rahaa on ollut, toiminta on ollut monipuolista ja voimakasta kun verkkoa rakentamassa on ollut palkattu henkilö. Nyt projektit ovat päättyneet ja jatkamme toimintaamme Raha-automaattiyhdistyksen ja lahjoitusvarojen turvin. Hankkeessa valtakunnallisesti käytetty materiaali on ollut Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen (Mela) tuottamaa. Se on ollut hyvä tuki toiminnallemme ja näin yhdistänyt koko hanketta.

Tukihenkilötoiminnan kehittäminen

Tukihenkilöverkon kotipesä on haussa. Teemme mielestämme merkittävää ennaltaehkäisevää mielenterveys- ja valistustyötä. Tämän perusteella näkisin, että tukihenkilötyön tulisi olla osa julkista terveydenhuoltoa ja kuulua myös työterveyshuollolle. Näin vapaaehtoiset tukihenkilöt olisivat työterveyshoitajan kumppaneita, ja tieto toiminnan olemassaolosta kulkisi suoraan tuettavalle. Myös päättäjät valtakunnan tasolla ovat nähneet vapaaehtoistyön arvon kamppailussa kasvavia terveydenhuolto-ongelmiamme vastaan. Mielestäni esteitä toiminnan kokeilulle ei ole, tarvitaan vain rohkeutta aloittaa yhteistyö vapaaehtoisten toimijoiden kanssa.

Lopuksi

Maaseudun tukihenkilöverkoston luominen ja uuden toiminnan aloittaminen on ollut haastavaa, mutta hyvin antoisaa. Olemme saaneet kannustavaa palautetta niin tuettavilta kun maaseudun väestöltäkin. Kiinnostus henkisestä hyvinvointia kohtaan on lisääntynyt. Oppilaitosten koulutusohjelmiin on otettu henkisen hyvinvoinnin koulutusta ja vastaavat tukihenkilöt ovat saaneet luennointipyyntöjä.

Jotain hyvää on EU-vuosienkin varrella tapahtunut: viljelijöiden työn arvostus on nousut. Vuoropuhelu kuluttajien kanssa on alkanut. Olemme saaneet työrauhan, lehdistö kirjoittaa myönteiseen sävyyn suomalaisesta ruuasta ja maaseudusta, ja sen säilyminen asuttuna koetaan yhteiseksi asiaksi.

Jatkamme työtämme toinen toistamme tukien, sillä vain hyvinvoipa ihminen voi huolehtia ympäristöstään ja eläimistä ja ennen kaikkea, itsestään.

**SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖN SELVITYKSIÄ
SOCIAL- OCH HÄLSOVÄRDSMINISTERIETS RAPPORTER
REPORTS OF THE MINISTRY OF SOCIAL AFFAIRS AND HEALTH**

ISSN 1236-2115

- 2002: 1 Tuuli Nikkarinen, Santeri Huvinen, Mats Brommels. Kansallinen konsensus ja paikallinen pohdinta. Lääkemääräämiskäytäntöjen muuttaminen koulutuksellisin keinoin. Rohto-projektin arviointiraportti.
ISBN 952-00-1111-0
- 2 Robert Arnkil, Merja Hietikko, Kati Mattila, Jarmo Nieminen, Pekka Rissanen, Timo Spangar. Kansallisen ikäohjelman arviointi.
ISBN 952-00-1110-2
- 3 Lastensuojelun suurten kustannusten tasausjärjestelmä 1999–2000.
ISBN 952-00-1130-7
- 4 Outi Zacheus. Suurten vesilaitosten toimittaman talousveden laatu Suomessa vuosina 1996-1998.
ISBN 952-00-1142-0
- 5 Robert Arnkil, Merja Hietikko, Kati Mattila, Jarmo Nieminen, Pekka Rissanen, Timo Spangar. The National Programme on Ageing Workers. Evaluation.
ISBN 952-00-1151-X
- 6 Markku Heiskanen, Minna Piispa. Väkivallan kustannukset kunnassa. Viranomaisten arviointiin perustuva tapaustutkimus naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja sen kustannuksista Hämeenlinnassa vuonna 2001.
ISBN 952-00-1160-9
- 7 Anna Kajanne, Liisa Eränen, Maarit Leijola, Jura Paavola. Homeongelma ja sen psykososiaaliset vaikutukset.
ISBN 952-00-1165-X
- 8 Terveystenhuolto 2000-luvulle -hankkeen alueellisen toimeenpanon arviointi.
ISBN 952-00-1179-X
- 9 Virpi Filppa. Kansalaisten tarpeista sosiaalialan erityisosaamiseen. Osaamisen monimuotoisuutta jäsentämässä.
ISBN 952-00-1182-X
- 10 Kari Pesonen. Musiikkimelun vaarallisuus yleisön kuulolle pop- ja rock-konserteissa, diskoissa ja ravintoloissa.
ISBN 952-00-1197-8
- 11 Liisa Horelli, Milja Saari. Tasa-arvoa valtavirtaan. Tasa-arvon valtavirtaistamisen menetelmiä ja käytäntöjä.
ISBN 952-00-1201-X
- 12 Taking Wing Conference Report.
ISBN 952-00-1225-7
- 13 Публикации Конференции «Taking Wing».
ISBN 952-00-1226-5
- 14 Hyvinvoinnin haasteet ja työelämä. Toim. Tuula Immonen, Juha Ahonen.
952-00-1231-1